Szekeres József

A japán csoda közelről

SZEKERES JÓZSEF

A japán csoda közelről

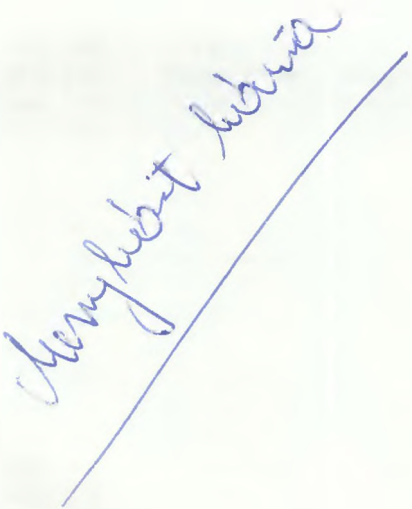

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1970

Tartalom

7 ELŐSZÓ HELYETT

13 I. SZÁZ ÉVE KEZDŐDÖTT...
Ki legyen kapitalista Japánban? – Az első gyarmat: Japán – Drága győzelem, olcsó zsákmány – Robert Owentől Leninig – Egy baptista lelkész Marxot tanulmányozza – A rizs ára politikai üggyé válik – Az osztályegyüttműködéstől a kommunizmusig

39 II. A LEGJOBB TANÍTVÁNY ÖNÁLLÓSÍTJA MAGÁT
Remegő lábú óriás – Konjunktúra és nyomor – Terv a világ meghódítására – Császári fasizmus – Gyilkosságok futószalagon – A tévedések tragikomédiája – A 75 éves kaland vége

60 III. AMIKOR ELOSZLOTT AZ ATOMFELHŐ
Ahol az amerikai hadsereg demokratizál – Demokratizálással a konkurrencia ellen – Földreformmal a kapitalizmusért – Mi marad a választási ígéretekből? – Kommunisták az igazi demokráciáért – Amerikai csalódás – Előkerül a furkósbot

78 IV. EGY CSODA KERESZTMETSZETE
A negyedik csoda – Szuperszónikus kerékpározás – Kettős struktúra – Fizessenek a szegények! – Nagyüzemi család, kisüzemi család – Élő futószalag – Engedetlen trend-vonal – Japán hajót a világnak! – Beruházási ámokfutás – Kik forgatják az állam pénzét? – Utasítás az államnak – Parasztirtás – Megnőttek a gyerekek – Beruházási perpetuum mobile, némi homokkal a kerekek között – Uncle Sam, segíts!

115 V. BIZOMÁNYI IMPERIALIZMUS
Hadianyag? Csak exportra! – Az adósság kamatos kamatait a bitelező fizeti – Sárgák gyarmatosítják a fehéreket – Átszállóhely az amerikai tőkének – Dél-koreai zsoldosok japán pénzért – Új Mandzsúria? – A Csendes-óceán: japán tó – Onasszisz legtekintélyesebb üzlettársai

140 VI. A KENGURU ERSZÉNYÉBEN
Amerikai földfoglalás – Egy kis diplomáciai nyelvlecke – Vita a két ellenségről – Élő robbanóanyag – Krisztus, Marx, Buddha – Fellángol a harc a külpolitika miatt – Folytatódik a belpolitika miatt – Kié legyen a „gazdasági csoda" eredménye?

175 VII. BAL, JOBB, BAL
Külpolitikai ihletésű belpolitika – Tőkés egység, tőkés ellentétek – Nem jó üzlet a munkásárulás – A szerencsétlenek pártja – Ki vezesse el Japánt a szocializmushoz? – Vita a fő ellenségről – Két ellenség, négy zászló, hat feladat – Elmozdulás a holtpontról

241 VIII. HARMADIK ÉVEZRED VAGY NYOLCADIK ÉVTIZED?
Versenyfutás a 2000. évvel – A japán modell a tőkés út reklámjaként – Mi dől el 1970. június 23-án? – Hiánycikk: a szürkeállomány – Licenc vagy önálló kutatás? – Tőkés előrelátás, tőkés rövidlátás – Megszűnik a munkabér-monopólium – Az osztályharc elhalása ábrándnak bizonyul

265 FORRÁSMUNKÁK

Előszó helyett

Ha az ember népesedési és világgazdasági statisztikákat tanulmányoz, ismételten szemébe ötlik, hogy van egy ország, amely – vissza-visszaesve bár, mégis – elszántan és következetesen kúszik följebb és följebb az adatok rubrikáiban, és nő a földkerekség egyik legjelentősebb gazdasági hatalmasságává. Ez az ország: Japán.

Százéves modern történelme sűrítetten tartalmazza a kapitalista fejlődés sok olyan jegyét, amely más országokban az időbeli széthúzottság miatt kevésbé szembetűnő. Utolsónak rajtolt a tőkés államok versenyében, de sorra hagyta le versenytársait, és ma már az elsők között jár.

Könyvemben szeretném bemutatni azt az utat, amelyet a japán tőkések érdekében orvul megtámadott és kizsákmányolt népek szenvedései szegélyeztek, egyszersmind a félrevezetett és ugyancsak kizsákmányolt japán nép szenvedései követtek ki. Egyúttal megkísérlem érzékeltetni a japán munkásosztálynak és haladó erőinek tőke- és háborúellenes harcát. A japán nép legjobbjai azért küzdöttek és küzdenek, hogy hazájuk a társadalmilag és politikailag haladó népek sorába lépjen.

Amit nálunk Japánról tudnak, azzal tulajdonképpen nem is az a fő baj, hogy kevés, hanem hogy pontatlan. Sokan hajlamosak rá, hogy Japánban elsősorban az egzotikumra fi-

gyeljenek föl. Értesüléseink többsége közvetett, áttételes és alkalomhoz kötött.

Anélkül, hogy le akarnám becsülni a művészet tudatformáló szerepét, mégiscsak furcsa, hogy Japánt illetően még az ismeretterjesztést is jóformán a különféle művészeteknek engedtük át. Így például a „Pillangókisasszony", a „Gésák", a „Szerelmem, Hirosima", „A vihar kapujában" valóban mély művészi, emberi élményanyagot közvetít – de sem az egykori, sem a mai Japánt nem ismerhetjük meg belőlük.

Vagy mit várjunk, mit várhatunk egy-egy útleírástól? Mit adhat a politikai és társadalmi lényegről az olyan, önmagában megrendítő vagy megkapó téma, mint a hirosimai atomtragédia vagy a tokiói olimpia még oly alapos és jellemző leírása is?

Ha csak az értesülések számát tekintjük, akkor úgy tűnhet, hogy nem is olyan kevés az, ami hozzánk eljutott Japánról. Legalábbis ahhoz képest nem kevés, hogy ez az ország földrajzilag és történelmileg is nagyon távol van tőlünk. Ám ha ezekből az értesülésekből levonjuk a pontatlan, félrevezető és az elavult adatokat, kiderül, hogy az a kép, amely nálunk Japánról kialakult, még ma is inkább a képzelet szüleménye.

A hóval borított Fudzsijama tövében virágzó cseresznyefák. A fák között színes selyem kimonóba öltözött, napernyős leánykák tipegnek magas, fatalpú cipőikben. Finom művészi gerendázatú ősi templomban gongszó kondul . . . Ez a képes levelezőlapok romantikája. S a valóság?

A 3775 méter magas vulkán lábánál ma Japán egyik legfontosabb iparvidéke terül el, a gyárkémények füstje elfödi a tűzhányóét, a leánykák overallt hordanak, a templomokat szorosan körülfogják az üzemek és hivatalok vasbeton épületei.

Eltűnt volna a japánok hagyományos természetszeretete? Nem, az megmaradt, hanem a természet tűnt el. Amit még nem építettek be, azt olyan tömegekben látogatják az emberek, hogy a lábaktól a szó szoros értelemben nem látni a füvet. Japán amerikanizálódott. S mint ahogy száz esztendő óta ez az ország mindig a jó tanulónak kijáró elismerést próbálta kivívni a Nyugattól, ezúttal is kissé túlstréberkedte a dolgot.

Tokiótól valamivel északra kezdődik egy mintegy 600 kilométer hosszú, 40–60 kilométer széles sáv, itt él ma Japán 102 milliós lakosságából 63 millió ember. Az Amerikában kialakuló szupervárosok mintájára ez a Csendes-óceán menti sáv 30 éven belül a világ legnagyobb összefüggő városi települése lesz, benne olyan csomópontokkal, mint az addigra 35 milliós Tokió, a 16 milliós Nagoja és a 18 milliós Oszaka. Tokió és Oszaka között csúcsforgalom idején már ma is 30 percenként indul az óránként 250 kilométer sebességgel száguldó villanyvonat (és mindig zsúfolásig tele van). Ezt a vonalat az 1970-es évek derekáig 1700 kilométer hosszúságúra építik ki, hogy az északi Hokkaido szigetétől a déli Kiusuig átszállás nélkül lehessen utazni.

A földrajzkönyvekből tudjuk, hogy Japán négy nagy és mintegy ezer kisebb szigeten terül el. Mégis, tíz éven belül egységes szárazföldi közlekedési hálózat egyesíti majd ezt a széttagolt országot. Simonoszeki és Modzsi között már megépült a Kiusura vezető tenger alatti alagút, s rövidesen elkészül az 1 kilométer hosszú, 61 méterrel a tenger felett függő közúti híd is. Épül a Hokkaidóra vezető, 36 kilométeres alagút, a Sikokut Honsuval összekötő óriáshidat pedig 1977-re fejezik be.

Országszerte pompás, hatsávos autósztrádákat építenek, s rajtuk már most amerikai méretű a forgalom (Japán az autógyártásban és az autóexportban már megelőzte az

NSZK-t) – és ötször annyi a halálos közúti baleset, mint az Egyesült Államokban.

Az eget szinte elfödik a hadirepülőgépek – a hadihajókon fölrepül az árbocra a felkelő napot jelképező zászló – a kétszemélyes „öngyilkos" tengeralattjárók személyzete körülköti haját a hagyományos, fehér szamuráj-szalaggal. A japán császárság hadserege újabb orvtámadásra készül, hogy aztán az elfoglalt területeken mindent elraboljon, megsemmisítsen – s élő embereket használjon fel próbabábuként a szuronyharckiképzéshez.

Ez a kép, sajnos, nagyon is valósághű. Legalábbis az volt a XIX. század utolsó évtizedétől 1945-ig. Az imperializmus korának legmohóbb és legéhesebb útonállója, mindent a rablóháborúkra építő fosztogatója Japán volt. A föltétlen engedelmességet és a biztos pusztulást is vállaló katonai önfeláldozást sulykolták már a legkisebb japán iskolásokba is. A japán emberideál a „kamikaze" volt: a bombaterhével magát és gépét az ellenséges hadihajóra vető pilóta.

Igaz, azóta Japánban is nagyot fordult a világ kereke. Az 1946. évi alkotmány szerint Japán örökre lemondott a háborúról, mint a nemzetközi ellentétek megoldási módjáról, feloszlatta hadseregét, s ha közben az amerikai imperializmus bábáskodása mellett „rendőri tartalékhadtest" és „önvédelmi alakulatok" címen részben újjászervezte is fegyveres erőit, ezek létszáma nem haladja meg a 300 000 főt. A fegyveres testületekben való szolgálat a mai japán közvéleményben a legmegvetettebb foglalkozásnak számít, azt jószántából csak igen kevés ember vállalja, s rendszerint csak a munkanélküliség réme kényszeríti rá a parasztfiatalok egy részét. A második világháború óta eltelt 25 év alatt a japán nép alapvető nézetei lényegesen megváltoztak, s a vallásos és politikailag elmaradott japán közemberek többsége is szívből gyűlöli a háborút, a katonáskodást.

Ehhez természetesen hozzájárult az a körülmény is, hogy az amerikaiak barbár módon annak idején Japán ellen vetették be az atomfegyvert. A hirosimai és a nagaszaki atombomba utóhatása még ma is sűrűn szedi áldozatait Japánban, a sugárbetegségben szenvedők élő figyelmeztetésként óvnak a japán militarizmus újjáéledésétől. Ilyen körülmények között érthető, hogy miközben Japán a maga évi 140 milliárd dolláros nemzeti jövedelmével ma már a gazdasági világhatalom rangjára tör, katonai célokra a többi nagy országhoz képest elenyésző összeget költ: a nemzeti jövedelem 1,1 százalékát. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ez a tény a japán „gazdasági csoda" kialakulásában jelentős szerepet játszott és játszik még ma is, a közvetlen katonai kiadásokon megtakarított összegeket a japán tőke gazdasági expanzióra tudta felhasználni.)
Az állig felfegyverzett Japán képe is elavult tehát.

Most egy füst alatt hadd oszlassunk el még egy kisebb félreértést vagy inkább pontatlanságot, amely főleg a sajtóban jelentkezik újra meg újra.

Minthogy a Japánból érkező írásos anyagok döntő többsége angol nyelvű, a japán szavak, nevek átírása körül nagy a bizonytalanság. Ezért találkozunk a sajtóban, de még szakkönyvekben is ilyesfajta japán személy- és helynevekkel, mint Watanabe, Joshida, Yokohama, Hiroshima stb. Valójában pedig a japán nevek átírására ugyanúgy a Magyar Tudományos Akadémia helyesírási, illetve átírási irányelvei a mérvadók, mint bármely más, nem latin betűkkel író nyelv esetében – azaz kiejtés szerint kell írni őket: Vatanabe, Josida, Jokohama, Hirosima stb.

Ugyancsak az angol átírás számláját terheli a japán személyek nevének hibás sorrendű írása. A japánoknál ugyanis a nevek írására ugyanaz a szabály érvényes, mint nálunk: elöl a családnév, utána következik a személynév (ugyanúgy

mint a kínaiaknál, a koreaiaknál és a vietnamiaknál). Ezért olvashatunk lapjainkban ilyen japán neveket: Takeo Miki (helyesen: Miki Takeo), Eisaku Sato (helyesen: Szato Eiszaku), Kendji Miyamoto (helyesen: Mijamoto Kendzi). Ebben a könyvben következetesen az átírási szabályzatnak megfelelő írásmódot alkalmazzuk.

Minthogy célom a japán fejlődés utolsó száz évének bemutatása – elsősorban történelmi-politikai, másodsorban gazdasági nézőpontból –, eleve el kell tekintenem olyan, rendkívül érdekes területektől, mint a művészet, a néprajz, a népszokások vagy a japán tájak leírásától. Ez azonban azt is jelenti, hogy – módjával bár – kénytelen leszek száraz statisztikai adatokat is közölni. Szeretném, ha a könyv elolvasása után ezek az adatok nem maradnának száraz számok, hanem az olvasót a valóság mélyebb összefüggéseinek megértésében segítő emlékeztetők.

Mint a könyv címéből is kiderül, vizsgálódásaim középpontjában az a kivételes méretű és hatású gazdasági-társadalmi fejlődés áll, amelyet világszerte „japán csoda" néven emlegetnek. Ezzel foglalkozik a könyv három legterjedelmesebb fejezete. Ezt a jelenséget azonban csak akkor érthetjük meg és értékelhetjük reálisan, ha nemcsak gazdasági-társadalmi összetevőit, hanem történelmi előzményeit, okait is megismerjük. Ezért arra törekedtem, hogy bemutassam a „csoda" előtörténetét is: azt a háromnegyed évszázadot, amelynek során Japán fokozatosan integrálódott a tőkés világrendszerbe, s elmaradott, feudális berendezkedésű országból világviszonylatban is jelentős, tőkés nagyhatalommá vált.

Kérem az olvasót, ne vegye rossz néven a személyes hangot, ne hiányolja a tudományos könyvekben megszokott hűvös távolságtartást. Nem értekezést akartam írni, hanem az olvasóval együtt igyekszem választ keresni korunk egyik legizgalmasabb országának problémáira.

I. Száz éve kezdődött...

KI LEGYEN KAPITALISTA JAPÁNBAN?
AZ ELSŐ GYARMAT: JAPÁN
DRÁGA GYŐZELEM, OLCSÓ ZSÁKMÁNY
ROBERT OWENTŐL LENINIG
EGY BAPTISTA LELKÉSZ MARXOT TANULMÁNYOZZA
A RIZS ÁRA POLITIKAI ÜGGYÉ VÁLIK
AZ OSZTÁLYEGYÜTTMŰKÖDÉSTŐL A KOMMUNIZMUSIG

Száz éve, hogy Japán a kapitalista fejlődés útjára lépett. A feudális rendet megtestesítő sogunátus* 1867. szeptember 12-én dőlt meg, s 1868. március 14-én adta ki a fiatal Mucuhito császár az állam új felépítésére vonatkozó rendeletét, amellyel megindította az úgynevezett Meidzsi- (vagyis „felvilágosult") korszakot. Később maga is a Meidzsi nevet vette fel.

Ezt így minden valamirevaló történelemkönyvben megtalálhatjuk. Arról azonban már kevesebbet írnak ezek a történelemkönyvek, hogy miért éppen Japánnak sikerült elkerülnie a nyugati gyarmatosítást azután, hogy 1853-ban egy

* A sogunátus a feudalizmus sajátos japán formája volt. A XII. század végén az egymással vetélkedő két nagy földesúri csoport, a Minamoto- és a Taira-ház fegyveres harcából az előbbi került ki győztesen. Vezetője, Minamoto Joritomo félreállította a császárt, akinek csak névleges – főként papi – hatalma maradt, ő maga pedig 1192-ben a sogun címet vette fel, és gyakorlatilag az ország uralkodója lett. Az ezt követő hat és fél évszázad során Japán tulajdonképpen feudális hercegségek laza halmaza maradt (olyasféle, mint a porosz–francia háború előtti Németország), s az egymással vetélkedő hercegi családok magánhadseregei aszerint váltak a központi hatalom támaszává, hogy melyik család kaparintotta meg a soguni tisztséget. Ezeknek a hadseregeknek a tagjait hívták szamurájoknak. Az utolsó sogun Tokugava Keiki volt.

amerikai hajóraj Perry tengernagy vezetésével az országot kikötőinek megnyitására kényszerítette, és 1858-ban már éppen olyan, egyenlőtlen feltételeket tartalmazó szerződést erőszakoltak rá, mint például Kínára.

Mi volt hát az oka az első „japán csodának", a valóságos függetlenség megőrzésének, a *gyors tőkés fejlődésnek?*

Hogy ezt megérthessük, valamivel régebbre, legalábbis a XVII. század végére kell visszatekintenünk.

Azzal kezdtük, hogy Japán száz éve lépett a tőkés fejlődés útjára. Nos, ez igaz is, meg nem is. Igaz annyiban, hogy addig feudális rend uralkodott az országban, de nem igaz annyiban, hogy a kapitalizmus kialakulásának feltételei már előbb is adottak voltak és csírái már jóval korábban megjelentek, mielőtt Japán kényszerűségből a gyorsított kapitalista fejlődés útjára lépett.

A XVIII. század végén Japán lakosságának több mint 10 százaléka városokban élt. Ezek nemcsak a feudális hercegségek központjai voltak, hanem jelentős kereskedelmi, sőt ipari centrumok is. Hű képet kapunk róluk *Tojoda Takeszi* haladó japán történetíró „Japán feudális városai" című könyvének bevezetőjében; itt Tojoda így határozza meg a város fogalmát: „1. Város akkor keletkezik, amikor az emberek többet termelnek, mint amennyire saját életük újratermeléséhez szükségük van; a városok fejlődése az ipar és a mezőgazdaság közti munkamegosztáson alapszik. 2. A város nemcsak abban különbözik a falutól, hogy nagyszámú lakosság összpontosul benne, hanem abban is, hogy a politikai és gazdasági tevékenységet összpontosító központ. Csak akkor beszélhetünk városról, ha az illető hely a falutól eltérő jellegű, önálló, egységes központ."

Az ilyen jelentős központok száma már a feudális korszak végén is igen nagy volt Japánban. 1790 körül a sogunok fővárosa, Edo (a mai Tokio) 1 millió lakost számlált, Oszakának 500 000, Kiotónak 300 000 lakosa volt!

E városokat viszonylag fejlett pénz- és bankrendszer, manufakturális jellegű ipar jellemezte. A manufaktúrákban eredetileg jobbágyok dolgoztak, de a XIX. század derekán Kuju és Asikaga városok selyemszövő manufaktúrái már a termelékenyebb bérmunkát alkalmazták. Az első kereskedelmi-ipari jellegű társulás 1780-ban keletkezett: Kirju városában ekkor 42 taggal selyemfelvásárló társaság (japánul nakama) alakult. A városokat kitűnő utak kötötték össze.

A kulturális színvonal meglepően magas volt: a XIX. század közepe táján az akkor 37 milliós lakosságú országban 16 millió ember tudott írni-olvasni, s ez nemcsak a bonyolult japán képírás miatt jelent nagy számot, hanem kiállja az összehasonlítást az akkori idők fejlett nyugati tőkésországaival is.

Természetesen nem a császár személyes jóindulata vagy előrelátása vetett véget Japánban a feudalizmusnak. A japán feudalizmus már minden eresztékében recsegett-ropogott, amikor a nyugati beavatkozás meggyorsította az átalakulást. A XIX. század első felének történelmét Japánban parasztfelkelések és városi felkelések tarkítják. Jóllehet elszigetelt mozgalmak voltak, közös vezetés és közös ideológia nélkül, élük mindenütt a feudális rendszer ellen irányult. A jórészt kereskedő és uzsorás (de, mint láttuk, részben már ipari) városi burzsoázia dörömbölt a hatalom kapuján. Jellemző például, hogy az Oszakával szomszédos Szakai városa már a XVI. század elején szabályos városi köztársaságot hozott létre, s ezt a sogunok csak több évszázados, kíméletlen harc árán tudták megsemmisíteni. A Távol-Kelet Firenzéjét (már a XV. században 30 000 lakosa volt!) lerombolták, lakosságát Oszakába telepítették. De Szakai példája lelkesítette a XIX. század japán burzsoáit, s a kérdés nem úgy vetődött fel: maradjon-e meg a feudalizmus vagy lépjen helyébe kapitalizmus, hanem valahogy így: az

elkerülhetetlenül bekövetkező tőkés fejlődésnek ki legyen a haszonélvezője? Mucuhito felismerte: az már nem tőle függ, lesz-e Japánban kapitalizmus, de az még igen, hogy *ki lesz* Japánban kapitalista. Bár a polgári történészek nagy hűhóval reklámozták a Meidzsi-reformot a társadalmi haladás felülről kezdeményezett programjaként, az valójában erőszakos beavatkozás volt a forradalmi fejlődésbe abból a célból, hogy ne a városi kereskedőkből, uzsorásokból és iparosokból, hanem *a feudális nemesekből váljanak tőkések.*

Bizonyos előrelátás nem vitatható el a fiatal Mucuhito császártól. Míg a Tokugava-típusú feudálisok abban látták osztályuk érdekeit, hogy mereven szembehelyezkedjenek a történelem megállíthatatlan menetével és útját állják a kapitalista fejlődésnek, a császár – a feudális osztály érdekeit védelmezve – először éppen az értetlen feudálisokkal szemben lépett fel: azzal kezdte, hogy megfosztotta őket politikai hatalmuk alapjától, a földbirtoktól.

A központi hatalom kizárólagosságának megteremtése a feudális földbirtokok kisajátításával kezdődött – de a birtokok teljes ellenértékét államkötvényekben kapták meg a daimiók (feudális hercegek). Amikor aztán közpénzekből létrejött a modern nagyipar, az üzemeket az állam a kötvények ellenében a feudális nagyuraknak adta át, s megszületett a monopólium sajátos japán formája, a *dzaibacu,* a feudális belső szerkezetű, dinasztikus monopólium.

Az első és leggazdagabb monopolista maga a császár volt. 1886-ban 900 000 hektár birtokot adományozott magának (ehhez tudnunk kell, hogy Japán területének nem egészen 25 százaléka síkság, s a mezőgazdasági művelés alá vonható föld nagysága nem haladja meg a 10 millió hektárt), a pénzügyminisztérium pedig megvásárolta a császárnak a Japán Bank és a Nihon Inszen gőzhajózási részvénytársaság részvényeit.

Különös korszak ez: szinte különválaszthatatlanul ve-

gyülnek benne a feudalizmus, a liberális szabadversenyes kapitalizmus és a militarista imperializmus elemei, középkori hagyományok és modern jelenségek. Egy jellemző kis történet talán többet mond róla, mint hosszú elemzések.

Alig négy évvel a Meidzsi-reform kezdete után, 1872-ben már megépült Japán első vasútvonala. Szeptember 12-én került sor a tokiói Simbasi pályaudvar avatására. A nagy eseményt jelentőségének megfelelő pompával ünnepelték meg, kivonult a császár is fényes kíséretével. Az urak hagyományos japán díszruhákban jelentek meg, súlyos selyem kimonókban, széles övükben a két félelmetes szamurájkarddal, némelyikük borotvált fején még ott meredezett a daimio-konty nyoma. Befutott a vonat, az előkelőségek felszálláshoz készülődtek, s mivel jól nevelt japán nem lép be cipőstül a házba, a „mozgó házak" ajtajában is mindenki – a császárt sem kivéve – lerakta a lábbelijét. Majd elindult a vonat, s nem egészen egy órával később az udvar kiszállt Jokohamában – és mindenki mezítláb vagy harisnyában állt. A lábbelik pedig protokoll-sorrend szerint szép rendben a tokiói pályaudvaron sorakoztak . . .

Igen, a kapitalizmus vonatára a japán arisztokrácia szállt fel elsőnek, s magával vitte egész feudális lomtárát.

Japán *sűrű lakosságú, nyersanyagokban és energiahordozókban szegény ország.* Ha a kíméletlen tőkés versenyben meg akar állni a lábán, nyersanyagokat és piacokat kell szereznie – bárhonnan és bármilyen áron. Az eredeti tőkefelhalmozás csak fosztogatás útján mehetett végbe: ki kellett fosztani a japán népet és ki kellett fosztani a szomszédos népeket is. Ebben volt is már bizonyos gyakorlata a japán katonai nemességnek, hiszen japán kalózok több mint másfél évezrede rendszeresen jártak zsákmányért az alig 200 kilométerre fekvő koreai partokra.

Csakhogy Korea ebben az időben Kína vazallusa volt.

És általában is befejeződött a világ felosztása az imperialista hatalmak között, ebből az osztozkodásból pedig Japán kimaradt. Ez már eleve meghatározta a fiatal és mohó japán imperializmus külpolitikáját és e külpolitika módszereit.

Voltak azonban olyan belső körülmények is, amelyek a politikai és gazdasági hatalom új formáit birtokló feudális arisztokráciát a rablóháborúk felé szorították. A Meidzsi-reform juttatásaiból a szamuráj katonai nemesség nagy része kimaradt. Míg uraik a kötvények és a járadékok birtokában éppen ízlelgetni kezdték a tőkés kizsákmányolás zsíros falatjait, a szamurájoknak csak egy része tudott elhelyezkedni az államigazgatásban és a hadsereg tisztikarában. Az általános hadkötelezettség megszüntette a szamurájok katonai privilégiumát, a még csak fejlődésük kezdetén tartó kapitalista üzemek pedig aránylag kevés szamuráj tisztviselőt tudtak felszívni. A katonai nemesség deklasszálódott. Ezek az elemek természetesen ellenségei lettek a tőkés fejlődésnek, és elégedetlenségük hovatovább nyílt lázadással fenyegetett.

A császári udvar az elégedetlenség levezetésére és a szükségesnek vélt további területi terjeszkedés előkészítésére előbb a „gazdátlan" Riu-Kiu-szigetcsoportot szállta meg, majd 1874-ben fegyveres támadást indított a kínai Tajvan-sziget ellen. A támadás katonailag sikerrel járt, de gyümölcseit a japán tőke mégsem élvezhette, mert a nyugati gyarmatosító hatalmak Japánt a sziget kiürítésére kényszerítették.

A tajvani expedíció kudarcából a japán uralkodó körök levonták a tanulságokat. Fölismerték, hogy az imperializmus körülményei között a rabló csak akkor tarthatja meg zsákmányát, ha megfelelően erős szövetségesekre támaszkodik. De arra is megtanította őket ez a közjáték, hogy ha Kína testéből akarnak maguknak zsákmányt kikanyarítani, magát a kínai központi hatalmat kell háborúban legyőzniük. Ehhez a nagy vállalkozáshoz már modern szervezetű és fegyver-

zetű hadseregre volt szükségük. A szamurájokat meg kellett tanítani a modern hadviselés fogásaira, és az országot lehetőleg függetlenné kellett tenni a külföldi fegyverszállításoktól (ezek ugyanis a japán külpolitikát a mindenkori szállító akaratának szolgáltatták ki). Japán hozzálátott a korszerű nehézipar kiépítéséhez. 1882-ben megjelent a japán gazdasági életben az első monopolista egyesülés, a Nihon Boszeki Rengokai, s uralkodó helyzetet foglalt el a textiliparban.

Az iparfejlesztéshez szükséges tőke túlnyomó részét a kormány a rendszeresen felemelt adókból szerezte meg, s ezzel még nagyobb nyomorba döntötte az amúgy is szegény parasztságot. Az első üzemeket, mihelyt rentábilisnak bizonyultak, nyomban a volt daimióknak adták át az 1868 után kisajátított földek ellenértékeként kiosztott kötvények megváltásául, de a fejlesztéshez újabb és újabb tőkére volt szükség. A feudális arisztokrácia ekkor úgy döntött, hogy igénybe veszi a megvetett burzsoázia tőkéjét, az uzsora-banktőkét, s hamarosan bekapcsolódott az iparfejlesztésbe a Micui család bankja, majd az Ivaszaki család bankja is (az utóbbi Micubisi néven). A 90-es évek elejére már kialakult a három első dzaibacu: a Micui, a Micubisi és a Szumitomo.

Miféle szerzet ez a dzaibacu? *Monopólium* – de japán módra. A monopolista egyesülés csúcsán egy magánbank foglal helyet, ez tartja kezében a leány- és unokavállalatokat. A tulajdonos – a Micui és a Micubisi kivételével – mindenütt valamelyik volt daimio, az igazgató tanács tagjai a feudális arisztokráciából kerülnek ki, a tisztviselők pedig egykori szamurájok. Hát a munkások? Az egykori manufaktúra-munkások utódaihoz a dzaibacuk urai szabályosan hozzávásárolják az elszegényedett parasztság gyermekeit, elsősorban leányokat. Az úgynevezett szerződtetési rendszer tulajdonképpen modern rabszolgavásár: a szüleiktől megvásárolt gyermekek jogilag is a gyáros tulajdonaivá válnak (hivatalosan „fogadott gyermekeknek" becézik őket).

Ez az „örökbefogadás" szinte korlátlan jogokat biztosít a munkáltatónak munkásával szemben. A gyermekek a gyár internátusában nevelkednek. Napjukat a „jótevőjükért" elrebegett imával kezdik, majd tanulás következik. Ennek során nemcsak közhasznú ismeretekre és szakmára oktatják őket, hanem a „nagy család" (azaz a vállalat) iránti feltétlen ragaszkodásra is, minden feljebbvalójuk tiszteletére és vak engedelmességre. A délután a szakmai gyakorlaté. Ez lényegében ingyenes munka a gyáros javára. Egészen természetes, hogy a szakmában való felszabadulás után a fiatal munkás munkabérét a munkáltató tetszése szerint határozza meg. A munkáslányok továbbra is a vállalat munkásszállásán laknak, ennek bérét megint csak a tulajdonos szabja meg. Az étkezésekre is kötelesek a gyári kantint igénybe venni. A tulajdonos apai jogait gyakorolja alkalmazottainak magánélete fölött is: a munkáslány csak a tulajdonos engedélyével mehet férjhez – lehetőleg a vállalat valamelyik alkalmazottjához. Az engedetlenekkel szemben úgy járnak el, hogy készpénzben követelik vissza tőle neveltetése költségeit.

Nem véletlen, hogy minderről jelen időben szólunk. Bár a dzaibacuk keletkezésének időpontját hét-nyolc évtized választja el korunktól, s azóta sok minden megváltozott nemcsak a külvilágban, hanem a japán belpolitikában is, a dzaibacuk szervezete ma is fennáll. A paternalizmus előbb ismertetett módszerei csak finomodtak, de lényegük fennmaradt.

Igaz, ma már törvény tiltja a gyermekek adásvételét, de a japán bérmunkások egyharmada még ma is nő (1882-ben a nők aránya 69, 1895-ben 60 százalék volt), s a munkásnők átlagos bére ma sem haladja meg a férfiakénak 45 százalékát! Emellett a vállalathoz való ragaszkodást a bonyolult japán bérrendszer is fokozza: a japán munkás bérének nagyobbik fele a vállalatnál eltöltött évek és egyéb érdemek

alapján kiszámított pótlékokból származik, ezért a munkásnak jól felfogott érdeke, hogy lehetőleg mindvégig ugyanannál a vállalatnál maradjon, ahol dolgozni kezdett. Legalábbis a nagyvállalatoknál ez a helyzet, mert a bér szoros összefüggésben állt és áll a vállalat nagyságával is. Egy 1958 márciusi hivatalos japán kimutatás szerint az akkori 18 940 000 ipari munkás közül mindössze 3 180 000 dolgozott 500 munkásnál többet foglalkoztató gyárban, és keresett átlagban havi 20 800 (a férfiak 24 000, a nők 10 600!) jent. Ugyanakkor az 5–29 munkást foglalkoztató üzemekben 5 690 000 ember dolgozott, és átlagban havi 11 400 jent keresett (a férfiak 13 700-at, a nők 6900-at). De még az 1–4 embert foglalkoztató törpeüzemekben is 1 770 000 ember dolgozott átlagosan havi 8200 (10 400, illetve 5200) jen bérért.

De térjünk vissza a japán kapitalizmus korai időszakához. Ez az a három évtized, amikor az eredeti tőkefelhalmozás folyamatával tulajdonképpen egy időben létrejön a japán imperializmus. A fejlődés és a vele járó tőkekoncentráció gyorsaságáról hű képet ad a jelzett időszak egyetlen, mindössze négy évet felölelő metszete: 1893-ban (azaz a japán–kínai háború kitörésének évében) a japán vállalatok részvénytőkéje 108,2 millió jen, a bankok száma 135, tőkéjük 62,9 millió jen volt – 1896-ban viszont (a győztes háborút befejező simonoszeki béke után) a részvénytőke már 189,3 millió jen, a bankok száma 1197, tőkéjük pedig 211 millió jen.

Megint csak nem véletlen, hogy a japán imperializmus fejlődésének dokumentálására háborús időszak adatait vizsgáljuk. A japán monopolkapitalizmus és a hódító háború egypetéjű ikrek. A dzaibacuk urai már a kezdet kezdetén rájöttek, hogy gyarmatokra van szükségük, ha meg akarják állni a helyüket a tőkés országok versenyében. Mint láttuk,

első gyarmatuk *maga Japán volt*, hiszen a parasztság kíméletlen megadóztatásával és az ipari munkafeltételekkel hamisítatlan gyarmati kizsákmányolást valósítottak meg. De éppen ez a *belső gyarmatosítás* eleve leszűkítette a fogyasztást, tehát minden eszközzel külső piacot is kellett teremteniük maguknak. Emellett – ahogy már említettük – Japán nyersanyagokban szegény ország, s már a századforduló idején is – a réz kivételével – minden ipari nyersanyagot külföldről volt kénytelen beszerezni. A vasércszükséglet hiányainak fedezésére csakhamar kevésnek bizonyult a tajvani bányászat, nagyobb zsákmány után kellett nézni.

Az 1894–1895-ös japán–kínai háborúban Japán könnyű győzelmet aratott, és az 1895. évi simonoszeki békeszerződés alapján megkapta Tajvant és a Pescadores-szigeteket, megszállta Koreát és a Liaotung-félszigetet, ezenkívül Kína 300 millió jen hadisarcot fizetett. Ezekkel a hódításokkal a japán tőke megelégedett volna – de a zsákmány jelentős részét elszedték tőle. A cári Oroszország ugyancsak szemet vetett Mandzsúria déli részére, különösképpen a nagy stratégiai fontosságú Liaotung-félszigetre, továbbá a nyersanyagokban (antracit, felszíni fejtésű vasérc, horgany, ólom stb.) gazdag Észak-Koreára. Minthogy Japán ebben az időben még nem volt felkészülve az Oroszországgal megvívandó háborúra, engednie kellett: Liaotungot újabb 60 millió jenért visszaadta Kínának (a félszigetet Oroszország nyomban „bérbe vette" és felépítette Port Arthur kikötőjét), Koreára vonatkozóan pedig 1896. május 14-én megkötötte Oroszországgal a szöuli szerződést, amelynek értelmében a kínai gyámság alól felszabadult országban Oroszország és Japán egyenlő jogokat élvezett. (Természetesen a gyarmati kizsákmányolás egyenlő jogairól volt szó.)

A Kínától kizsarolt hatalmas hadisarcból Japán korszerű nehézipart épített fel, így acélműveket, hajó- és fegyvergyárakat. Ekkor épült ki a viszonylag sűrű vasúti hálózat is.

Az új üzemeket állami pénzen építették, majd potom áron a magántőke kezére adták. (Emlékezzünk csak: a legnagyobb tőkés maga a császár, s mögötte a volt daimiók tolonganak a húsosfazék körül.)

Ez az a tíz év, amikor Japán mindent meg akar tanulni a nyugati imperializmustól. Japán fiatalemberek ezrei tanulnak német, angol és amerikai egyetemeken, német, angol és amerikai mérnökök seregét alkalmazzák a japán üzemekben. A nyugati alkotmányos monarchiák külsőségeit is átveszik: a császár a volt daimióknak bárói, grófi és hercegi címeket adományoz, még parlamentet is összehív. Igaz, választójoga csak a lakosság 1 százalékának van, de még így is kínos meglepetés éri a császárt: a parlament 300 képviselője közül 171 ellenzéki. Ez persze nem tragédia, hiszen a „császár kegyéből" kibocsátott alkotmány szerint a császár szent, övé a törvényhozó, a végrehajtó, a bírói és a katonai hatalom, csak ő hívhatja össze és rekesztheti be a parlamentet, a kormány csakis neki felelős, csak a császárnak van joga háborút üzenni és békét kötni. A császári palota területenkívüliségi jogot élvez. A képviselők csak vitatkozhatnak, javasolhatnak és interpellálhatnak, de az interpellációra adott válasz után vitának nincs helye.

Így festett hát ez az „alkotmányos monarchia", amelyik arra készült, hogy a Távol-Kelet ura legyen.

Az ipari-technikai fejlődés az 1890 utáni másfél évtizedben viharos gyorsaságú volt. „1871 után Németország mintegy háromszorta-négyszerte gyorsabban erősödött, mint Anglia és Franciaország, Japán – tízszerte gyorsabban, mint Oroszország" – írta Lenin 1915-ben „Az Európai Egyesült Államok jelszaváról" című cikkében. Csak néhány jellemző adat: 1890-ben szerelik fel Tokióban az első telefonközpontot, egy évvel később megépül a Biva-tó mellett az első japán vízerőmű, 1893-ban Omija és Kobe városában már

mozdonyokat gyártanak. 1896-ban Kiotóban megindul a villamosközlekedés, ugyanebben az évben kezd Japán mérőműszereket gyártani. 1897-ben Tokio egyik külvárosában felállítják az első kísérleti drótnélküli távíróállomást, Jokohama utcáin megjelenik az első autó. 1898-ban kezd működni az első japán szerszámgépgyár, 1903-ban már Dieselmotorokat alkalmaznak, és Tokióban is megindul a villamos. 1905-ben egy újabb szerszámgépgyárat és villanylámpagyárat építenek. 1906-ban megépül az első, 12 kilométer hosszú villamosított vasútvonal.

Míg 1875–1890 között az állami bevételek kétharmada-négyötöde a földadóból származott (az évi adó a termés értékétől függetlenül a birtok becsült értékének 1,5 százaléka volt), 1890 után a japán falu már képtelen fedezni a fokozódó állami beruházások költségeit. Bár 1880 és 1900 között a megművelt földterület nagysága 4 millió hektárról 5 millióra nőtt és emelkedett a termésátlag is, ennek hasznát a közben kialakult kulákság fölözte le, a kisparasztság viszont eladósodott és mind nagyobb tömegekben áramlott a városokba.

A századfordulóra Japán városainak száma 234-re nőtt, köztük Tokio másfél milliós, Oszaka milliós nagyvárossá fejlődött.

A XX. század hajnalán Japán már 45 millió lakosú ország, jelentős az ipari kapacitása, de iparának további fejlődését a nyersanyaghiányon kívül a szűk belső piac is korlátozza. Az előbbiek során már vázolt sokoldalú összefonódás a monopóliumok és a japán állam között (bizonyos mértékig már az állammonopolista kapitalizmus elemei jelennek meg Japánban) arra indítja a felkelő nap országának monopolista urait, hogy kísérletet tegyenek a világ újrafelosztására.

A fő ellenség a cári Oroszország, vele kell megküzdeni Koreáért és Mandzsúriáért. A nemzetközi helyzet kedvez a japán imperialistáknak: Anglia féltékenyen figyeli Oroszor-

ság távol-keleti előretörését, különösen a Mandzsúriára vonatkozó orosz–kínai szerződést, amely az orosz tőkések szabad vadászterületévé teszi a természeti kincsekben gazdag észak-kínai tartományokat. 1902-ben angol–japán katonai szerződést kötnek, ennek éle nyilvánvalóan Oroszország ellen irányul. Németország gyengíteni szeretné a francia–orosz szövetséget, s ezért mindkét felet háborúra biztatja.

Miközben a hosszan elhúzódó tárgyalások során Oroszország messzemenő engedményeket tesz Japánnak Koreában, a mandzsúriai osztozkodásról hallani sem akar. Ilyen körülmények között támadja meg 1904. február 9-re virradó éjjel hadüzenet nélkül a japán flotta a Port Arthurban állomásozó orosz tengerészeti erőket (a Pearl Harbor-i japán orvtámadás tehát már egy bevált hagyomány folytatása volt!), és ezzel megkezdődik az orosz–japán háború. A háború részletes ismertetése nem tartozik e könyv feladatai közé, itt bennünket elsősorban az érdekel, hogy mi indította a háborúban győzelmet győzelemre halmozó Japánt békekötésre.

Japán 700 000 embert vesztett a harcokban, az Angliától vásárolt hadfelszerelés árának fedezésére minden addigit meghaladó, súlyos adókat kellett kivetni, a közellátási helyzet romlása már-már nyílt lázadással fenyegetett, a gazdasági élet alapjaiban rendült meg. Olyan helyzet alakult ki tehát, hogy a győztes háború a fiatal japán imperializmust szinte a bukás szélére sodorta. Emellett most már az Egyesült Államok és Anglia is megsokallta a japán sikereket, de főként az orosz balsikereket. A katonai vereség nyomán kialakult oroszországi forradalmi fellendülés erősen aggasztotta a jövedelmező befektetéseiket féltő francia, belga, svéd és más nyugati tőkéseket, s ezért határozott nyomást gyakoroltak a hadviselő felekre, hogy minél előbb kössenek békét.

Az már az orosz uralkodó osztályok fejvesztettségén s a cári diplomácia hagyományos kétbalkezességén múlott, hogy

a béketárgyalások során nem a valóságosan kialakult körülmények, hanem a mohó japán igények szabták meg a feltételeket. Japán az egész háború során a portsmouth-i béketárgyalásokon aratta a legnagyobb győzelmet: a koreai érdekszférák felosztásáról szóló 1896-os szöuli szerződést érvénytelennek nyilvánították, Oroszország lemondott minden jogáról Koreában, Japán megkapta a Liaotung-félszigetet Port Arthur hadikikötővel, a mandzsúriai vasútra vonatkozó orosz jogok Japánra szálltak át, sőt, Oroszországnak még az orosz birodalom felségterületéből is át kellett engednie egy darabkát. Szahalin szigetének az 50. szélességi foktól délre eső részét Karafuto néven Japán bekebelezte, és megkapta hozzá a Hokkaido és Kamcsatka között húzódó Kurili-szigeteket is.

A bőséges zsákmány ismét meggyorsította a japán imperializmus fejlődését. Az 1905–1909 között eltelt öt évben a japán ipar termelése 43,75 százalékkal nőtt (ugyanekkor a növekedés világátlaga 18, az Egyesült Államokban 17,8, Angliában 8 százalék volt), ezen belül a zsákmány jellegének és az ipar korszerűsödésének megfelelően az elektromos és gáziparé 170, a fém- és gépiparé 85, a faiparé 62,5, a textiliparé 40 százalékkal emelkedett, és merőben új iparágként megjelent a vegyipar. A mezőgazdasági termelésnek a háború okozta tartós csökkenését viszont az élelmiszeripar 4 százalékos visszaesése kísérte.

A gazdasági fejlődés gyorsulása az imperialista elemek gyorsuló fejlődésével járt együtt a társadalmi élet minden szférájában. Ez az időszak volt a dzaibacuk aranykora. Ekkor alakult ki a „négy nagy": a Micui, a Micubisi, a Szumitomo és a Jaszuda konszern, s mögöttük mintegy húsz kisebb monopolista társaság gazdasági egyeduralma Japánban. Ez a maroknyi monopolista csoport ebben az időben a japán vállalatoknak számszerűen mindössze 7 százalékát tartotta

kezében, de az iparban foglalkoztatottaknak már több mint a fele dolgozott vállalataiknál, és ezek állították elő a teljes japán ipari termelés 62 százalékát. A dzaibacuk már ekkor jó néhány iparág teljes termelését monopolizálták – így a bányászatét, a hajó- és gépgyártásét, az acéliparét – s meghatározó volt a szerepük a japán feldolgozó ipar hagyományosan fejlett ágazatában, a textilgyártásban.

Gyökeres változás ment végbe a társadalom osztálystruktúrájában is. Ebben az időszakban kezdődött a mezőgazdasági népesség relatív és abszolút csökkenése, azaz a paraszti lakosság egy részének átáramlása a termelés más szféráiba, főként az iparba. Ez a folyamat nemcsak a munkásosztály számszerű növekedésével járt, megváltozott belső szerkezete is. A textilipar megtartotta ugyan vezető szerepét (még 1929-ben is a japán ipari termelés 50,4 százalékát adta!), de részesedése fokozatosan csökkent a teljes ipari termelésben, s ez a körülmény tükröződött az ipari munkásság nem szerinti összetételében is. Bár a nők hagyományosan nagyarányú foglalkoztatottsága mindmáig fennmaradt, az 1905 utáni évtized jellegzetessége a férfimunka túlsúlyba kerülése volt. A nehézipar és a vegyipar főként férfi munkaerőt kívánt, s ehhez a tartalékot alapvetően a falu nyújtotta. Itt azonban nem árt megemlíteni, hogy a sajátosan japán feudális maradványok ennek a folyamatnak az európaitól némileg eltérő színezetet adtak.

Európában, mint ez köztudomású, az imperializmus körülményei között a munkásosztály számszerű növekedésének fő forrása a tönkrement falusi kisárutermelők, azaz a földjüket és más termelőeszközeiket elvesztett parasztok tömege volt. Japánban viszont nem kellett ahhoz teljesen tönkremennie egy parasztcsaládnak, hogy fiai – a legidősebb kivételével – kénytelenek legyenek az iparban keresni megélhetésüket, hiszen a japán örökösödési törvény (ez az örökösödési törvény mind a mai napig érvényben van!) eleve

kizárja a családi birtok örökléséből a legidősebb fiú javára valamennyi családtagot. Mi több, a legidősebb fiú önként sem engedheti át öröklési jogát valamelyik testvérének, tehát – akár tetszik neki, akár nem – élete végéig a birtokhoz van kötve. A parasztcsalád legidősebb fia tehát nem tanulhatott mesterséget, nem választhatott értelmiségi szakmát, ezzel szemben az összes többi testvér csak a falusi napszámoskodás (kivételesen szerencsés esetben a falusi kisiparoskodás) és a városba költözés között választhatott. A viszonylag tehetős parasztcsaládok fiatalabb gyermekei a szabad munkaerőpiacon jelentkeztek, a szegényebbek fiait és lányait pedig szabályosan megvásárolták szüleiktől a tőkések, a már említett „szerződtetési rendszer" alapján.

Mindezek után: ha a japán munkásosztály szerkezetét pontosan akarjuk látni, nem hagyhatunk figyelmen kívül egy igen fontos, mind a mai napig ható sajátosságot. Bár a japán gazdasági élet kulcspozíciói már a század első évtizedében a dzaibacuk kezébe kerültek, a tőke koncentrációjának és centralizációjának foka korántsem volt azonos, mert az ipari termelésben mind az üzemek, mind a bennük dolgozók számát tekintve: a *kisüzem* maradt túlsúlyban. (Még ma, fél évszázaddal az itt tárgyalt időszak után is a japán munkások többsége kis- és középüzemekben dolgozik. Az megint más kérdés, hogy ezek a kis- és középüzemek közvetlenül vagy közvetve kinek a tulajdonában vannak.)

Ez a körülmény nagyban befolyásolta a munkások gazdasági helyzetét és osztálytudatukat is. Nem akarok elébe vágni a később elmondandóknak, de annyit talán nem árt már itt hangsúlyozni, hogy az utóbbi ötven év során ebben a vonatkozásban is sajátos fejlődést figyelhetünk meg. A japán nagyüzemi proletariátus helyzete eleinte mind gazdasági, mind pedig társadalmi-politikai szempontból kedvezőtlenebb volt – mára viszont éppen ellenkező helyzet alakult ki.

A kisüzem túlnyomó szerepe rányomta bélyegét a japán munkásmozgalom kezdeteire és mindmáig élő hagyományaira is.

A munkásmozgalom első lépéseit Japánban nagyjából ugyanabban az időben tette meg, mint Oroszországban. 1901-ben történt az első kísérlet szocialista párt alakítására. A kezdeményezők Katajama Szen, Kotoku Dendzsiro és Abe Iszoo voltak. A három név közül különösen az első kettő igen jelentős. Mielőtt azonban megvizsgálnók a japán munkásmozgalom kezdeti időszakának helyzetét, érdemes még korábbra visszapillantanunk: a munkásmozgalom csíráira.

Amilyen gyorsított ütemben járta be Japán a kapitalizmus kialakulásának útját, olyan gyors ütemben haladt munkásmozgalma is a kezdeti lépésektől a nagykorúságig. Képletesen szólva: a japán bolsevikok még személyes ismerősei voltak Robert Owennak.

A japán Robert Owent – Szakuma Tejitinek hívták. A Meidzsi-reform előtt a Tokugava-adminisztráció tisztviselője volt, utána megtakarított pénzét kis nyomdavállalatba fektette. Az ő kiadásában jelent meg először japánul *Rousseau* „Társadalmi szerződés"-e és néhány más, haladó polgári mű. Szakuma a polgári felvilágosodás híve lett, s csakhamar arra is felfigyelt, hogy a polgári átalakulás új osztályt szült: a proletariátust. Az új osztály képviselőivel tőkés vállalkozóként ő is közvetlen kapcsolatba került, s felvilágosodott eszméit velük kapcsolatban próbálta átültetni a gyakorlatba. Az ő két nyomdájában szabályozták először a munkaidőt (10 és fél órában, ami a XIX. század nyolcvanas éveiben jelentős vívmánynak számított), sőt nyomdászait arra is rábeszélte, hogy szervezkedjenek. Így jött létre a nyomdász szakszervezet csírája és egy munkás takarékpénztár, amelynek nyíltan bevallott célja volt a sztrájksegélyek biztosítása.

Szakuma, a burzsoázia legliberálisabb szárnyának képviselőjeként, a Riu-Kiu-szigetek annektálása után kapcsolódott be az aktív politikai életbe. Ezeken a szigeteken a japán hódítás előtt még a közösségi földtulajdon volt az általános. Ezt a közösségi földtulajdont az erőltetett ütemű kapitalista átalakítást szorgalmazó japán kormányzat igyekezett felszámolni, a japán társadalom leghaladóbb elemei viszont védelmükbe vették. A közösségi földtulajdon védelmére alakult, lényegében már kispolgári szocialista gondolatokat terjesztő politikai egyesület egyik vezéralakja Szakuma lett, s innen jutott el a trade-unionista eszmékig. A nyomdászok után a vasmunkások szervezéséhez is hozzálátott. Itt kapcsolódott sorsa Katajama Szenéhez.

A kisparaszti származású Katajama (eredeti nevén Jabuki Szugataro) 1859-ben született, s élete valóságos kalandregényként alakult, tele meghökkentő fordulatokkal.

Gyermekkora hasonlít a többi vagyontalan japán parasztfiúéhoz. Alig 13 éves korában abbahagyja a tanulást és munkába áll, mert családjának szüksége van még az ő nyomorúságos keresetére is. Ő azonban már eljegyezte magát a tanulással, és magántanulóként annyira viszi, hogy 18 éves korára már falusi segédtanító. Ebben az időben fogadja örökbe egy szomszédos faluból származó, Katajama nevű paraszt. Két évvel később már az okajamai tanítóképző hallgatói között találjuk, a kínai irodalmat és történelmet tanulmányozza. Huszonkét éves korában Tokióba költözik, nyomdász lesz, és tovább folytatja tanulmányait. Bekapcsolódik a polgári demokratikus mozgalmakba. Itt csakhamar kitűnik képességeivel, felfigyelnek rá. Így aztán tanulmányai folytatására az Egyesült Államokba utazhat.

Katajama tíz évet tölt Amerikában. Különböző egyetemeken tanul, közben megélhetési költségeit fizikai munkával teremti elő. Minthogy ebben az időben az USA főiskolái közül csak az andoveri (New England) teológiai főiskolán ok-

tatják a társadalomtudományokat, Katajama a Grenell Egyetem elvégzése után ide iratkozik be, majd tanulmányait a Yale Egyetemen fejezi be, s 1895-ben itt szerzi meg a teológiai doktorátust, tehát a baptista lelkészi képesítést. Közben járt Angliában is, megismerkedett a brit munkásmozgalom néhány vezetőjével, Tom Mann-nal, John Burnsszel, Keir Hardyvel. Itt jelentek meg első elméleti cikkei is a „Century" című folyóiratban.

1896 januárjában tér vissza Japánba, és az amerikai baptisták pénzügyi segítségével munkásképző egyesületet alapít. Ekkor kerül kapcsolatba Szakumával, s együtt hozzák létre az első japán szakszervezeteket. Katajama azonban már messze túlnőtt Szakuma reformista nézetein, ismeri a marxista irodalmat, és hamarosan hozzálát, hogy a gyakorlatba ültesse át Marx tanításait. Mielőtt végleges szakításra kerülne sor Szakumával, az idős reformer meghal. Örökségként Katajamára hagyja – munkás takarékpénztári igazgatói tisztjét.

Katajama felszámolja a baptistákhoz fűződő kapcsolatait, létrehozza Japán első munkásújságját, a „Rodo Szekaj"-t (Munkásvilág), s ebben rendszeresen beszámol a szocialista világmozgalom eseményeiről. A „Rodo Szekaj" körül alakul ki a Szocializmust Tanulmányozó Társaság, az első munkáspárt csírája, amelyben Katajama mellett a már említett Kotoku és Abe játssza a fő szerepet. 1900-ban a II. Internacionálé párizsi kongresszusának határozata alapján Katajama Japán képviseletében a Nemzetközi Szocialista Iroda, vagyis az Internacionálé állandó végrehajtó bizottságának tagja lesz.

Ilyen előzmények után kerül sor 1901. május 20-án a szociáldemokrata párt megalakulására – és másnap a betiltására.

Az új párt programnyilatkozata 8, akcióprogramja 38 pontot tartalmazott. A kormány rendelete alapján törölni

kellett volna a programból a fegyverkezés csökkentését, az általános választójog bevezetését és a felsőház feloszlatását követelő három pontot. Ezt a párt szervezői megtagadták, ezért a kormány nemcsak a pártot tiltotta be, hanem eljárást indított mindazon újságok ellen is, amelyek közölték a párt kiáltványát.

Hamarosan Katajamát is felelősségre vonják. Egy időre kénytelen még a lap nevét is megváltoztatni: előbb „Najgaj Simpo"-ra, majd később Szjakajszjugi"-ra (Szocializmus). A párt helyett létrejött Szocialista Liga éveken keresztül őt tekinti elismert vezetőjének, de 1903-ban a mozgalmon belül az anarcho-szindikalista irányzat kerekedik felül (ez is azzal függ össze, hogy Japánban ebben az időben a munkások túlnyomó többsége kis- és középüzemekben dolgozik), és Katajama 1903 végén ismét külföldre utazik.

Most egy időre Kotoku válik a japán munkásmozgalom vezető személyiségévé. A fiatalabb nemzedékhez tartozó (1870-ben született) Kotoku tipikusan tragikus figurája a japán munkásmozgalomnak. Tehetséges író és újságíró, akit a munkásosztály helyzetéről írt cikkeihez végzett helyszíni tanulmányai hoznak közel a munkásmozgalomhoz, barátjával, a fiatal egyetemi tanár Abe Iszooval együtt. Míg azonban a párt megalakításában még együtt vesznek részt, útjaik később szétválnak. Kotoku a mozgalom szélső balszárnyára sodródik, a közvetlen akciók híve lesz, Abe viszont hamarosan visszavonul az aktív politikai élettől, és csak az első világháború után kerül ismét előtérbe, mint a reformista, kommunistaellenes szociáldemokraták vezére.

Az anarcho-szindikalizmus felülkerekedése a mozgalomban azzal jár, hogy Kotoku környezetében megfogyatkoznak a munkások, és egyre többen lesznek a kispolgári forradalmárok, főként az anarchista diákok. Kotoku szeretné ezt a tendenciát visszafordítani, de a tények logikája ellene dolgozik. A kormány pedig csak az alkalmat lesi, hogy mikor

csaphat le a munkásmozgalomra. Ez az alkalom 1910 júniusában érkezik el. Letartóztatnak négy anarchistát, aki merényletre készül a császár ellen. Még aznap lecsapnak Kotokura és társaira is, s noha az ügyhöz semmi közük sincs, csupán az anarchista elvekkel való egyetértésük alapján őket is vád alá helyezik. A tárgyaláson valamennyi vádlottat bűnösnek minősítik, és Kotokut 23 társával együtt halálra ítélik. Másnap a császár 12 embernek megkegyelmez, de Kotokut és a közvetlen környezetéhez tartozó vezetőket 1911. január 24-én hajnalban sietve kivégzik.

Ez a súlyos csapás szinte lefejezte a szocialista mozgalmat Japánban. Legalábbis a hatóságok így vélekedtek. A reakciós kormányzat azonban még így is rettegett a haladó gondolatok terjedésétől. Jellemző erre az az anekdotába illő eset, hogy egy ismert japán biológus „A rovarok társadalma" című könyvének terjesztését 1911 júliusában csupán azért tiltották be, mert a mű címében szerepelt a „társadalom" szó.

A reakció félelme nem volt indokolatlan. Egy év sem telt el Kotoku és társai kivégzése után, s a japán munkásmozgalom újra hallatott magáról. Katajama, aki az 1903-ban történt szakadás után néhány évet Amerikában töltött, 1907 elején ismét visszatért Japánba. Bár az 1907-ben újjáalakult (és ismét azonnal betiltott) párt vezetése Kotoku csoportjának kezébe került, Katajama a „Szjakaj Simbun" (Társadalmi Újság) szerkesztőjeként mégis növekvő befolyásra tett szert a munkástömegek körében. Kotokuék kivégzése után Katajama szilárd következetességgel fordította a mozgalom figyelmét a munkásosztály napi gazdasági követelései felé, és nagy energiával látott hozzá a szakszervezeti munkához. Hamarosan létrejött a tokiói villamosvasút dolgozóinak szakszervezete, s 1912 újévén teljes sikerű sztrájkkal vívta ki követeléseinek teljesítését az igazgatóságtól. Ez volt a japán munkásmozgalom történetében az első

sikeres sztrájk – és ez lett Katajama otthoni tevékenységének záróakkordja.

A sztrájk befejezése után alig két héttel a rendőrség letartóztatta a sztrájk fő szervezőit, köztük Katajamát. Az ügyben csak áprilisban tartották meg a bírósági tárgyalást, ennek során Katajamát fél évi kényszermunkára ítélték a vizsgálati fogság beszámítása nélkül. Kiszabadulása után rendőri felügyelet alá helyezték és megakadályozták politikai jogainak gyakorlásában. Ezért 1914 derekán az Egyesült Államokba utazott, hogy felvegye a kapcsolatot az ott élő politikai emigránsokkal.

„Hejmin" (Nép) című lapjával az Amerikában élő japán munkások fő szervezője lett. Az első világháború idején az Egyesült Államok Szocialista Pártjának egyik elismert vezetőjeként következetesen a zimmerwaldi és a kienthali konferenciák irányvonalát követte, majd megalakulása után azonnal csatlakozott az Egyesült Államok Kommunista Pártjához, s azon belül létrehozta a japán csoportot. 1921-ig Amerikában fejtett ki igen jelentős politikai tevékenységet. 1921 végén Moszkvába utazott és ott bekapcsolódott a Kominternmunkájába, mint a távol-keleti ügyek elismert szakértője és a japán kommunisták képviselője. 1933-ban bekövetkezett haláláig a Szovjetunióban élt.

Ez a három párhuzamos, egymásba kapcsolódó életrajz talán hozzásegít bennünket, hogy megértsük a japán munkásmozgalom kezdeti időszakának jellegzetességeit, s azokat a tartósan ható mozzanatokat, amelyek a későbbiek során – nem egy esetben napjainkig – erősen befolyásolták e mozgalom sajátos fejlődését.

1913-ra a japán ipari proletariátus létszáma már megközelíti az egymilliót. A szakszervezeti mozgalom még gyerekcipőkben jár. Az 1912-ben Szuzuki Bundzsi ügyvéd vezetésével létrejött szakszervezeti központ, a Juajkaj (Baráti Társaság)

mindössze 1326 tagot számlál. Ez a központ korántsem áll osztályharcos alapon, célja a munkások és a tőkések érdekeinek összeegyeztetése, nem csoda, ha anyagi támogatói között ott találjuk a tőkés Sibuzavát is. De ez a szakszervezeti központ az egyetlen legális munkásszervezet, amely programjában síkraszáll a munkások helyzetének javításáért, ezért népszerűsége viszonylag gyorsan nő, tagjainak száma 1916 szeptemberére eléri a 20 000-et. S ami még fontosabb, a szervezet munkájába fokozatosan bekapcsolódnak olyan fiatal értelmiségiek, akik magukévá teszik a munkásosztály ügyét, köztük a Kejo Egyetem egyik legtehetségesebb hallgatója, Noszaka Szandzo. Ezeknek a fiataloknak hamarosan sikerül kiszorítaniuk a vezetésből a reformistákat, s a szervezet az első világháború végén joggal veszi fel a Rodo Szodomei (Munkásszövetség) nevet.

Az első világháborúban Japán nem játszott jelentős szerepet. Az osztozkodásból természetesen nem akart kimaradni, ezért amikor már nyilvánvaló volt, hogy a háborút az antant nyeri meg, Japán gyorsan hadat üzent Németországnak és megrohanta a távol-keleti német birtokokat: Veihaiveit a kínai szárazföldön és a Mariana-szigeteket a Csendes-óceánon. A háború mindenesetre zsíros üzlet volt a japán kapitalistáknak. A háború végére a vállalatok száma 4500-zal, a munkásoké közel félmillióval növekedett. A dolgozók helyzetén azonban a gazdasági fellendülés semmit sem javított, mert névleges bérük mindössze 50 százalékkal emelkedett, a megélhetési költségek növekedése viszont 120 százalékos volt, tehát a reálbér 32 százalékkal csökkent. A munkások elégedetlenségét a sztrájkok számának állandó növekedése jelezte: 1915-ben 64, 1916-ban 108, 1917-ben 392, 1918 augusztusáig 417 sztrájk zajlott le.

A japán uralkodó osztály a már bevált recept szerint a belső feszültséget újabb külföldi háborús kalanddal igyekezett levezetni. Kapóra jött a fiatal szovjetállam ellen indí-

tott imperialista intervenció. Japán is ki akarta belőle venni a részét, méghozzá igen kecsegtető zsákmány, Szibéria meghódításának reményében. Amikor azonban kiderült, hogy a kormány egy hadosztályt indít útba Szibéria felé, a néptömegek elégedetlensége nyílt lázongásba csapott át.

Mint már szó volt róla, az élelmiszerek ára a háború folyamán több mint kétszeresére nőtt. Különösen gyors volt a legfontosabb népélelmezési cikk, a rizs árának emelkedése. 1917-ben egy szjo (1,8 liter) rizs ára 12 szen volt, 1918 januárjában 25, márciusában 28, júliusában 37 szen. Mihelyt híre járt azonban, hogy a kormány újabb háborúra készül, a spekulánsok mohón kezdték felvásárolni a rizst, s augusztus 1-től 9-ig 38 szenről 53 szenre ugrott az ára.

A lázongások a legrosszabb helyzetben levő proletárok, a halászok és a bányászok között robbantak ki először. Az asszonyok megrohanták a legismertebb spekulánsok raktárait és kezdték szétosztani az ott talált rizst. A mozgalom hamarosan átterjedt az ipari városokra is. Három hónap leforgása alatt 113 városban zajlottak le összeütközések a lázongó tömegek és a rendőrség között. Megmozdultak a falvak is. A parasztok adómegtagadással kényszerítették a hatóságokat, hogy korlátozzák a spekulánsok tevékenységét. Bár a mozgalomnak sem egységes ideológiája, sem szervezett vezetése nem volt, a különböző megmozdulásokban összesen 14 millió ember vett részt, azaz a lakosság egynegyede. Ezek az arányok és a megmozdulások során felvetődött jelszavak az alapjában gazdasági mozgalomnak, különösen a munkások sztrájkjainak mind kifejezettebben politikai jelleget kölcsönöztek. A mozgalom messze túlnőtt a gazdasági megmozdulásokon, hiszen a munkások jelszavai között az általános demokratikus jogok követelése, sőt a szovjetellenes agresszió elítélése is szerepelt.

A rizslázadások sikere nem annyira közvetlen eredményeiken, mint inkább következményeiken mérhető le. Bár

a kormány erőszakszervezetei végül is elnyomták a népi felkelést – mintegy 9000 résztvevőjét bíróság elé állították –, a fejlemények a kormány bukásához és a japán történelem során először olyan kormány alakításához vezettek, amelynek élén nem a császár személyes megbízottja állt, hanem a politikai pártok vezetőiből alakult. Létrejött a mindmáig fennálló, szocialista irányzatú parasztszövetség és a nőszövetség. A szakszervezeti szövetség vezetése egyértelműen az osztályharcos elemek kezébe került, 1918-ban 41, 1919-ben 71 új szakszervezeti szerv alakult, a szervezett munkások létszáma háromszorosára nőtt. 1920-ban a javatai nagy állami nehézipari kombinátban már a szakszervezeti szövetség vezetése alatt zajlott le az akkori idők legnagyobb sztrájkja. Ugyancsak a Rodo Szodomei szervezte 1920-ban Japán történelme során az első május 1-i tüntetéseket.

A fejlődés azonban korántsem volt egyenes vonalú. A szakszervezeti szövetség erejének növekedése és eszmei álláspontjának tisztázódása a kort világszerte jellemző, bonyolult harcban ment végbe.

Amikor ugyanis a Rodo Szodomei feladta az osztályegyüttműködés politikáját, új programjában a fürösztővízzel együtt a gyereket is kiöntötte. Az osztályharcos szellem érvényesülését az új program azzal kívánta dokumentálni, hogy az általános választójogért vívott harcot elejtette és az általános politikai sztrájkkal kívánta helyettesíteni. Így a mozgalom egyetlen szervezett osztaga Japánban is a „baloldaliság" gyermekbetegségébe esett.

1921-re a szervezett munkások száma már meghaladta a 100 000-et (ugyanekkor az ipari munkásság létszáma másfél millió volt), 1922-ben 389 szakszervezet 137 381 tagot tömörített. A számszerű növekedéssel párhuzamosan jelentős ideológiai tisztázódás is végbement. A Rodo Szodomei vezetése a marxista szárny kezébe került (Jamamoto, Vata-

nabe, Tokuda, Noszaka), a tömegek között végzett munka és az oroszországi októberi forradalom hatására a mozgalom legvilágosabban látó elemei keresni kezdték a politikai tevékenység *új* (legalábbis Japán számára új) formáit.

Így került sor 1922. július 15-én a *Japán Kommunista Párt* megalakulására.

II. A legjobb tanítvány önállósítja magát

REMEGŐ LÁBÚ ÓRIÁS

KONJUNKTÚRA ÉS NYOMOR

TERV A VILÁG MEGHÓDÍTÁSÁRA

CSÁSZÁRI FASIZMUS

GYILKOSSÁGOK FUTÓSZALAGON

A TÉVEDÉSEK TRAGIKOMÉDIÁJA

A 75 ÉVES KALAND VÉGE

Az első világháború példátlan méretű fellendüléshez segítette a japán kapitalizmust. A vállalatok részvénytőkéje 1914-hez képest a háború végére négyszeresére, 1927-re hatszorosára nőtt. A mintegy 12,5 milliárd jenre becsült részvénytőkéből 18 nagy részvénytársaság 7,7 milliárd jent birtokolt, közülük is hétnek a kezében volt több mint 6 milliárd jen.

A koncentráció magas fokát érte el a banktőke is. Japánban népi hagyomány a takarékoskodás, a lakosság legszegényebb rétegeit kivéve mindenki igyekszik némi kis pénzt elhelyezni a bankokban, illetve a takarékpénztárakban. Így érthető, hogy a bankbetétek már az első világháború végén meghaladták a 9 milliárd jent. Ez roppant hatalmat adott a vezető bankok kezébe. Tájékozódásul érdemes megvizsgálnunk néhány összehasonlító számadatot. 1927-ben Anglia öt legnagyobb bankjának tőkéje 540 millió dollár volt, a náluk elhelyezett betétek és kölcsönök összege 9,77 milliárd dollárra rúgott. Ugyanezek az adatok az Egyesült Államokra vonatkoztatva: 480 millió, illetve 4,91 milliárd, Németország négy legnagyobb bankjánál 140 millió és 2,22 milliárd, Franciaország négy legnagyobb bankjánál 64 mil-

lió és 1,66 milliárd, Japán öt legnagyobb bankjánál pedig 264 millió, illetve 1,5 milliárd dollár. Mint látjuk tehát, az öt legnagyobb japán bank, részvénytőkéjének nagyságát tekintve, már csak Anglia és az Egyesült Államok bankjai mögött maradt el.

A két legnagyobb dzaibacu, a Micui és a Micubisi erejét mutatja, hogy a Micui már ebben az időben a japán részvénytársaságok tőkéjének mintegy 15, a Micubisi pedig mintegy 12 százalékát birtokolta. A két konszern úgy osztozott a japán gazdasági életen, hogy a Micui kezében volt a textilipar és a kereskedelem vezetése, a Micubisié a tengeri szállítás és a hajóépítés, a nehéz- és a hadiiparban pedig egymással és az állami vállalatokkal konkurráltak.

Külön is érdemes szólni az egyik leghatalmasabb dzaibacu fejéről, a császárról. Az ő birtokában volt a Japán Bank 300 000 részvényéből 140 000. Ezek tulajdonosaként lényegében ellenőrizni tudta az ország egész gazdasági életét. Ugyancsak fő részvényese volt a Jokohama Sokin Ginko (Jokohamai Kereskedelmi Bank) nevű pénzcsoportnak is a részvények 22 százalékával, és ily módon ellenőrizhette az ország külkereskedelmét. Jelentős részvénypakettel rendelkezett a Micui Banknál, a Szumitomo Banknál, az Iparbanknál, a Koreai Banknál és a Délkelet-mandzsúriai Vasutaknál. Óriási földbirtokain, bányáin és erdőin kívül tehát mintegy félmilliárd jen értékű részvény és értékpapír is növelte a császár gazdasági hatalmát.

A sajátos japán fejlődésnek megfelelően a tőkekoncentrációban és ezzel a tőke egyeduralkodó helyzetének fokozásában továbbra is fontos szerepet játszott az *állami tőke.* Az 1925-ben a japán iparba és közlekedésbe befektetett 10 milliárd jen 30 százalékát az állami tőke alkotta. Különösen magas fokú volt az állami tőke részvétele a vasutaknál (80 százalék) és a kohászatban (50 százalék fölött).

Részt vállalt az állam a bankügyekből is. A mintegy 14,5

milliárd jenre tehető bankkölcsönöknek több mint 10 százalékát a pénzügyminisztérium forgalmazta.

A fenti számadatok mintha azt bizonyítanák, hogy a japán kapitalizmus fejlődése töretlen vonalú volt. Az igazság azonban más. A háborús konjunktúra minden nyereségét a monopoltőke fölözte le, és esze ágában sem volt a nyereségnek akár csak egy kis részén is osztozkodni a dolgozó tömegekkel. Az óriási gazdasági fejlődés ellenére (1913 és 1926 között a vasútvonalak hossza kétszeresére, a kereskedelmi flotta vízkiszorítása 1,5 millió tonnáról 3,5 millió tonnára, a kőszéntermelés 18 millió tonnáról 41 millió tonnára, a nyersselyem termelése 14 000 tonnáról 35 000 tonnára ugrott, az iparban foglalkoztatott munkások létszáma 1,2 millióról 1,9 millióra emelkedett) az általános életszínvonal visszaesett (a reálbér majdnem egyharmadával csökkent), és emiatt összeszűkült a belső piac. Mihelyt véget ért a háborús konjunktúra, azaz megszűntek a szinte konkurrencia nélküli kivitel lehetőségei, a hirtelen nagyra nőtt japán gazdaság remegő lábú óriásnak bizonyult.

Az országban nagyarányú munkanélküliség keletkezett. A háborús jövedelmek eufóriájában élő japán uralkodó osztály hosszú ideig egyszerűen tudomást sem vett erről a jelenségről. Azokat például, akik munkájuk elvesztése után kénytelenek voltak visszatérni falujukba, egyszerűen törölték a munkanélküliek listájáról. Nem számították ide azokat sem, akik nem jutottak állandó alkalmazáshoz. Még az így kozmetikázott adatok szerint is a 20-as évek közepén Japánban mintegy 300 000 munkanélkülit tartottak nyilván. A valóságos szám viszont megközelítette a 2 milliót.

A konjunktúra visszaesése természeti csapásokkal is párosult. 1923-ban Tokiót és Jokohamát valósággal romba döntötte egy irtózatos földrengés. A városrendezés alapelveinek az a teljes elhanyagolása, amely Japánt a legutóbbi

időkig jellemezte (a csatornázás hiánya, az utcák rendezetlensége stb.), valamint az a tény, hogy a házak túlnyomó többsége bambuszból és papírból épült, olyan következménnyel járt, hogy a földrengés sújtotta házak hagyományos nyílt tűzhelyei egész városnegyedeket borítottak lángba és a lángoló romok közt több mint 150 000 ember lelte halálát.

A gazdasági visszaesés árát a dolgozó tömegek fizették meg. Még a hivatalos statisztikák is kénytelenek voltak elismerni, hogy a munkások jövedelme majdnem 20 százalékkal maradt a létminimum alatt.

A japán parasztság helyzete ebben az időszakban tovább romlott. 1913 és 1921 között a kis földtulajdonosok száma 1,75 millióról 1,669 millióra csökkent. Ugyanekkor fokozódott a parasztság szinte gyarmati jellegű kizsákmányolása. Míg a háború kitörése előtt a parasztok állami adóterhe 6,6 millió jen volt, hat évvel később már 75 millió jen a mezőgazdaság adóterhe, s a 20-as évek közepére a parasztok eladósodása elérte a 4 milliárd jent. A japán mezőgazdaság helyzetét még csak nehezítette a feudális jellegű földjáradék magassága.

A föld magas ára szinte lehetetlenné tette, hogy a japán parasztok növeljék gazdaságuk területét, az örökösödésből kizárt parasztfiatalok pedig saját birtokot vásárolhassanak. Ennek következtében a mezőgazdasági népesség túlnyomó többsége kénytelen volt napszámosként vagy bérlőként dolgozni. (A mezőgazdasági bérlőknél tudatosan nem használjuk a „feles bérlő" megnevezést, hiszen a bérleti díj a termés 55–80 százalékáig terjedt). A másfél millió bérleti parasztgazdaság és a kis földtulajdonosok által bérbe vett föld együttesen a mezőgazdasági művelés alatt álló területnek mintegy a felét érte el.

A japán paraszt jövedelmének már eleve 30–35 százalékát fizette be állami adóba, emellett a földbérleti díj is elvitte jövedelmének nagyobbik részét, így kénytelen volt

uzsorakölcsönökhöz folyamodni. A nagy terhek és a mezőgazdasági termények alacsony ára arra kényszerítették, hogy kis földjét ugarolás nélkül és igen intenzíven művelje meg. Ez nagyarányú trágyázást tett szükségessé, minthogy azonban az állattenyésztés hagyományosan elmaradott volt, így a parasztgazdaságok kénytelenek voltak trágyaszükségletük jelentős részét vásárlással fedezni, és erre jövedelmüknek átlagosan 8 százalékát fordították. Mindezek a tényezők egyre szélesebbre nyitották az agrárolló két szárát, és végeredményben oda vezettek, hogy a japán falu *a fejlett ipar cikkeinek fogyasztójaként nem jöhetett számításba.*

A 20-as évek második felében az előbb ismertetett kiegyensúlyozatlanság folytán gyenge lábakon álló japán kapitalizmus – a nagy gazdasági világválságot két évvel megelőzve! – súlyos válságba jutott. Az árak váratlanul zuhanni kezdtek, de a belső piac így sem tudta felszívni az árukat. A híres japán dömping sem segített, mert az ugyancsak nehéz helyzetben levő nyugati monopóliumok hamarosan hathatós vámkorlátokat állítottak a japán áruk beözönlése elé. A *túltermelési válság* 1927-re teljes erővel kibontakozott Japánban, s ezt nem sokkal később fizetési válság követte.

A japán tömegek nyomora robbanásig feszítette a belső helyzetet.

A parasztság eladósodása olyan mérvű volt, hogy mind több és több parasztcsalád volt kénytelen szabályszerűen áruba bocsátani leánygyermekeit. A szerencsétlen teremtések 50–100 jenért ipari üzemekbe és bányákba – vagy nyilvánosházakba kerültek. A 20-as évek végén a japán iparban, kereskedelemben, közlekedésben és bányászatban foglalkoztatott 1,6 millió nőnek (a dolgozók egyharmada) több mint 40 százaléka 16 éven aluli volt. A japán kapitalisták emellett a fiúgyermekek munkáját is széles körben alkalmazták.

Ilyen körülmények között teljesen érthető, hogy a nyomorbetegségek arányszáma nagyon magasra szökött. 1927-ben minden tízezer emberből tizenöt halt meg tuberkulózisban, e betegség elterjedtsége szempontjából a világ valamennyi többé-kevésbé iparosodott országa közül Japánban volt a legrosszabb a helyzet. Ugyanígy Japánban volt a legmagasabb a csecsemőhalandóság aránya is (százból tizenöt). Viszont a cukorfogyasztás nem érte el az amerikainak a nyolcadát sem. Miközben – a nagy csecsemőhalandóság ellenére is – a népesség száma rohamosan nőtt, a fő táplálékul szolgáló rizs fogyasztását jelző abszolút számok változatlanok maradtak, vagyis a szegény tömegek évről évre kevesebb rizst tudtak vásárolni. Ez aztán mezőgazdasági válsághoz is vezetett, s a rizs vetésterületét a 20-as évek végére egyhatodával kellett csökkenteni.

A fent vázolt helyzet a háttere a japán uralkodó körök ebben az időben kibontakozott mind agresszívabb politikájának, amely befelé a fokozatos fasizálásban, kifelé pedig hódító imperialista tervekben öltött testet.

1927-ben Tanaka Giicsi tábornok lett a miniszterelnök. Programját a császárhoz benyújtott, azóta hírhedtté vált (és a japán burzsoá történészek által negyven éve egyfolytában tagadott) „Tanaka-memorandum"-ban fogalmazta meg. A következő tervet vázolta fel:

„Hogy elfoglalhassuk Kínát, előbb meg kell hódítanunk Mandzsúriát és Mongóliát. Hogy meghódíthassuk a világot, előbb meg kell hódítanunk Kínát. Ha meg tudjuk hódítani Kínát, minden más ázsiai ország, India és a déltengeri országok is rettegni fognak tőlünk és megadják magukat nekünk. A világ akkor megérti, hogy Kelet-Ázsia a mienk, és nem meri majd kétségbe vonni jogainkat... Ha birtokunkba vettük Kína tartalékait, áttérünk India és a déltengeri országok meghódítására, utána Kis-Ázsia, Közép-Ázsia és végül Európa birtokba vételére."

A memorandum afelől sem hagyott kétséget, hogy az ázsiai gyarmatbirodalmakat kezükben tartó imperialista hatalmak mellett, sőt azokat megelőzve, a Szovjetuniót tekinti fő ellenségnek. „Nemzeti fejlődésünk programjába nyilvánvalóan beletartozik az a szükségszerűség, hogy újra összemérjük erőnket Oroszországgal . . .” – írta Tanaka. A második világháború befejezéséig terjedő időszak egész japán külpolitikájának ez a memorandum volt a vezérfonala.

Mielőtt azonban a japán militarizmus hozzáláthatott volna hódító terveinek megvalósításához, előbb magában Japánban kellett ehhez megteremtenie a feltételeket.

A hadigazdálkodásra való áttérés volt viszonylag a könnyebb. Az ipar szerkezetében megvalósított változások ösztönzője és finanszírozója az állam volt. A hagyományosan legfejlettebb textilipar részesedése az ipari össztermelésből a 20-as évek végére 35 százalékra esett vissza (ebben a külföldi és a belföldi piac beszűkülése is közrejátszott). Ugyanekkor azonban a már ismert recept szerint az állam részben saját nehézipari-hadiipari üzemeinek fejlesztésével, részben újabb hadiipari üzemek létesítésével, a dzaibacuknak nyújtott hitelek és kölcsönök révén, az alapvetően hadicélokat szolgáló nehézipar termelését a teljes ipari termelés 13,5 százalékára futtatta fel. A nehézipar fejlődését nemcsak az állami kölcsönök, hitelek és adókedvezmények ösztönözték, hanem a biztosított piac is, hiszen a nehézipari termékek szinte kizárólagos fogyasztója az állam, azaz a hadsereg volt.

Lényegesen bonyolultabb feladat volt a társadalmi-politikai föltételek megteremtése. Erre az időre már Japánnak közel 5 milliós munkásosztálya alakult ki, s ennek a munkásosztálynak mind az öntudata, mind a szervezettsége nagyot fejlődött. A szervezett munkások létszáma 1927-re elérte a 310 000-et (a második világháború előtti legmagasabb szám az 1936-os 420 589 volt), a néptömegek politikai

aktivitása erőteljesen megnövekedett. Ebben igen jelentős szerepet játszott az 1922-ben történt megalakulása után azonnal betiltott Japán Kommunista Párt.

A párt alapítói között a Szakszervezeti Tanács már említett vezetőin (Jamamoto, Vatanabe, Tokuda, Noszaka) kívül ott voltak az akkori japán munkásmozgalom olyan ismert képviselői is, mint Jamakava, Fukumoto és Aszanuma. (Az utóbbi azonos a Japán Szocialista Párt később meggyilkolt elnökével.) A hatóságok által rákényszerített szigorú illegalitás körülményei között a fiatal párt eleinte nehezen találta meg a célra vezető utat.

Jamakava Hitosi (1880–1958), az emigrációban élő Katajama után a legismertebb szocialista teoretikus, lett a párt elismert vezetője. Ő azonban jobboldali opportunista programot akart rákényszeríteni a pártra. Fő tétele így hangzott: „Most még korai kommunista pártot alakítani. Meg kell várni, míg a munkásokban megerősödik az osztályöntudat, és akkor ők majd spontán létrehozzák a pártot." Ennek a tételnek az alapján javasolta a párt önfeloszlatását és egy legális egységes munkáspárt alakítását. Elgondolását a gyakorlatba is megpróbálta átültetni, s 1924 márciusában, bármiféle kongresszus vagy konferencia megtartása nélkül, önhatalmúlag kimondta a párt feloszlását.

A Komintern természetesen nem érthetett egyet ezzel a likvidátor álláspontal, de nem értett vele egyet a Moszkvában tartózkodó Katajama és az odahaza dolgozó párttagok túlnyomó többsége sem. A párt újjászervezése azonban két teljes év megfeszített munkáját igényelte, és csak 1926 decemberében kerülhetett sor a párt III., újjáalakuló kongresszusára.

Az újjászervezés nehézségeit fokozták a rendőrség kommunistaellenes akciói. 1923. június 6-án a pártnak több mint száz aktivistáját és számos vezetőjét, köztük Vatanabét és

Tokudát, letartóztatták. A nagy földrengés után, 1923 szeptemberében újabb letartóztatási hullám következett. Nem utolsósorban ez is magyarázza, hogy a III. kongresszus néhány fontos kérdésben helytelen álláspontra helyezkedett. A kongresszuson hangadóként lépett fel a Fukumoto vezette szektás szárny. Fukumotóék lekicsinylően nyilatkoztak a gazdasági osztályharcról, a tömegek között végzett munkát lényegtelennek tartották, és arra törekedtek, hogy a párt „magas marxista képzettségű tagok" kis csoportja legyen. A „fukumotoizmus" következményeként a párt munkástagjainak létszáma erősen csökkent, a párt elszakadt a tömegektől.

A helyzet tisztázásához a Komintern nyújtott segítséget. 1927 júliusában a Komintern Végrehajtó Bizottsága Katajama és a közben kiszabadult Vatanabe segítségével kidolgozta téziseit a japán kérdésről. Ezek a tézisek mind Jamakava, mind Fukumoto irányzatát elítélték, és rámutattak, hogy Japánban a kommunistáknak elsősorban a demokratikus átalakulásért kell küzdeniük, s felhasználva a demokratikus és munkásmozgalom fellendülését meg kell teremteniük a legális munka feltételeit.

1927. december 2-án a Japán Kommunista Párt Központi Bizottságának kibővített plénuma elfogadta a Komintern téziseit, és hozzálátott az új irányvonalnak megfelelő intézkedések kidolgozásához. Az eredmény minden várakozást felülmúlt. Három hónap alatt háromszorosára nőtt a párttagok száma, főként a nagyüzemi munkásság soraiból. Hamarosan lehetőség nyílt a legalitás bizonyos feltételeinek megteremtésére is.

A kormány ugyanis úgy próbálta leszerelni az országszerte fokozódó elégedetlenséget, hogy kilátásba helyezte az általános választójogot – igaz, hogy ezzel szemben elfogadtatta „a közrend biztosításáról" szóló, elsősorban a kommunisták ellen irányuló, de minden haladó mozgalom elfoj-

tását is célzó törvényt. Az 1928 februárjában tartott általános választásokon a kommunisták a legális Munkás-Paraszt Párttal kötöttek szövetséget. A különböző munkáspártok a választáson 521 037 szavazatot kaptak, köztük a Munkás-Paraszt Párt 193 028-at, s a parlamentbe – Japán történetében először – nyolc munkásképviselő jutott be. A Munkás-Paraszt Párt két képviselője közül az egyik a kommunista Jamamoto Szendzi volt.

A japán reakció rémülete nem ismert határt. Már március 15-én, egy nagyarányú akció keretében lecsaptak a haladó munkásszervezetekre. Csupán a Kommunista Pártnak több mint ezer tagját tartóztatták le, köztük Tokudát, Noszakát, Sigát és másokat. Nyolc nappal később újabb letartóztatási hullám következett. Október 6-án Vatanabe Maszanoszuke, a párt főtitkára, illegálisan próbált visszatérni Japánba. Tajvan szigetén, Csulun kikötőben azonban felismerték a rendőrség emberei. Vatanabe fegyverrel a kezében védekezett, de elesett a túlerővel vívott harcban.

Nem sokkal később a kormánynak sikerült eltennie láb alól Jamamoto Szendzit is. A kommunista parlamenti képviselő 1929. március 4-én bátor parlamenti beszédben lépett fel a császár személyes utasítására beterjesztett törvényjavaslat ellen, amely „a közrend biztosításáról" szóló, reakciós törvény szigorítását célozta, és lehetővé tette volna, hogy a kommunista tevékenység miatt halálbüntetést is szabhassanak ki a bíróságok. Jamamotónak ez a bátorsága annál is figyelemreméltóbb volt, mert időközben a munkáspártok másik hét képviselője megrettent a rendőrterrortól. Egyesek közülük gyáván lapítottak, mások pedig a munkások háta mögött egyezkedni kezdtek a nagytőke képviselőivel. Ez az egyezkedés később a legális munkásszervezetek fokozatos fasizálódásához vezetett. Jamamotót viszont parlamenti beszédének estéjén egy fasiszta bandita tőrével szíven szúrta. Vatanabe, a bátor és tisztán látó vegyipari

munkás a japán munkásosztály szülötte volt. Jamamoto, a kiotói egyetem biológiaprofesszora, a forradalmi értelmiség legjobb képviselőjeként áldozta életét a munkásosztály ügyéért.

1929. április 16-án újabb letartóztatási hullám következett, ennek során került a rendőrség kezébe a párt harmadik vezetője, Icsikava Szjoicsi, az ideológiailag kiválóan képzett író. Icsikava és társai ügyét 1931-ben tárgyalta a bíróság – a tárgyalás egy teljes évig tartott. Icsikavát életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Életét nem sokkal Japán kapitulációja előtt, 1945. március 15-én fejezte be a Mijagi börtönben.

A kommunistákkal történt véres leszámolás csak bevezetője volt a munkásmozgalom és minden haladó polgári politikai erő fasiszta jellegű gleichschaltolásának. A szocialisták és a szociáldemokraták azt az illúziót kergették, hogy ha idejében elhatárolják magukat a kommunistáktól, sikerül megőrizniük politikai arculatukat és legális kereteiket. Erről azonban szó sem lehetett. A császári fasizmus változatos és fondorlatos módszerekkel söpörte le a politikai színpadról a vele szemben álló vagy céljait nem egyértelműen szolgáló erőket. (Itt szükségesnek látszik tisztázni egy közkeletű pontatlanságot: a Japánban létrejött rendszer nem *hasonlított* a fasizmusra, hanem hamisítatlan *fasizmus* volt, amely a finánctőke legreakciósabb, legsovinisztább, legimperialistább rétegeinek – élükön a finánctőkés császárral – nyílt terrorista diktatúráját valósította meg, s még abban is követte az olasz és a német példát, hogy minden politikai párt feloszlatásával A Trón Támogatóinak Társasága nevű fasiszta egyesülést tette meg az egyetlen legális politikai pártnak.)

A japán fasizmus a munkásszervezeteken belül a megosztás politikáját folytatta. Egyes szervezeteket sikerült „menet közben" fasizálnia, s ezek nyíltan kiálltak a fasiszta agresz-

szió mellett, más szervezeteket pedig önfeloszlatásra kényszerített. Ez lett a sorsa a Szocialista Tömegpártnak is, amely az 1936-os választásokon a pártok közül országos viszonylatban a legtöbb szavazatot kapta, és a választási csalások ellenére is 37 képviselője volt a 250 tagú parlamentben. Ez a párt a fasiszta agresszió fokozódása idején maga mondta ki feloszlását. Viszonylag nagyobb ellenállást tanúsított a Szakszervezeti Tanács. Bár a harmincas évek derekán ez is kettészakadt egy „nemzeti" (azaz fasiszta) munkaközpontra, amely – az olasz fasiszta korporációk mintájára – szervezeti kapcsolatra lépett a munkáltatók szervezetével, és egy továbbra is osztályharcos jellegű Szakszervezeti Központra. Az utóbbinak még 1939-ben is 365 804 tagja volt. Amikor vezetőit a kormány felszólította, hogy mondják ki szervezetük önfeloszlatását, ezt bátran megtagadták. Akkor a kormány a politikai pártok és szervezetek betiltásáról szóló császári rendelet alapján egyszerűen beolvasztotta ezt a szervezetet is A Trón Támogatóinak Társaságába.

A totális fasizmus bevezetéséhez tartozott a tudományos kutatás szabadságának hatalmi eszközökkel történt korlátozása is. A büntetőjog liberális felfogásának ismert képviselőjét, Tacsikava kiotói egyetemi tanárt elbocsátották állásából, majd 1935-ben hivatalosan betiltották Minobe professzor elméletét a császári hatalom lényegéről. Ez az elmélet hosszú időn keresztül az állam elbürokratizálódásának igazolására szolgált, mivel azt hirdette, hogy a szuverenitás hordozója maga az állam, a császár pedig az államhatalom „legfőbb szerve". Most, amikor a nagytőkés császár führeri szerepre is pályázott, ezt az elméletet sutba dobták, szerzőjét börtönbe vetették, s minden japán állampolgárra nézve kötelező államvallássá tették az ősök imádatát és a császári család isteni eredetét hirdető sintoizmust.

Ugyancsak a fasizálódás jeleként egyre gyakoribbá váltak

a politikai gyilkosságok. Áldozataik azok a polgári politikusok és közéleti személyiségek voltak, akik nem értettek egyet a totális fasizmussal. A sort Inoue Dzsunnoszuke pénzügyminiszter nyitotta meg 1932-ben. Ő egyes dzaibacuk képviselőjeként az óvatosabb külpolitika híve volt, és ellenezte a gazdasági élet militarizálását. A Vértestvérek Ligája nevű fasiszta szervezet egyik tagja gyilkolta meg. Utána Dan Takuma báró, a Micui-konszern vezetője következett. Meggyilkolása egyrészt a dzaibacuk közötti belső küzdelem következménye volt, másrészt a császári fasizmus szociális demagógiáját szolgálta. Ezután Inukai miniszterelnök következett a soron. Az ő meggyilkolásával azokat a politikusokat félemlítették meg, akik valamivel higgadtabb, a császári klikk kalandor külpolitikájától eltérő, imperialista, de nem feltétlenül háborús politikát akartak folytatni.

A legnagyobb szabású fasiszta fegyveres akció 1936-ban zajlott le. Az 1936-os választásokon a dolgozó tömegek a parlamentarizmus védelmében súlyos vereséget mértek a császárt gátlástalanul kiszolgáló Szeijukai Pártra, a haladó politikát hirdető Szocialista Tömegpárt viszont nagy sikert aratott. 1936. február 26-án aztán a főleg katonatisztekből álló fasiszta alakulatok elfoglalták az éppen akkor felépített parlament épületét, megölték Takahasi pénzügyminisztert, Szaito főpecsétőrt és néhány más politikust. Még Okuda miniszterelnök is csak szerencsés véletlen folytán maradt életben. A kormány a lázadás ellen nem lépett fel teljes súllyal, de ürügyül használta fel a rendkívüli állapot bevezetésére és ennek keretében a politikai pártok fokozatos felszámolására, amiről az előbbiekben már szó esett.

A japán reakció természetesen mindvégig a kommunistákat tartotta legveszélyesebb ellenségének. 1933 és 1936 között 24 000 kommunistát és szimpatizánst tartóztattak le, a politikai foglyok száma a harmincas évek végéig 59 000-re nőtt.

Ennyire alapos előkészületek után (és közben) látott hozzá a japán imperializmus nagyralátó terveinek megvalósításához. A japán kapitalisták, akik hosszú időn keresztül a Nyugat legszorgalmasabb tanítványainak szerepét játszották, most végre elérkezettnek tartották az időt, hogy tanítómestereik egymás közötti ellentéteit kihasználva, fölébük kerekedjenek.

Az agresszió menetrendje a Tanaka-memorandum szerint alakult. Először Kínára vetette rá magát a japán hadigépezet. Az első lépést még Tanaka kormánya tette meg 1927-ben, amikor japán csapatokat küldött a kínai Santung-félszigetre „a kommunista hatalomátvétel megakadályozása" címén. A Mandzsúria meghódítására tett első kísérlet azonban egyelőre nem járt sikerrel, mert hiába próbáltak a japán militaristák összefogni még a szélsőségesen jobboldali Csang Co-linnel, ezzel a kínai katonai kalandorral is – a nyugati, elsősorban amerikai és angol imperialista körök ekkor még Kínát a maguk befolyási területének tekintették, és nem voltak hajlandók további engedményeket tenni Japánnak.

A kedvező alkalom csak 1931-ben érkezett el. A délkelet-mandzsúriai vasútvonalon szervezett provokatív diverzió ürügyén újabb hadműveletekbe fogott a japán hadsereg, és őszre már egész Mandzsúriát megszállta. Utána ezen az észak-kínai területen Japán „védnökség" alatt álló bábállamot hoztak létre Mandzsukuo néven. Az állam élére az 1912-ben megdöntött mandzsu dinasztia utolsó tagját, Pu Jit állították, akit császári címmel ruháztak fel. Az igazi főhatalom azonban a japán Kvantung-hadsereg parancsnokának a kezében volt, bár hivatalosan csak a japán követ címet viselte.

Jóllehet 1932-től fegyverszünet állt fenn Kínával, a japán hadsereg az év végén felújította a hadműveleteket, és amikor 1933 februárjában a Népszövetség egyhangú határozat-

tal felszólította az agresszió megszüntetésére, Japán kilépett a Népszövetségből.

1934-ben a japán kormány bejelentette, hogy nem hajlandó figyelembe venni az 1921-es washingtoni flottafejlesztési egyezményt, és hadiflottáját korlátozás nélkül kívánja fejleszteni. 1936 januárjában a japán küldöttség elhagyta a fegyverkezés csökkentésével foglalkozó londoni konferenciát.

Szinte természetes, hogy a fasizmus németországi győzelme után a japán kormány hamarosan megtalálta a közös nyelvet európai elvbarátaival. 1936 novemberében a hitleri Németország és Japán megkötötte az úgynevezett antikomintern paktumot, s ehhez egy évvel később Olaszország, majd 1939-ben Franco Spanyolországa is csatlakozott. A japán külügyminisztérium hivatalos nyilatkozata szerint az egyezmény csak a kommunizmus elleni harcot tűzte ki céljául, a demokrácia elleni harcot nem, a későbbi események azonban világosan bizonyították, hogy a kommunizmus elleni harc ürügyén a fasiszta hatalmak világuralomra és a demokrácia világméretekben történő megsemmisítésére törekedtek.

A Kína elleni agresszió ez idő alatt mindinkább kiszélesedett, s szemmel látható volt, hogy Japán egész Kína meghódítására tör.

Közben a japán imperialisták nem feledkeztek meg eredeti tervükről, a Szovjetunió távol-keleti területeinek meghódításáról sem. Ezúttal azonban megégették a kezüket. Itt nem a belső politikai ellentétektől megosztott Kínával és dezorganizált hadseregével álltak szemben, hanem korszerűen fölfegyverzett és nagy harckészségű csapatokkal. Ezért a Halhin-Golnál és a Hasszán-tónál 1938-ban és 1939-ben lezajlott nagyarányú fegyveres összeütközések után – amelyekben a szovjet és a mongol csapatok érzékeny vereséget mértek a japán hadsereg legerősebb egységeire – a második

világháború végéig a japán militaristák óvakodtak egy nagyarányú szovjetellenes háború kirobbantásától.

Az 1939-es szovjet–német megnemtámadási szerződés után a hódításokra vágyó japán imperializmus figyelme ismét az európai tőkés hatalmak ázsiai gyarmatbirtokai felé fordult.

A második világháború európai hadszínterein 1940 tavaszán történt események, Hollandia náci megszállása és Franciaország katonai veresége nyomán a japán agresszorok elérkezettnek látták az időt, hogy rátegyék kezüket a két ország természeti kincsekben gazdag ázsiai gyarmataira, Indonéziára és Francia Indokínára (Vietnam, Laosz, Kambodzsa). Az utóbbi tervet viszonylag „békés" úton sikerült megvalósítaniuk, mert a pétainista vichyi kormány, a kész helyzetet elismerve, szerződésben járult hozzá a japán csapatok indokínai állomásozásához.

Japán háborús politikájában azonban a teljes fordulatot az 1941. év hozta meg. Ahhoz semmi kétség sem fért, hogy Japán előbb-utóbb a fasiszta hatalmak oldalán beavatkozik a háborúba, csak az nem volt világos, hogy milyen irányban akarja mérni az első csapást. Három lehetőség állt fenn: 1. támadás a Szovjetunió ellen; 2. támadás Nagy-Britannia ázsiai birtokai (Hongkong, Szingapur, Malájföld, Burma, India) és Indonézia ellen; 3. támadás az Egyesült Államok csendes-óceáni támaszpontjai és a Fülöp-szigetek ellen.

A Tanaka-memorandum mind a három változatot magában rejtette, és mind a három lehetőségnek megvoltak a hívei a japán vezető körökben. A dolgok végső kimenetelét tulajdonképpen a második világháború során Európában küzdő felek magatartása döntötte el.

Az világos volt, hogy a második világháborúból mindvégig az Egyesült Államok sem vonhatja ki magát. Az Egyesült Államok hadba lépését illetően azonban a különböző országok vezető köreinek értékelései és tervei lényeges

pontokon eltértek egymástól, s az egyes országok kormányai a különböző értékeléseknek megfelelően más-más irányba igyekeztek terelni a japán támadást.

A hitleri Németország vezérkara ekkor már kidolgozta a Barbarossa-tervet. Japánnak azonban ebben a tervben nem juttattak szerepet, mert Hitlernek az volt a véleménye, hogy a fasiszta Németország egymaga is térdre kényszeríti a Szovjetuniót, és semmi kedve sem volt osztozni Japánnal a várható dús zsákmányon. Másrészt a német fasiszták annak is tudatában voltak, hogy az Egyesült Államok nem nézheti tétlenül Anglia esetleges összeomlását, és ezért mielőtt Anglia végleges és jóvátehetetlen vereséget szenvedne a német haderőtől, az amerikaiak az európai hadszíntéren kívánnak beavatkozni. Ennek megakadályozására vagy legalábbis késleltetésére kívánták felhasználni Hitlerék Japánt, s mindent megtettek, hogy az amúgy is fennálló japán–amerikai ellentéteket tovább élezzék.

Az Egyesült Államok kormányának tervei csakugyan arra irányultak, hogy az amerikai fegyveres erők az európai hadszíntéren avatkozzanak be. Ugyanakkor Rooseveltnek sem voltak olyasféle illúziói, hogy a Japánnal való leszámolás elkerülhető lenne, de abban bízott, hogy a Szovjetunió ellen meginduló német támadás után (és ennek tervei már 1940 decemberében az amerikaiak kezében voltak) a japánok a német–japán katonai együttműködés keretében a Szovjetuniót támadják hátba. Ebben, az Egyesült Államok számára előnyösnek hitt változatban annyira bizonyos volt, hogy egészen a legutolsó pillanatig még saját hírszerző szolgálatának ezzel ellentétes jelentéseit sem volt hajlandó figyelembe venni. Az amerikai hírszerző szervek ugyanis 1940 elején megfejtették a japán titkos rádióadások sifréjét, és így birtokában voltak a legbizalmasabb japán diplomáciai és katonai utasításoknak. Még azt is tudták, hogy a japán támadó hadműveletek megindításának mind a három ver-

zióját egy-egy időjárásjelentés formájában rejtjelezték („északi szél" – támadás a Szovjetunió ellen, „keleti szél" – támadás az USA-támaszpontok ellen, „déli szél" – támadás az angol és a holland gyarmatok ellen), és pontosan ismerték a hosszan elhúzódó amerikai–japán tárgyalásokon részt vevő japán küldöttségnek adott részletes utasításokat is. Az amerikai kormány azonban mégis azt hitte és remélte, hogy a japán–szovjet háború legkésőbb 1941 telére kitör – és ezt igyekezett is a maga részéről elősegíteni. Még azt is megtette, hogy a birtokába jutott Barbarossa-tervet eljuttatta a szovjet kormányhoz.

Ismeretes, hogy ez a terv Richard Sorge, Tokióban működő szovjet felderítő révén is eljutott a szovjet kormányhoz. Sztálinnak azonban az volt a véleménye, hogy angolszász provokációról van szó, amellyel az angolok és az amerikaiak idő előtt szeretnék kirobbantani a szovjet–német háborút. A szovjet kormánynak nem volt kétsége afelől, hogy a náci Németország meg fogja támadni a Szovjetuniót, Sztálin pedig ezt a támadást, védelmi okokból, késleltetni akarta.

E körülmények teszik érthetővé a később bekövetkezett különös eseményeket.

1941 márciusában Macuoka japán külügyminiszter Berlinbe érkezett, hogy katonai egyezményt írjon alá a náci Németország vezetőivel. Arra is fel akarta használni az alkalmat, hogy tájékozódjék Hitleréknek a Szovjetunió irányában tervezett politikájáról. A már ismertetett okoknál fogva azonban Hitler szándékosan félrevezette szövetségesét, és tagadta egy német–szovjet háborús konfliktus lehetőségét. Macuoka ezek után – általános meglepetésre – nem az Egyesült Államokon, hanem a Szovjetunión keresztül tért haza, közben megállt Moszkvában, és ott 1941 áprilisában öt évre szóló semlegességi egyezményt írt alá a szovjet kormánnyal. Az egyezmény híre különösen az Egyesült Álla-

mokban okozott nagy csalódást, bár egyes politikai vezetők, köztük Roosevelthez közel álló demokrata politikusok is, lebecsülték a szerződés jelentőségét, és a japán külpolitika számos múltbeli szerződésszegésének ismeretében változatlanul abban bíztak, hogy adott pillanatban a japánok mégis a Szovjetuniót rohanják majd meg.

Ez a várakozásuk a Szovjetunió elleni német orvtámadás után mintha igazolódni látszott volna. Tokióban katonai körökben egy időre valóban előtérbe kerültek egy ilyen támadás tervei. A szovjet hadszíntér eseményei azonban alig néhány hónap alatt alapvetően megváltoztatták a japán katonai körök véleményét. Amikor 1941 telére bebizonyosodott, hogy a Szovjetunió nem roppant össze a német támadás súlya alatt, s a szovjet hadsereg Moszkva előtt megállásra kényszerítette a német hadsereget, majd kemény ütközetben döntő vereséget mért a németekre és visszavetette őket, Tokióban is eldőlt a vita a támadás irányát illetően. Az Egyesült Államok erőit támadták meg.

A Pearl Harbor-i orvtámadásra a japánok évek óta gondosan készültek. Dolgukat megkönnyítette az a körülmény, hogy a Hawaii-szigeteken jelentős számú (mintegy 60 000) japán telepes élt. Emellett Oahu szigetének nevezetességeiről, köztük a Pearl Harbor-i támaszpontról is „élelmes" amerikai üzletemberek milliószám nyomatták a minden apró részletet feltüntető, színes képes levelezőlapokat, s így a japán hadvezetőségnek még csak a földerítésre sem kellett különösen sok energiát fordítania. A Kurili-szigetek egyik lakatlan kis szigetén már 1936-ban fölépítették a Pearl Harbor-i támaszpont méretazonos mását, s a japán légierő ezen a támaszponton évekig gyakorolta a tervezett támadás minden apró részletét. (E hadgyakorlatok során a japán légierőnek 306 gépe ment tönkre – a Pearl Harbor-i hadműveletben pedig mindössze 39 gépet vesztettek.)

A második világháború csendes-óceáni hadszínterének részletes történetét itt nem ismertetem, de fölidézem a tévedések tragikomédiájának két zárómozzanatát, mert nagyon is jellemzőek.

Amikor a japán rádióban elhangzott az amerikai felderítő szolgálat által jól ismert rejtjeles üzenet („keleti szél"), és a japán flotta fő erői kifutottak Pearl Harbor irányába, az amerikai hadvezetőség még mindig nem hitt a saját szemének és fülének, s egyáltalán nem intézkedett, hogy legfontosabb csendes-óceáni tengerészeti támaszpontját hadikészültségbe helyezze. Az 1941. december 8-i vasárnap reggelen a japán repülőgép-anyahajókról felszálló bombázó repülőgépeket (mindegyikük műszerfalán az amerikaiak nyomatta színes képes levelezőlapokkal) ezért nem fogadta a légelhárítás zárótüze.

Az amerikai hadvezetésnek azonban nagyobb volt a szerencséje, mint az előrelátása. A tengeri hadviselés amerikai elmélete ugyanis ebben az időben a tengeri háború fő ütőerejének a csatahajókat tekintette, a repülőgép-anyahajókat pedig erősen lebecsülte. Éppen azért rendelték az Egyesült Államok nyolc legmodernebb csatahajóját a Pearl Harbor-i kikötőbe, hogy ezzel az erődemonstrációval riasszák el Japánt az ellenük indítandó támadástól és szorítsák rá a Szovjetunió elleni agresszióra. Az USA csendes-óceáni flottájához tartozó két nagy repülőgép-anyahajó ebben az időben nem tartózkodott Pearl Harborban. Amikor a japán flotta parancsnoka, Jamamoto admirális megtudta, hogy a japánok által a fő ütőerőnek tekintett amerikai repülőgép-anyahajók nincsenek a tervezett orvtámadás színhelyén, kis ideig még habozott is, hogy van-e értelme ilyen körülmények között a támadásnak. Így maradtak épségben az amerikai flotta repülőgép-anyahajói, amelyek a későbbi csendes-óceáni hadműveletekben – a japán katonai doktrína bizonyítékaként – döntő szerepet játszottak.

Mint ismeretes, a távol-keleti háborúban Japán kezdeti sikerei után 1942 végén–1943 elején a korall-tengeri csata hozta meg a döntő fordulatot. Ezt követően a japán erők mindenütt defenzívába szorultak, és mind kevésbé tudták akár csak időlegesen is átvenni a kezdeményezést. Ahogy a háború színtere közelebb került a japán szigetekhez, úgy fokozódtak az anyaország szenvedései. Mind gyakoribbá váltak a nagy japán városok elleni pusztító szőnyegbombázások. Ezeket minden alkalommal szörnyű tűzvész követte, a lángokban az emberek tízezrei lelték halálukat.

A valaha győzelemittas japán hadsereg egyetlen igazán harcképes alakulata a kínai szárazföldön állomásozó, kiválóan felszerelt, mintegy két és félmilliós létszámú Kvantung-hadsereg maradt. Ezt a hadsereget verte szét villámgyors és kiválóan megszervezett hadműveletben a szovjet hadsereg, amikor a potsdami konferencia határozatainak megfelelően, de még a megállapított határidőnél is korábban, a Szovjetunió 1945 augusztusában hadat üzent Japánnak.

A Hirosimára és Nagaszakira ledobott amerikai atombombáknak – ez ma már teljesen nyilvánvaló – nem katonai céljuk volt. Japán katonai veresége ekkor már megpecsételődött, a szőnyegbombázások összehasonlíthatatlanul nagyobb kárt okoztak katonai célpontokban, mint a két – lényegében vaktában ledobott – atombomba. Az amerikaiak tulajdonképpen a Szovjetunió megfélemlítésére szolgáló atombombákat dobtak le a japánok fejére.

1945. szeptember 2-án a „Missouri" amerikai csatahajó fedélzetén Japán képviselői kénytelenek voltak aláírni a feltétel nélküli fegyverletételről szóló okmányt. A szamurájok 75 évig tartó katonai kalandja véget ért.

III. Amikor eloszlott az atomfelhő

AHOL AZ AMERIKAI HADSEREG DEMOKRATIZÁL

DEMOKRATIZÁLÁSSAL A KONKURRENCIA ELLEN

FÖLDREFORMMAL A KAPITALIZMUSÉRT

MI MARAD A VÁLASZTÁSI ÍGÉRETEKBŐL?

KOMMUNISTÁK AZ IGAZI DEMOKRÁCIÁÉRT

AMERIKAI CSALÓDÁS

ELŐKERÜL A FURKÓSBOT

Ha volt a második világháború végén vesztes ország, amely a szó szoros értelmében porban hevert – Japán az volt. A nemzeti vagyonnak 25,64 százaléka pusztult el, az emberveszteség a hadicselekmények következtében (a polgári lakosság veszteségeit is beleszámítva) meghaladta a 3 milliót, majd 3 millió lakás pusztult el, az ipari berendezések 34,2 százaléka ment tönkre, s ami a tengeri szállításoktól döntő mértékben függő szigetországot különösen súlyosan érintette: a 4 408 000 tonnányi kereskedelmi hajótérből mindössze 1 344 000 tonna maradt meg. A gazdasági nehézségeket még csak fokozta a Japánnal kötött fegyverszüneti egyezménynek az a pontja, amely az ázsiai szárazföldön letelepült 6,2 millió japán hazatelepítését írta elő. Ezek az emberek teljesen elvesztették egzisztenciájukat, és otthoni elhelyezésük a nyomasztó lakásínség, továbbá az ipar nagyarányú pusztulása, a munkahelyek hiánya miatt szinte lehetetlennek látszott.

A háború következtében az amúgy sem magas életszínvonal tovább csökkent. A dolgozók reálbére éppen csak hogy meghaladta az 1936. évi munkabérek 34%-át – és akkor még nem beszéltünk a hirtelen munkanélkülivé vált milliókról.

A fegyverszüneti egyezmény értelmében Japán az antifasiszta koalícióban részt vett államok katonai megszállása alá került, gyakorlatilag azonban a megszállásban az Egyesült Államok hadseregén kívül csupán jelképes létszámú angol, ausztráliai és új-zélandi csapatok vettek részt. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagjai között helyet foglalt a Szovjetunió képviselője is, a bizottság vezetője azonban az amerikai megszálló csapatok parancsnoka, MacArthur tábornok lett.

A megszállás alapvető jogi elveit a jaltai egyezmény és a potsdami nyilatkozat lényegében a következőkben határozta meg:

Japánnak ki kell vonulnia minden, erőszakkal meghódított területről; az ország területét a négy nagyobb szigetre (Honsu, Kiusu, Sikoku és Hokkaido), továbbá a körülöttük fekvő kis szigetekre korlátozzák; Japán lemond az orosz–japán háborúban szerzett hódításokról és jogokról, visszaszolgáltatja Szahalin déli felét és a Kurili-szigeteket a Szovjetuniónak, a Szovjetunió a Port Arthur kikötőjére vonatkozó régebbi orosz jogok birtokába kerül; egyszer s mindenkorra kirekesztik a japán társadalmi, politikai és gazdasági életből mindazokat az erőket, amelyek felelős szerepet játszottak Japán háborús kalandjaiban; a háborús bűnösöket megbüntetik; feltámasztják – azaz tulajdonképpen megteremtik – a demokráciát.

1945. szeptember 2-án, tehát a megszállás első napján, az amerikai főparancsnokság 1. számú parancsa a japán hadsereg feloszlatását és a hadipotenciál teljes felszámolását írta elő. Ennek megfelelően le kellett szerelni mintegy 3 és fél millió katonát; a polgári lakosságnak megtiltották a fegyvertartást; megszüntették a császári főhadiszállást, a nagyvezérkart, a vezérkarokat, a hadügyminisztériumot és a tengerészeti minisztériumot; hatálytalanították a háborús időkben hozott katonai törvényeket; betiltották a hadianyagtermelést, s leállították az ezzel kapcsolatos kutatásokat;

megtiltották, hogy katonai személyek bármiféle hivatalt viselhessenek; elrendelték a háborús bűnösök letartóztatását.

Hamarosan sor került a demokratizálási intézkedések életbe léptetésére is, hiszen a háború előtt és alatt letartóztatott kommunisták, haladó emberek még mindig börtönökben sínylődtek.

A demokratizálási rendelet értelmében biztosítani kellett a sajtószabadságot, hatálytalanítani a közrend biztosításáról szóló reakciós törvényt, azonnali hatállyal szabadon kellett bocsátani a politikai foglyokat, fel kellett oszlatni a politikai rendőrséget, engedélyezni kellett a császári rendszer bírálatát. A rendelet biztosítani kívánta a nők egyenjogúságát, a munkások szervezkedési jogát, a nevelés és a gazdasági élet demokratizálását, a militarista irányzat kiiktatását a nevelésből, a dzaibacuk feloszlatását, a parasztok felszabadítását a feudális jellegű kötöttségek alól, továbbá az állam különválasztását a sintoista vallástól.

Az előbbiekben felsorolt intézkedések kétségkívül következetes demokratizálási szándékról tanúskodnak. De vajon komolyan gondolták-e az amerikai megszálló hatóságok, amit parancsaikban elrendeltek?

Ma már mindenki tudja, hogy amikor a nagypolitika síkján még híre sem járt a hidegháborúnak, a legyőzött országokban állomásozó amerikai megszálló csapatok parancsnokai már szinte mindenütt megtették a kezdeti lépéseket a Szovjetunióval létrejött fegyverbarátság megbontására, a valóban demokratikus és haladó erők visszaszorítására és a reakciós, konzervatív erők bátorítására. Csak éppen Japán lett volna kivétel?

Igen is, meg nem is. A japán megszállást az amerikaiak *saját ügyüknek* tekintették. A japán imperializmus túl sok borsot tört az amerikai imperializmus orra alá, s az amerikaiak most fel akarták használni a kivételesen kedvező al-

kalmat, hogy megszabaduljanak kellemetlen és veszélyes konkurrensüktől. Ezért minden tőlük telhetőt megtettek, hogy hosszú időre megbénítsák a japán gazdasági életet, s ebben a törekvésükben semmilyen árat nem tartottak túl drágának – ha Japánnal fizettethették meg. Az amerikai hidegháborús stratégák szovjetellenes terveikben fő szövetségesüknek és támaszpontjuknak Csang Kaj-sek Kínáját tekintették, és a kezdeti időszakban Japánt ebből a szempontból szinte teljesen figyelmen kívül hagyták. Azt a perspektívát, hogy a következetes demokratizálás eredményeként a haladó erők nagyarányú előretörése várható Japánban, úgy értékelték, hogy ez társadalmi nyugtalanságokra vezet majd – tehát tovább gyengíti a veszélyes konkurrenst.

Erről az irányvonalról tanúskodik az a „demokratizálási" intézkedés is, amely megtiltotta ötezer tonnánál nagyobb vízkiszorítású és tizenkét csomónál gyorsabb hajók építését Japánban. Ez a rendelet egyébként teljesen egyértelműen az amerikai hajózási társaságok érdekét szolgálta, hiszen Japán teljes külkereskedelme a tengeri szállítástól függ, és ez a jövedelmező üzlet így az amerikai vállalkozók ölébe potytyant.

Másrészt viszont a demokratizálási intézkedések csak papíron voltak ennyire következetesek, mert végrehajtásukat az amerikai megszállók a japán hatóságokra bízták. Így például a háborús bűnösök felelősségre vonása során szóba sem került a legfőbb háborús bűnös, a császár személye. Még elképzelésként sem volt szó az amerikai „demokratizálók" körében a valóságos demokratizálás fő akadályának, a császárság intézményének a megszüntetéséről.

Mégsem szabad lebecsülni a demokratizálás kezdeti időszakának eredményeit. A szervezkedési szabadság intézményes biztosítása a haladó politikai erők, köztük a Kommunista Párt legalitásának helyreállítását (a Kommunista Párt esetében első ízben történt elismerését) jelentette. Az 1946-

ban elfogadott alkotmány alaptörvénnyé tette a fegyverszüneti egyezményben foglalt demokratikus szabadságjogokat, lényegében felszámolta a császár és a császárság politikai szerepét, és a császárt csupán közjogi méltóságnak nyilvánította. Különösen jelentős – és sajátos – az alkotmány 9. pontja. Ennek értelmében Japán örök időkre lemondott a háborúról, mint a nemzet szuverén jogáról és a nemzetközi konfliktusok elintézési módjáról, s ugyancsak egyszer s mindenkorra feloszlatottnak jelentette ki szárazföldi hadseregét, légi és tengeri hadiflottáját, s kinyilvánította azt az elhatározását, hogy soha többé nem éleszti újjá őket. Az adott időpontban ez az alkotmány megfelelt az amerikaiak szándékainak és elképzeléseinek is.

A gazdasági életnek az amerikaiak szája íze szerinti demokratizálását két lényeges törvény, „a magánmonopóliumok betiltásáról és az igazságos, becsületes ügyletek biztosításáról" szóló 1947 áprilisi és „a gazdasági erők túlzott összpontosításának felszámolásáról" szóló 1948 februári törvény kívánta elősegíteni. A két törvény megtiltotta speciális irányító társaságok alapítását, előírta, hogy pénz- és hitelintézetek nem vásárolhatnak részvényeket ipari vállalatokban, és egyetlen vállalat sem veheti meg más vállalat részvényeinek több mint 25 százalékát. A két törvény célja tehát a hivatalosan feloszlatott dzaibacuk újjáéledésének megakadályozása volt.

Ugyancsak a demokratizálási folyamat során, még 1946-ban, nagyarányú kísérlet történt a mezőgazdaság megszabadítására a feudális kötöttségektől. Az 1946. évi földreform felszámolta a földbirtokos osztályt. Az egy személy tulajdonában tartható mezőgazdasági földterület maximális nagyságát az északi, ritkán lakott Hokkaido sziget kivételével mindenütt 3 hektárban szabta meg. Ez az intézkedés beleillett az amerikai megszálló hatóságok Japánnal kapcsolatos gazdaságpolitikájának fő irányvonalába, mármint hogy

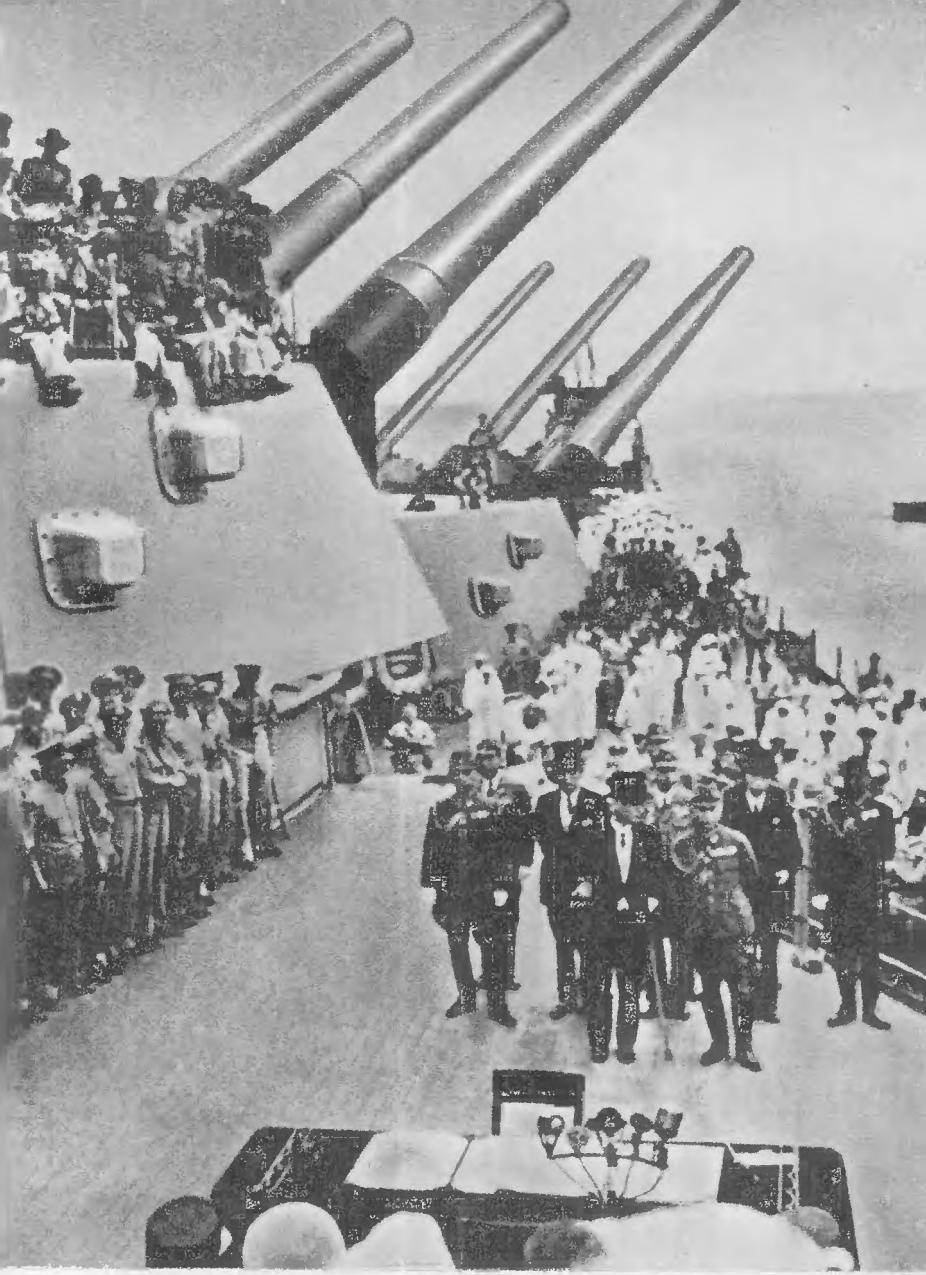

1945. szeptember 2: Japán kapitulációja a Missouri fedélzetén

A Misin gyorsforgalmi út egyik elágazásrendszere

visszafejlesszék a japán ipart. A földreform egy időre megszüntette a japán mezőgazdasági túlnépesedést, sőt még a városokból is visszairányított a falvakba bizonyos népfölösleget. Emellett hozzájárult a kapitalista termelési viszonyok fejlődéséhez a japán mezőgazdaságban, növelte a japán parasztság termelési kedvét és a terméshozamokat is. Nem véletlen, hogy míg 1934–1936-ban a mezőgazdasági üzemek a belső piac fogyasztásának mindössze 9,7 százalékát vásárolták meg, 1950-ig ez az arány 14,2 százalékra nőtt.

Az új körülmények között Japán belpolitikai élete viharosan alakult. 1945 októberében lemondott a császár rokona, Higasikuni vezette átmeneti kormány, és Sidehara alakított új kormányt. Csak ekkor, október 10-én kerültek szabadlábra 18 évi fogság után a Japán Kommunista Párt vezetői és vált hivatalosan legálissá a párt. Tíz nappal később már meg is jelent a párt hivatalos lapja, a „Szekki". A Szocialista Párt újjáalakulására november 2-án került sor, az első polgári párt, a Liberális Párt egy héttel, a második, a Haladó Párt két héttel később alakult meg. Fokozatosan talpra álltak és megerősödtek a szakszervezetek is. Ezek taglétszáma 1946-ig elérte a 4,23 milliót, 1949-ig pedig a 7 milliót. A munkásmozgalom fejlődése azonban nem volt töretlen. A mozgalom különböző osztagai között az egységet nemcsak szervezeti vonatkozásban, hanem az akcióegység formájában sem sikerült megteremteni.

A szakszervezeti tagok száma a háború előtti maximumhoz képest több mint tízszeresére emelkedett, a munkáspártok szavazóinak tábora az 1946-os, de különösen az 1947-es választásokon példátlan arányokban növekedett (1946 – Kommunista Párt 5, Szocialista Párt 98; 1947 – Kommunista Párt 4, Szocialista Párt 143 mandátum!). Az addig politikailag elmaradott és közömbös parasztság két és félmilliós taglétszámú szövetséget hozott létre. De bármennyire

radikalizálódtak is az ország lakosságának nagy tömegei, a szocialisták jobboldali vezetősége hallani sem akart a kommunistákkal való együttműködésről, sőt egészen nyíltan lepaktált a monopóliumok érdekeit képviselő polgári pártokkal.

Az 1947. évi választásokból a Szocialista Párt került ki győztesként, és mint a parlament legnagyobb pártja, kormányalakítási megbízást is kapott. Katajama Tecu (csak névrokona a kommunista Katajamának), a jobboldali szocialisták vezére lett a miniszterelnök. Régi kommunistaellenes felfogásának megfelelően, a kormányalakítást a „nyitás jobbra" jelszóval oldotta meg, és koalíciós kormányába bevette a Demokrata Párt monopolistáit és a Népi Szövetkezeti Párt kispolgárait. A súlyos gazdasági helyzettől elgyötört és elkeseredett tömegeknek a választás előtt szocialista politikát ígért, de miniszterelnökként első beszédében már csak a nadrágszíj megszorítására tudta felhívni választóit. Tessék-lássék szocialista intézkedésként tervbe vette a leromlott állapotban levő és deficites szénbányák állami ellenőrzését (nem államosítását), demokrata párti minisztertársainak nyomására azonban erről is letett. Viszont erőteljesen fellépett a mindinkább kibontakozó sztrájkmozgalommal szemben (1946 és 1948 között Japánban 1210 sztrájk zajlott le 3 320 000 részvevővel), a munkásság tüntetéseit a japán rendőrség és az amerikai katonai rendőrség bevetésével verte szét, a havi béreket pedig az elképesztő méretű infláció közepette 1800 jenben (5 dollár!!) maximálta. Japán történelmének első szocialista vezetésű kormánya tehát lényegében a monopóliumok politikáját folytatta, és így nem csoda, hogy a tömegek hamarosan szembefordultak vele.

Az osztály-együttműködés politikájának kudarca a Szocialista Párton belül az egészségesebb erők előretörésének kedvezett. 1948 januárjában a Szocialista Párt III. kongresszusán a párt vezetőségében a baloldal került többségbe. Az

új vezetőség február 10-én visszahívta minisztereit a csődöt mondott Katajama-kormányból, s a demokrata párti Asida Hitosi alakította meg az új kormányt – ezúttal már a szocialisták nélkül.

A dolgozók helyzete közben tovább romlott. Az infláció megfékezésére már a Katajama-kormány is igyekezett intézkedéseket tenni, amennyiben az árakat az 1936-os árak 67-szeresében maximálta, de ez is a bérből és fizetésből élők helyzetét rontotta, mert a bérek átlagosan csak 27-szeresükre emelkedtek. A munkaerőpiac feszültsége 1947–1948-ra érte el tetőpontját: ekkorra fejeződött be ugyanis a hadiipari üzemek leszerelése és az ott dolgozók elbocsátása, másrészt erre az időre már visszaérkeztek az ázsiai szárazföldről a japán telepesek milliói. 1948-ra a japán ipar a háború előtti termelési kapacitásának mindössze 54,6 százalékát érte el, s a munkanélküliek száma meghaladta a 13 milliót. A tömegek aktivitása nőttön-nőtt, és ez a sztrájkmozgalmak erősödésében is kifejeződött.

Ebben a helyzetben a kormány nyíltan antidemokratikus módszerekhez nyúlt. Előbb csak a sztrájkjogot vonta meg az állami alkalmazottaktól (s minthogy a vasutak szinte teljes egészükben, a nehézipari üzemek pedig jelentős részben állami tulajdonban voltak, ez a dolgozók millióira vonatkozott), majd arra is kísérletet tett, hogy a szervezkedési jogot is elvitassa tőlük. A vasutasok azonban nem voltak hajlandók beletörődni jogaik korlátozásába, és ellenállásuknak erőteljes sztrájkakciókkal adtak kifejezést.

Ugyancsak társadalmi nyugtalanságot okozott a Japánban élő koreaiak helyzete. Mint tudjuk, Korea gyakorlatilag 40 éven át Japán gyarmata volt, s nemcsak japán szakemberek telepedtek le Koreában, hanem a japán anyaország területén is szívesen alkalmazták a tőkések az olcsó koreai munkaerőt. A második világháború befejezése után a még mindig Japánban élő – nemegyszer már a második nemzedék-

hez tartozó – koreaiak száma meghaladta a 800 000-et. Jogi helyzetük tisztázatlan volt, az sem dőlt el, hogy felvehetik-e a japán állampolgárságot, vagy vissza kell-e térniük Koreába, s ha igen, melyik felébe. A roppant nehéz gazdasági helyzetben a japán reakció mindent megtett, hogy a dolgozó tömegek indulatait a koreaiak rovására vezesse le, ugyanakkor nem szívesen mondott le a szorgalmas és még a japán dolgozóknál is igénytelenebb koreaiak alkalmazásáról a legrosszabbul fizetett munkakörökben. A japán társadalmi élet politikai tényezői közül csak a Japán Kommunista Párt karolta fel a jogfosztott nemzeti kisebbség ügyét. Kommunista kezdeményezésre jött létre a Japánban élő koreaiak érdekvédelmi szervezete, amelyik a továbbiakban a párt egyik legharcosabb alakulatává és biztos támaszává fejlődött.

A japán reakciósok legnagyobb meglepetésére az ázsiai szárazföldről visszakényszerített japán telepesek körében teljesen csődöt mondott a szovjetellenes, kommunistaellenes, nacionalista propaganda, s ez a nagyszámú, egzisztenciájában alapvetően fenyegetett réteg is túlnyomórészt a Japán Kommunista Párt mellett sorakozott fel. Minthogy a Szocialista Párt súlyosan lejáratta magát a Katajama-kormány ténykedései miatt, az elégedetlen dolgozó tömegek mind nagyobb része vetette bizalmát a kommunistákba. 1948–1949-ben gyakorolták a kommunisták a legnagyobb befolyást az ország politikai életére. Nyilvánvaló, hogy ezt sem a japán reakció, sem az amerikai megszálló hatóságok nem nézték jó szemmel. Hamarosan be is következett a reakció visszacsapása.

Noszaka Szandzo, a párt egyik akkori vezetője (később főtitkára, jelenleg elnöke) 1947 januárjában – az amerikai megszállást illetően nem minden illúzió híján – kifejtette, hogy Japánban még a megszállási rendszer körülményei között is megvan minden szükséges feltétel a szocializmusba

való békés átmenet megvalósítására. Mint azt később a „Tartós békéért, népi demokráciáért!" című lap 1950. január 6-i száma az egész irányvonalat támadó cikkében idézte, Noszaka szó szerint a következőket mondotta: „Felmerült az a lehetőség, hogy a proletárpártok a parlamenti mandátumok többségét megszerezve saját kormányt alakíthatnak, és a bürokratikus apparátus és a bürokratikus erők szétverése útján kezükbe vehetik a politikai hatalmat. Más szóval, felmerült a hatalom parlamenti, demokratikus módszerekkel történő megszerzésének lehetősége."

Ez az álláspont megfelelt a párt 1946 májusi kiáltványtervezetének (egyébként ezt is Noszaka fogalmazta), amely részben az amerikai megszálló hatóságokkal való fölösleges összeütközések elkerülésére, részben a népi demokratikus átalakulásban érdekelt, de az osztályharc legkiélezettebb, fegyveres formáitól visszariadó tömegek és politikai erők (elsősorban a Szocialista Párt irányítása alatt álló szervezett munkások és a politikailag még az öntudatosodás kezdeti fokán álló parasztok) megnyerésére az alábbiakban fogalmazta meg a kommunisták célját: „A párt, a nép többségének támogatására és magának a népnek az erőfeszítésére számítva, kész békés és demokratikus eszközökkel a kapitalizmusnál sokkal tökéletesebb társadalmi rendet, mégpedig a szocialista társadalmi rendet kifejleszteni."

Nem vitás, hogy ez az elgondolás nem számolt az amerikai megszállók igazi szándékaival, és készpénznek vette az amerikaiak demokratikus szólamait, de nem lehet elvitatni, hogy lényegében helyesen vázolta fel az országon belüli erőviszonyok alakulását, és ennek megfelelően jó kiindulási alapot szolgáltathatott volna egy széles körű és hatékony szövetségi politika kialakításához. Ennek az elgondolásnak a megítélésénél persze nem szabad figyelmen kívül hagyni például egy olyan tényt, hogy még a Szocialista Párt balszárnya sem hajlott a kommunistákkal való akcióegységre

(sajnálatos módon a munkásosztályra gyakorolt befolyásért kialakult vetélkedés a két nagy munkáspárt között mindmáig nemegyszer háttérbe szorította a közös érdekeket). A dolgozó tömegek azonban rokonszenvesnek és járhatónak találták ezt az utat. Ezt bizonyították az 1949. január 23-i parlamenti választások is: ezek során az együttműködéssel szembehelyezkedő Szocialista Párt mandátumainak száma 48-ra esett vissza (tehát elvesztette szavazóinak kétharmadát!), ugyanakkor viszont a Kommunista Párt 35 mandátumot szerzett! Ezért is kell mai szemmel sajnálatosnak tartanunk, hogy a Tájékoztató Iroda lapja az egész irányvonalnak csak a hibáit volt hajlandó észrevenni, s a Noszaka elleni támadással száznyolcvan fokos fordulat megtételére ösztönözte a Japán Kommunista Pártot. A JKP programjából és politikájából hosszú időre eltűnt a békés átmenet gondolata, és helyét a *fegyveres felkelés* előkészítése foglalta el – amelynek lehetőségei a kialakult körülmények között teljesen kívül estek a realitás határain.

Az 1949. év nagy világpolitikai fordulata: a Kuomintang katonai és politikai veresége Kínában, majd később a Kínai Népköztársaság megalakulása döntő hatással volt Japán egész további fejlődésére. Az Egyesült Államok egész távolkeleti politikájának kínos átértékelésére kényszerült. A kínai szárazföld elveszett az USA kommunistaellenes szövetségi rendszere számára, tehát sürgősen *új szovjetellenes támaszpont* után kellett nézni. Ez a támaszpont és szövetséges nem lehetett más, mint az amúgy is amerikai katonai megszállás alatt álló Japán. Ez azonban egyben azt is jelentette, hogy föl kellett hagyni a japán konkurrens tartós kiiktatására irányuló politikával, halaszthatatlanul *talpra kellett állítani a tegnapi háborús ellenséget.* Az amerikai imperializmusnak ebben a politikában szüksége volt a japán ipari potenciálra is. Ahhoz viszont, hogy ez a talpra állítás a le-

hető leggyorsabban végbemenjen, meg kellett hozzá teremteni Japánban a gazdasági és a politikai feltételeket.

A japán reakció idejekorán fölismerte a világpolitikai fordulat jelentőségét – és szolgálatainak megkérte az árát. Bármilyen furcsa is, hogy egy katonailag megszállt, gazdaságilag kiszolgáltatott ország diktálja a talpra állításához neki nyújtott segítség feltételeit, gyakorlatilag mégis az történt, hogy Japán elfogadta ugyan az amerikai gazdasági segítséget, a kölcsönöket és a segélyeket, de ennek fejében nem volt hajlandó korlátlan utat nyitni az amerikai tőkebehatolásnak. A japán ipar amerikai pénzzel, de japán jelleggel és a japán tulajdonjogok teljes fenntartása mellett éledt újjá.

Igaz, hogy a gazdasági stabilizáció előkészítő intézkedéseit Dodge amerikai követ írta elő, s e rendezés keretében a jen árfolyamát a dolláréhoz képest az amerikaiak szája íze szerint szabták meg (egy dollár = háromszázhatvan jen), de az államháztartás egyensúlya helyreállításának terheit a japán tőkések maradéktalanul a dolgozókra hárították át. Az adóprés megszorítása csupán a dolgozókat érintette (elsősorban a fogyasztási adókulcsot emelték), a jövedelmi adónál semmiféle progresszivitást nem alkalmaztak, a társulati adókat pedig még le is szállították. A japán tőkések jóval a jen stabilizációja előtt kivívták a hajóépítésre vonatkozó tilalmak feloldását, s a hajóépítést monopolizáló nagyvállalatok tevékenységük megindításához az államtól tizenöt éves hitelt kaptak évi 6,5 százalékos kamattal. Ha figyelembe vesszük, hogy az infláció évi aránya az ezt megelőző években meghaladta a 40 százalékot, és azóta is rendszeresen 12–15 százalék között mozog, teljesen világos, hogy a dzaibacuk tulajdonképpen nemzeti ajándékot kaptak – a dolgozók zsebéből.

Ugyancsak a japán tőke önbiztosításának jegyében felélesztették a régi gyakorlatot: törvényben tiltották meg a

japán vállalatok elidegenítését és idegen vállalatok létesítését Japánban, azaz hathatós korlátokkal elejét vették, hogy az amerikaiak felvásárolják a japán gazdaságot. Mi több, hallgatólagosan ismét életbe léptették azt a régebbi (és hivatalosan soha el nem törölt) törvényt, amely nagymértékben korlátozta, szinte lehetetlenné tette, hogy külföldi honosságú részvénytulajdonosok osztalékaikat kivihessék Japánból. A kialakult kényszerhelyzetben az amerikaiak ehhez is jó képet vágtak.

A belpolitikai feltételek biztosítása már korántsem ment ilyen egyszerűen. A „Dodge-terv" az államháztartás egyensúlyának megteremtését az adóprés megszorítása mellett alapvetően az állami vállalatok, így a vasúti dolgozók létszámának radikális csökkentése révén kívánta elérni. Teljesen érthető, hogy ez az érintett dolgozók és az érdekeiket védő szakszervezetek elkeseredett ellenállásába ütközött. A kormányzatnak tehát le kellett számolnia a szakszervezetekkel és a munkásosztály legharcosabb osztagával, a Japán Kommunista Párttal. A harc mindkét részről nagy elszántsággal dúlt, s az amerikai katonai hatóságok szemérmetlenül nyílt támogatását élvező reakció nem volt válogatós az eszközökben.

1949. július 5-én eltűnt lakásáról Simojama Szadanori, az államvasutak vezérigazgatója. Másnap egy tokiói külvárosi vasúti kereszteződésnél a sínek mellett megtalálták vonatkerekektől szétszabdalt holttestét. A hatóságok minden alaposabb ok nélkül gyilkosságra gyanakodtak (vagy legalábbis ezt a látszatot keltették), amit többek között azzal próbáltak valószínűsíteni, hogy éppen Simojama eltűnésének napján kapta meg felmondólevelét az államvasutak 74 000 dolgozója. A későbbi vizsgálat azonban minden kétséget kizáróan bebizonyította, hogy Simojama öngyilkosságot követett el, s így ez a provokáció csak hisztériakeltésre volt alkal-

mas, a vasutas-szakszervezettel és a kommunista párttal való leszámolás még nem sikerült.

Tíz nappal később, amikor ismét több mint 20 000 ember kapta meg felmondását, a mitakai fűtőházból teljes sebességgel kirohant egy üres villanyvonat, az állomáson kisiklott és belecsapódott egy közeli lakóházba. A szerencsétlenségnek 8 halálos áldozata volt. A hatóságok azonnal „kommunista szabotázsról" kezdtek kiabálni, s hamarosan letartóztatták a vasutas-szakszervezet 9 kommunista vezetőjét, a mitakai fűtőház szakszervezeti bizottságának kommunista elnökét és a nakanói fűtőház sztrájkbizottságának kommunista vezetőjét. A bírósági tárgyaláson bebizonyosodott, hogy valóban szándékos szabotázsról volt szó, de az is kiderült, hogy a perbe fogott kommunistáknak semmi közük az ügyhöz. Ám ugyanazok a polgári lapok, amelyek kiáltó címbetűkkel oldalakat írtak az állítólagos „kommunista összeesküvésről", a felmentő ítéletet néhány soros napihírben közölték.

A harmadik vasúti provokáció Macukava állomás közelében egy átjárónál zajlott le. 1950. augusztus 17-én kisiklott egy személyvonat. A katasztrófának 3 vasutas esett áldozatul. A vizsgáló bizottság még aznap közölte, hogy szándékos kártevésről van szó, és nyíltan a vasutas-szakszervezetet és a kommunista pártot vádolta. Ezt a provokációt az előbbieknél gondosabban készítették elő. Az ügyészségnek sikerült hamisított bizonyítékokat, de mégiscsak bizonyítékokat gyártania, és ezek alapján a bíróság 5 vádlottat halálra, ötöt életfogytiglanra, egyet tizenöt évre, további kilencet héttől tizenkét évig terjedő kényszermunkára ítélt. A nyilvánvaló justizmord nyomán óriási tiltakozó mozgalom indult az ártatlanul elítéltek védelmében, az ügy több fórumot megjárt, míg végül két évvel később az elítéltek védelmére alakult bizottságnak sikerült minden kétséget kizáróan feltárnia az ügy igazi történetét. Ezúttal a japán rendőrség és az ameri-

kai katonai hatóságok tudatos együttműködésével előre gyártott katasztrófáról volt szó: a vágányokat szándékosan szétszerelték, hogy a mozdony lezuhanjon a töltésről. A szabotázsakciót japán rendőrkordon fedezete mellett tíz amerikai katonából álló műszaki alakulat hajtotta végre. A vizsgálat során az is kiderült, hogy az egyik halálraítélt vádlott a bűntény időpontjában mozgásképtelen állapotban kórházi ápolás alatt állott, az ügyész azonban ennek ellenére is őt minősítette az akció fő végrehajtójának.

A provokációkról így előbb-utóbb kiderült, hogy provokációk, de mindenesetre sikerült a közhangulatot felkorbácsolni. A munkásmozgalom soraiban nagy zavar támadt.

1950 januárjában a Szocialista Párt kettészakadt egy baloldali és egy jobboldali pártra, s még a baloldali párt vezetése alatt álló Szakszervezeti Központ is kizárta soraiból a kommunistákat. A szervezett dolgozók száma erősen visszaesett, a Kommunista Párt elszigetelődött. A kormány betiltotta a koreaiak érdekvédelmi szervezetét, majd 1950 kora nyarán MacArthur tábornok kiadta hírhedt „201-es rendeletét", amelyben a JKP Központi Bizottsága 24 tagjának megtiltotta a politikai és társadalmi tevékenységet. Három héttel később az amerikai katonai parancsnok betiltotta a párt valamennyi lapját és folyóiratát. Befejeződtek a Japánnal kapcsolatos új amerikai irányvonal előkészületei – s egyben befejeződött Japán előkészítése a *koreai háborúra.*

Már az eddigiek során is láttuk, hogy a japán nagytőke számára mindig a háború jelentette az erősítő injekciót, olykor az életmentő vérátömlesztést. Ezúttal is így történt . . .

Az első nehézipari üzem újjáépítéséhez és korszerűsítéséhez az amerikai katonai hatóságok nyújtották a segítséget. Ez az üzem Hirosimában (méghozzá éppen ott!) a koreai háborúban megsérült amerikai tankok páncélzatának javításához

gyártott acélt. Ugyancsak a koreai háború utánpótlási vonalainak megrövidítése végett oldották fel az amerikaiak végleg és teljesen a hajóépítési tilalmat, s kezdték maguk is felhasználni a Japánban épített hajókat a fegyverzet és egyéb utánpótlás szállítására.

Az amerikaiak hallgatólagos hozzájárulásával ekkor történtek az első lépések a *dzaibacuk újjáélesztésére.* A kezdeti időszakban ezek elég szerény, mondhatni szemérmes lépések voltak. A feloszlatott dzaibacuk jogilag önállóvá és egymástól teljesen függetlenné vált vállalatainak igazgatói úgynevezett „baráti klubokat" alakítottak. Ezek tagjai a hét egy meghatározott napján találkoztak, és kedélyes vacsorázgatás közben egyeztették össze vállalataik gazdaságpolitikáját. Érdekes „véletlen" folytán a keddi klubnapokon csak a volt Micui konszern egykori igazgatói, péntekenként csak a Micubisi volt vezetői keresték fel a klub helyiségeit. Hiába, ez már a régi fegyverbarátság és a hagyományos családi érzés összetartó ereje . . .

1951-re azonban – minden újabb hivatalos szervezeti forma nélkül – a békés vacsorázgató társaságokból gyakorlatilag újra konszernek jöttek létre. A hivatalosan mindmáig érvényes dzaibacu-ellenes törvényeket úgy játszották ki, hogy a vállalatok többszörös kereszteződésben felvásárolták egymás részvényeit (szigorúan a törvény betűje szerint egy-egy vállalat a másik részvénypakettjéből pontosan eggyel kevesebbet, mint a teljes mennyiség egynegyede), és mire a közvélemény észbe kapott volna, már ismét a dzaibacuk vezető bankjai tartották kezükben az egész japán gazdasági élet irányítását. Igaz, a háború utáni nehéz időkben némelyik dzaibacu végleg elhullott, ez azonban csak ahhoz vezetett, hogy az újjáéledt kisebb számú tőkés egyesülés az addiginál is nagyobb hatalomhoz jutott. 1950-ben a 610 legnagyobb japán vállalat alaptőkéje 176,1 milliárd jen, teljes tőkéje 779,9 milliárd jen volt, 1954-ben viszont 603 vállalat

alaptőkéje már 1628,3 milliárd jenre, teljes tőkéje 4185,5 milliárd jenre rúgott.

Most már csak egyetlen lépés volt hátra, hogy a háború utáni demokratizálási intézkedések felszámolásával az amerikai imperialisták szabadjára engedjék az újjáéledő japán imperializmust: *meg kellett szüntetni a nyílt katonai megszállás rendszerét.* A Szövetséges Ellenőrző Bizottság keretében, ha valóságos beleszólási lehetősége ugyan nem, de legalább betekintése volt a Szovjetuniónak is a japán helyzet alakulásába. Békét kellett tehát kötni Japánnal, hogy feloszlathassák a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot és szabad kezet adhassanak a japán monopóliumok kormányának a *monopolista politika* végrehajtásához.

A béke megkötésének természetesen híve volt a Szovjetunió is – a háború befejezése óta eltelt évek során nemegyszer tett kezdeményező lépéseket ebben az irányban. Erőfeszítései azonban az amerikaiak és szövetségeseik eltökélt ellenállásába ütköztek, hiszen a hidegháború bajnokai egyszerűen tudomást sem voltak hajlandók venni a Kínai Népköztársaság létezéséről, nemhogy – a Szovjetunió javaslatainak megfelelően – egy tárgyalóasztalhoz üljenek ezzel a „nem létező" állammal.

Az amerikaiak által tervezett békeszerződésnek korántsem az volt a célja, hogy véget vessen Japán amerikai katonai megszállásának. Éppen ellenkezőleg. A békeszerződéssel csak új jogi alapra kívánták helyezni a megszállást. A San Franciscó-i különbékét az amerikai tervezet alapján kötötték meg. E tervezet 6. cikkelyének *A)* pontja szerint „a békeszerződés érvénybe lépte után minden szövetséges megszálló csapatnak haladéktalanul ki kell vonulnia Japánból", a szerződéshez csatolt záradék viszont kimondta: „egyébként ez a szerződés nem akadálya annak, hogy idegen csapatok állomásozzanak Japánban, amennyiben ez egyezményen alapul, s annak az eredménye, hogy egy, két

vagy több szövetséges hatalom, valamint Japán kölcsönös szerződést köt vagy köt majd a jövőben". Ez a szerződés – a japán–amerikai „kölcsönös biztonsági egyezmény" – pedig már készen is állt. A békeszerződés aláírását követő *tíz év* tartamára feljogosította az Egyesült Államokat, hogy *szárazföldi, tengerészeti és légi támaszpontokat tartson fenn Japánban és ezeken megfelelő létszámú amerikai csapatokat állomásoztasson.*

Ahogy mondani szokták, az amerikai hadsereg vette a kalapját – és maradt.

Teljesen érthető, hogy ezt az állítólagos békeszerződést nem írhatta alá a Szovjetunió és egyetlen más szocialista ország sem, de nem írták alá a második világháborús japán agresszió áldozatai közül éppen a legnagyobb és legsúlyosabban érintett ázsiai államok, a Kínai Népköztársaság, India, Indonézia, Burma sem. A San Franciscó-i különbéke okmányán csak az USA és negyvenkilenc őt követő állam, köztük Nagy-Britannia és Franciaország képviselőinek aláírása szerepelt.

IV. Egy csoda keresztmetszete

A NEGYEDIK CSODA
SZUPERSZÓNIKUS KERÉKPÁROZÁS
KETTŐS STRUKTÚRA
FIZESSENEK A SZEGÉNYEK!
NAGYÜZEMI CSALÁD, KISÜZEMI CSALÁD
ÉLŐ FUTÓSZALAG
ENGEDETLEN TREND-VONAL
JAPÁN HAJÓT A VILÁGNAK!
BERUHÁZÁSI ÁMOKFUTÁS
KIK FORGATJÁK AZ ÁLLAM PÉNZÉT?
UTASÍTÁS AZ ÁLLAMNAK
PARASZTIRTÁS
MEGNŐTTEK A GYEREKEK
BERUHÁZÁSI PERPETUUM MOBILE,
NÉMI HOMOKKAL A KEREKEK KÖZÖTT
UNCLE SAM, SEGÍTS!

Kisebbfajta könyvtárt tesz ki azoknak a könyveknek a száma, amelyeket az utóbbi években a „japán csodáról" írtak. Különböző világnézetű és felkészültségű szerzők próbálták felderíteni az 1951 és 1969 közötti, valóban példátlan méretű japán gazdasági fellendülés okait, hajtóerőit és összetevőit. Ezek a kutatások és elemzések számos részletkérdésben eredményesek voltak, de a teljes képet – legjobb tudomásom szerint – eddig senkinek sem sikerült megrajzolnia. E könyv sem vállalkozik erre, inkább csak a prob-

léma többé-kevésbé rendszeres kifejtésére tesz kísérletet. Nem indulok ki előre megfogalmazott tézisekből, hogy aztán célzatosan összeválogatott tényekkel igazoljam őket.

A *tényeket* vizsgáljuk, és belőlük vonunk majd le következtetéseket. Eredményeink egy részét még így is csak feltételezésként fogalmazhatjuk meg, de annyi bizonyos, hogy a probléma *lényegét* meg tudjuk majd közelíteni.

Hadd jegyezzük meg, hogy aki a problémát máshonnan vett sémákkal kívánja megoldani, aligha fog előrejutni. Japán mai és egész kapitalista fejlődése tele van a csak erre az országra jellemző *sajátosságokkal,* ezek analógiáját hiába keresnők más országok történetében. Másrészt az úgynevezett japán csoda kialakulásának és további fejlődésének minden lényeges mozzanatát már az előző történelmi fejlődés során létrejött vagy csírájukban jelentkező tényezők befolyásolták. Olyan politikai, gazdasági és gondolkodási (ha úgy tetszik: tömegpszichológiai) mozzanatokról van szó, amelyek egy része társadalmi normává, sőt társadalmi sztereotípiává alakult. A tények vizsgálatánál (és ezek a társadalmi sztereotípiák is tények) mindig szembesítenünk kell az egzakt adatokat a felderített társadalmi magatartásformákkal.

Amennyiben lehántjuk a misztikus burkot a „csoda" kifejezésről, akkor a tárgyalt időszak a legszerényebb számítás szerint is legalább a *negyedik* „japán csoda". Az első csodának azt tekinthetjük, hogy Japán elkerülte a nyugati gyarmatosítást. A második csoda az orosz–japán háborúban aratott japán győzelem volt. A harmadik pedig az, hogy 1900 és 1937 között a japán ipar termelése tizenkétszeresére nőtt. Lényegében ez ismétlődött meg 1951 és 1965 között, csak éppen a felénél is rövidebb idő alatt.

A második világháborúban vesztes államok közül kétségkívül Japán helyzete volt a leghátrányosabb. A háború előtti

ipari termelés szintjét az országnak csak 1951-ben sikerült elérnie. A japán bruttó nemzeti termék értéke 1950-ben mindössze 10 milliárd dollár volt. Mire a század közepével induló évtized véget ért, a bruttó nemzeti termék 3,4-szeresére nőtt. Ha az 1950-es adatokat 100-nak vesszük, 1959-re a változások így festenek: ipari állótőke 411, export 422, import 369, személyes kiadások 184, reálbér 160.

Ezek a tényezők általában minden ország gazdasági fejlődésének fő jellemzői közé tartoznak, s belőlük ezúttal is elég messzemenő következtetéseket lehet levonni. Mégpedig:

1. Az ipari állótőke növekedése meghaladta a bruttó nemzeti termék növekedését, tehát a bruttó nemzeti termék megtermelésében az egyéb ágazatokéhoz képest nőtt az ipar részesedése. 2. Az export még az ipari állótőkénél is nagyobb mértékben növekedett, tehát fokozódott a külkereskedelem jelentősége a nemzetgazdaságban. 3. A reálbér emelkedése a bruttó nemzeti termék növekedésének a felét sem érte el. Ez elég egyértelműen arra mutat, hogy a növekedés fő haszonélvezői a tőkések voltak, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy ebben az évtizedben évi átlagban a bruttó nemzeti termék 34 százalékát fordították felhalmozásra, főként beruházásokra.

(Milyen egyszerű volna azt állítani, hogy máris megtaláltuk a rejtély kulcsát! De ez így nem lenne igaz. Talán ismerjük már a kulcs formáját . . .)

Elsősorban azt kell megvizsgálnunk, mi tette lehetővé ezeknek az arányoknak a kialakulását, ezen belül mi volt a régi és mi az új elem.

Szorgalmas munka és alacsony bérek – ez a séma már a két világháború közti időszakból is ismeretes. A kutatók a tárgyalt időszakra vonatkoztatva még a különlegesen kedvező nemzetközi konjunkturális körülményeket, az amerikai gaz-

Japán világviszonylatban a második helyen áll az autógyártásban

A japán iparban még mindig túlsúlyban van a kisüzem

dasági segélyt és a munka termelékenységének az ipari fölszerelés nagyarányú korszerűsítéséből következő emelkedését szokták a meghatározó tényezők közé sorolni. Akik szociológiai-demográfiai álláspontról kiindulva közelednek a kérdéshez, nagy hangsúllyal utalnak az 1947 után bekövetkezett demográfiai robbanásra is, amely valósággal rákényszerítette Japánt, hogy évente legalább egy–másfél millió új munkahelyet teremtsen. A képes kifejezéseket kedvelő nyugati szerzők valóságos „beruházási ámokfutásról" beszélnek. (Maguk a japánok ezt sokkal higgadtabban ítélik meg, és gazdaságuk helyzetét egy kerékpároséhoz hasonlítják, akinek az egyensúlya előrehaladási sebességétől függ, és ha megáll, földre pottyan.)

Egy ismert francia szerző, *Robert Guillain* „Japán, a harmadik nagy" című munkájában nagy jelentőséget tulajdonít a japán tőkések és menedzserek szamuráj-szellemének, amely szerinte ezúttal nem a harci önfeláldozásban, hanem a szinte emberfeletti kockázatok merész vállalásában nyilvánul meg. Művében hivatkozik továbbá valamiféle állítólagos magas fokú nemzeti egységre, amely erőfeszítéseikben egyaránt áthatja a tőkéseket és munkásaikat. (Már ez a két idézett gondolat is megmutatja, milyen mértékben hagyatkozhatunk az egyébként nagy tárgyismerettel, szellemesen megírt és fontos adatokkal valósággal telezsúfolt könyv szerzőjének tárgyilagosságára és a gazdaság, a politika, a szociológia kérdéseiben való eligazodási képességére. Pedig Robert Guillain még igazán a legjobb indulatú polgári szerzők közé tartozik, aki ráadásul baloldalinak vallja magát . . .)

Van egy nagyon fontos tényező, amelyet Robert Guillain könyve is megemlít, s amelynek feltárása közelebb visz bennünket a probléma lényegéhez. A japán gazdaságnak még a nagytőkések által sem tagadott *kettős struktúrájáról* van szó. Ez abban áll, hogy bár a japán gazdaság parancs-

noki pozíciói egyértelműen a nagytőke kezében összpontosulnak, s a nagyüzemek határozzák meg a fejlődés ütemét és tendenciáit – az egész gazdaságban, ahogy már utaltunk rá, a *közép-* és *kisüzemek* súlya (még ha olykor tehetetlenségi nyomaték formájában is) roppant nagy. Az ipar teljes termelésének mintegy a fele még ma is közvetlenül vagy közvetve a közép- és kisüzemek terméke!

Minthogy gondolatmenetünknek egyik sarkalatos pontjához érkeztünk, feltétlenül szükséges, hogy ennél a kérdésnél kissé hosszabban időzzünk és megvizsgáljuk az erre vonatkozó adatokat.

Japánban a munkaképes korban levő személyek száma jelenleg (1969) 75,5 millió. Közülük kereken 50 millió végez valamiféle társadalmilag is értékelhető munkát (a többi 25,5 millió kérdésére a későbbiekben még visszatérünk). A dolgozók megoszlása a gazdaság három szektorában a következő: I. szektor (mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat) 10 270 000; II. szektor (ipar, bányászat) 16 850 000; III. szektor (kereskedelem, közlekedés, szolgáltatások, közigazgatás, közoktatás, egészségügy) 22 700 000. 1964-ben a teljes japán gazdaság mintegy 550 000 vállalatot számlált. Ezek közül 0–29 alkalmazottal működött 90,6 százalék, 30–100 alkalmazottal 6,4 százalék, 101–1000 alkalmazottal 2,9 százalék, és 1000 alkalmazottnál többet foglalkoztatott a vállalatoknak mindössze 0,1 százaléka.

Ha ezt az adatot kivetítjük a számunkra kulcsfontosságú *feldolgozó* iparra – amely a jelzett időpontban 9 727 000 dolgozót foglalkoztatott –, kiderül, hogy (ezúttal a japán hivatalos statisztikáknak megfelelő bontásban) a 10 alkalmazottnál kevesebbet foglalkoztató vállalatoknál 1 635 000, a 11–30-as kategóriában 1 653 000, a 31–300-as kategóriában 3 464 000, és végül a 300 dolgozónál többet foglalkoztató üzemekben 2 975 000 munkás dolgozott. Bár egy 3–400 emberrel dolgozó gyárat a mi fogalmaink szerint aligha lehetne

a nagyüzemek kategóriájába sorolni, fogadjuk el (más hivatalos adat híján) ezt a bontást, mert még ebből is kiderül, hogy a gazdasági fejlődésben meghatározó szerepű feldolgozó ipar munkavállalóinak maximálisan 30 százaléka dolgozik nagyüzemben. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a többi szektor számadatait nem azért mellőzöm, mintha ezek kedvezőtlenek lennének érvelésem szempontjából, hiszen például a kereskedelemben a dolgozók 50 százaléka olyan munkahelyen dolgozik, ahol az alkalmazottak létszáma 5 alatt marad.)

A japán nagytőke munkájában igen nagy fontosságú a *public relations*. A nagyvállalatok külön-külön és a munkáltatók szervezete, a mi egykori GYOSZ-unknak megfelelő Keidanren (Keizai Dantai Rengokai – Gazdasági Szervezetek Szövetsége) gazdaságpolitikai és statisztikai kiadványok egész tömegével igyekeznek befolyásolni a közvéleményt. Különösen arra fordítanak nagy gondot, hogy cáfolják azt a közkeletű tételt, amely szerint a japán gazdasági fejlődés kulcsa az alacsony munkabérekben keresendő. Érvelésükben előszeretettel hivatkoznak a nagyvállalatok dolgozóinak bérére: ez szerintük megközelíti, sőt nemegyszer eléri a nyugat-európai szintet.

Ahhoz azonban, hogy eligazodjunk ebben a kérdésben, előbb részletesen meg kell vizsgálnunk az egész japán bérrendszert, amely alapelveiben különbözik nemcsak a mi szocialista bérezésünktől, hanem a fejlett kapitalista országokban kialakult bérrendszertől is. Az első különbség lényege abban rejlik, hogy az 50 millió keresőnek jelenleg is 40 százaléka nő. A nők a férfiak bérének, fizetésének átlagosan 54 százalékát kapják. (A többi kapitalista országhoz képest a különbség itt nem az elvekben, hanem az arányokban van.) A második különbség a bérezési kategóriák rendszerében mutatkozik meg. A besorolás alapja nem a végzett

munka mennyisége és minősége, hanem a munkába lépő dolgozó iskolai végzettsége, ennek megfelelő munkaköre és az illető vállalatnál letöltött szolgálati éveinek száma. A nagyvállalatok törzsgárda kialakítására törekszenek (ez természetesen csak a szakemberekre vonatkozik – a vezetőktől a szakmunkásokig bezáróan), s ezt a törzsgárdát viszonylag magas anyagi juttatásokkal is igyekeznek magukhoz kötni. A kezdő fizetés, illetve bér nagysága aszerint alakul, hogy a belépő dolgozónak általános iskolai (15 éves korig), középiskolai (18 éves korig) vagy főiskolai, egyetemi (20–22 éves korig) végzettsége van-e. A viszonylag alacsony kezdő fizetés a szolgálati évek számával meredek ívben emelkedik, és a nyugdíjkorhatár elérésekor (a munkát keresők hatalmas száma és a munka nagy intenzitása miatt ez kötelezően 55 év!) megközelítheti a kezdő fizetés, illetve bér három-négyszeresét. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy „a nyugdíjkorhatár" kifejezést itt csupán képletesen használom, mert Japánban az üzemi dolgozók számára törvényileg biztosított nyugdíj nincs, s az 55 éves korukban elbocsátott törzsgárdatagok is csupán végkielégítést kapnak, amely – az előbb jelzett három kategóriának megfelelően – 47, 44, illetve 40 havi illetményüknek felel meg.)

A tőkés kiadványok emellett még azt is szívesen hangsúlyozzák, hogy az említett bérek csupán egy részét alkotják a dolgozók jövedelmének, mert ezen felül évente kétszer (nyáron és újévkor) az évi bér összesen 15–20 százalékának megfelelő remunerációt is kapnak, ha a vállalat nyereséges volt, továbbá olyan természetbeni juttatások is növelik reáljövedelmüket, amelyeknek nálunk ez a közkeletű meghatározása: „ami nincs benne a borítékban" – azaz munkásszállás, illetve esetleg olcsó bérű lakás a vállalat saját lakóházaiban, üzemi étkeztetés, munkaruha, közlekedési hozzájárulás, a vállalat sportlétesítményeinek ingyenes (és a

sportban tehetségesek számára kötelező) látogatása, a vállalati üdülők használata stb.

Hozzá kell tenni, hogy 1952 óta a vállalatoknál a bérek folyamatosan emelkednek, mégpedig 1952 és 1962 között átlag évi 5, azóta pedig évi 10 százalékkal. Ennek eredményeként 1968-ban az átlagos kezdő fizetés a diplomások esetében havi 30 000 jen (83,3 dollár), az érettségizetteknél havi 24 000 jen (66,6 dollár), az általános iskolai végzettségűeknél havi 18 975 jen (52,7 dollár) volt, s ez iparáganként eltérő mértékben, de gyorsan emelkedett a szolgálati évek számával. 1968-ban egy 30 éves, tehát 8 éve ugyanannál a vállalatnál dolgozó diplomás havi keresete néhány jellemző iparágban így alakult: olajipar 64 050 jen (177,9 dollár), kohászat 59 850 jen (166,2 dollár), papíripar 56 025 jen (155,6 dollár), textilipar 32 250 jen (89,6 dollár). A későbbiekben még majd meglátjuk, miért tekinthető éppen ez a négy iparág a legjellemzőbbnek.

Az itt felsorakoztatott számok valóban azt látszanak bizonyítani, hogy a japán ipari dolgozók bére erősen a nyugat-európai szint körül mozog. A Keidanren egyik 1960. évi kiadványa így hasonlította össze a feldolgozó ipar dolgozóinak (természetesen megint csak a nagyüzemekről van szó) órabérét:

	Órabér amerikai centben	A japán bérekhez képest
Egyesült Államok	229	8,8
Kanada	179	6,9
Anglia	75	2,9
NSZK	62	2,4
Franciaország	42	1,6
Olaszország	37	1,4
Japán	26	1,0

Egy másik összeállítás viszont, amelyet ezúttal nem a Keidanren közgazdászai készítettek, a bérek fejlődésének dinamikáját tárja fel 1960 és 1965 között öt vezető tőkésállam megfelelő adatainak összehasonlítása alapján. Ez az összehasonlítás erősen az Egyesült Államok és Japán hátrányára üt ki. Ennek magyarázata a két ország esetében természetesen más és más. Az Egyesült Államok viszonylatában egyszerűen arról van szó, hogy közben a nyugat-európai tőkésországok munkabérhelyzete az amerikaihoz képest abszolút és relatív mértékben is javult, miközben a munkabérek Amerikában is emelkedtek. Japánban viszont 1965 egy rövid ideig tartó, de jelentős gazdasági visszaesés éve volt (ennek okaival később még foglalkoznunk kell), és a gazdasági expanzió stagnálása azonnal tükröződött a munkabérekben. Az összeállítás szerint az öt országban fizetett munkabérek az amerikai bérek százalékában a következők voltak:

	1960	1965
Egyesült Államok	100,0	100,0
Anglia	32,7	37,5
NSZK	27,1	30,0
Franciaország	18,5	21,4
Japán	17,4	15,0

Ez a francia közgazdászok által összeállított kimutatás egyrészt azt mutatja, hogy a japán munkabérek (hadd szögezzem le ismét nyomatékosan: csak a nagyipari munkabérekről van szó) még mindig nem érik el a nyugat-európaiakat, másrészt világosan bizonyítja, hogy a konjunktúra ingadozásainak terhét a japán nagytőke következetesen a dolgozókra hárítja át.

Ezek után tegyük félre a Keidanren propagandakiadványait, és vegyük szemügyre a valóságos képet. Ennek fő

jellemzője, hogy amikor a vállalatok különböző nagysági kategóriáiban foglalkoztatott dolgozók számát és bérét összevetjük, két, amolyan piramis-szerű alakzatot mutat az ábra – csak éppen az egyik piramis csúcsa fölfelé, a másik lefelé irányul. Igen jellegzetes ebből a szempontból a japán kormány „Fehér könyvé"-nek 1958 márciusában, tehát a „gazdasági csoda" eufóriájának csúcspontján összeállított kimutatása, amelyik kategóriák szerint tünteti fel a béreket:

Dolgozók száma	Összesen	Átlagbér
1—4	1 770 000	8 200
5—29	5 690 000	11 400
30—99	2 510 000	13 000
100—299	1 340 000	13 900
300—499	600 000	13 900
500—	3 180 000	20 800
Összesen:	18 940 000	14 300

Dolgozók száma	Férfiak	Átlagbér	Nők	Átlagbér
1—4	1 000 000	10 400	770 000	5 200
5—29	3 780 000	13 700	1 910 000	6 900
30—99	1 790 000	15 400	720 000	7 100
100—299	940 000	17 000	400 000	6 900
300—499	420 000	16 900	180 000	6 600
500—	2 440 000	24 000	740 000	10 600
Összesen:	13 280 000	17 100	5 660 000	8 000

Ez a táblázat már sokat mond. Most hagyjuk figyelmen kívül az időközben bekövetkezett változásokat (a kis- és középüzemekben a munkabér emelkedése lényegesen kisebb arányú volt, mint a nagyüzemekben, s nem egy kisüzemben tíz év alatt lényegében semmit nem emelkedett a munka-

bér), és vizsgáljuk meg, mire következtethetünk a közzétett hivatalos adatokból.

Az már első látásra is kitűnik, hogy a legalacsonyabb létszámú kategóriában átlagban 2–2,5-szer kevesebbet fizettek, mint a nagyüzemekben. Az is feltűnő, hogy a legélesebb határ a közép- és a nagyüzemek között húzódik (a nagyüzemi átlagbér másfélszerese a középüzemek legfelsőbb kategóriájában fizetett bérnek). Különösen hátrányos a nők bérhelyzete, hiszen a legalacsonyabb kategória munkásnőinek bére a legmagasabb kategóriába tartozó férfi munkások bérének pontosan 21,75 százaléka! Ez az adat azért olyannyira fontos, mert a feldolgozó iparban a nők arányszáma lényegesen magasabb, mint az ipar egészében, és egész iparágak épülnek lényegében a női munkára (textilipar, elektromos háztartási eszközök gyártása, játékáru-gyártás stb.). A nők helyzete annyiban is hátrányosabb, hogy a nagyüzemek elvből csak hajadon nőket alkalmaznak, és házasságkötésük után elbocsátják munkásnőiket. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a nők szinte kivétel nélkül 16 éves koruktól legfeljebb csak 25 éves korukig dolgozhatnak a nagyiparban, ennek következtében a kor szerinti bérkategóriáknak is az alsó szintjén foglalnak helyet, nem tekintik őket a törzsgárda részének, s – ritka kivétellel – nem részesülnek a törzsgárda járulékos juttatásaiból.

A kép azonban még így sem teljes. Két fontos tényező még ebből az árulkodó kimutatásból is kimaradt.

Az egyik a csúcson, a nagyüzemeknél jelentkezik. Gondolom, azt nem szükséges részletesen bizonygatni, hogy – a japán ipar egész strukturális fejlődésének megfelelően – a nagyüzemek csakis a legkorszerűbb, legdinamikusabb iparágakban terjeszkednek. Ezekben az iparágakban pedig céltudatosan és következetesen azt a gyakorlatot folytatják, hogy az új üzemek, üzemrészek dolgozói közé csupán a legfiatalabb korosztályokhoz tartozó munkavállalókat veszik

fel, akiknek – mint az előbbiekben már láttuk – a legalacsonyabb, kezdő fizetést adják.

A másik tényező a gazdasági életnek olyan szférájában érvényesül, amelyről eddig vizsgálódásaink során nem sok szó esett, pedig jelentősége a japán gazdaság minden területén roppant nagy, a munkabérhelyzetről kialakított képet pedig szinte alapvetően módosítja. Ez a szféra az eddig vizsgált területeken kívül és egyértelműen alattuk helyezkedik el. Arról az ipari jellegű tevékenységről van szó, amelynek költségtényezői között a bér egyszerűen kimutathatatlan. Ez tulajdonképpen a dzaibacuk tulajdonában levő nagyipar és a közép- és kisüzemek közti kapcsolat legszélsőségesebb formája.

Amikor arról volt szó, hogy a közép- és kisiparnak a japán gazdaság egészében közvetlen vagy közvetett formában majdnem 50 százalékos a részesedése, nem fejtettem ki részletesebben, mit értek *közvetett* formán. Térjünk ki erre a kérdésre.

A kisipar tevékenységének lényegében csak elenyésző részét alkotja a késztermékek előállítása. Japánban majdnem kizárólagos a kisipar bedolgozó jellege, ami azt jelenti, hogy a hivatalosan *önálló* vállalatnak minősített kisüzemek döntő többsége nem közvetlenül a lakosság részére dolgozik, hanem gyakorlatilag *bérmunkát* végez a nagyüzemeknek.

Eddig vizsgált statisztikai táblázatainkban az „1–4" vagy az „1–9" kategória a kisüzemeknek ezt a fajtáját jelölte. Nem beszéltünk azonban a kisüzemeknek arról a több milliós seregéről, amelyekben a mi fogalmaink szerinti bérmunka helyett a még a feudális időkből átöröklődött, a vonatkozó japán szakirodalomban szemérmesen *családinak* becézett foglalkoztatás dívik. Itt részben csakugyan családtagok dolgoznak, akik munkájukért a családfő anyagi helyzetének megfelelő lakást, élelmezést és ruházatot kapnak

(esetleg még némi zsebpénzt is), részben pedig a munkaerőpiac kíméletlen versenyének vesztesei, akik puszta létük fenntartásáért kénytelenek vállalni a családtagokéhoz hasonló, rendkívül hátrányos helyzetet. Nem szórványos esetekről van szó, hanem emberek millióiról, akik elsősorban a viszonylagos mezőgazdasági túlnépesedés folytán kerültek abba a helyzetbe, hogy örülniük kell, ha egyáltalán fedél van a fejük felett és rendszeresen táplálékhoz jutnak (és még ez is csak a „szerencsések" osztályrésze), részben pedig olyan személyekről, akik valamilyen oknál fogva nem tudtak megragadni a dzaibacuk törzsgárdájának soraiban. Az utóbbiak sorsa még reménytelenebb, mert ezek vagy olyan munkások, akik már betöltötték 55. életévüket, és akkor sem nyerhetnek alkalmazást nagyüzemben, ha egyébként a munka roppant nagyfokú intenzitása nem zsigerelte volna ki őket véglegesen, vagy olyan „renitensek", akik maguk léptek ki valamelyik nagyüzemből. A Keidanren íratlan szabálya értelmében ugyanis – amellyel egymás közötti „úriemberi megállapodás" alapján állítólag azt küszöbölik ki a tőkések, hogy a munkaerőt egyik üzem elcsábíthassa a másiktól – valójában holta napjáig feketelistára kerül az olyan dolgozó, aki önként lépett ki egy nagyüzemből.

És a sornak még mindig nincs vége . . .

A gúla legalján a monopolista kizsákmányolás sajátos japán formájának, a *paraszti bedolgozásnak* az áldozatai helyezkednek el.

A mezőgazdaság helyzetének vizsgálatánál majd látni fogjuk ennek okait, itt most csak a puszta tényre mutatunk rá: a kereken 6,5 millió japán mezőgazdasági üzem 65,7 százaléka a hivatalos statisztikákban a „nem önálló" megjelöléssel szerepel. Ez a megjelölés azt fedi, hogy 4 270 000 japán parasztgazdaság nem tudja csupán a mezőgazdasági tevékenységből eltartani tulajdonosát. Ez a családtagokkal együtt a legóvatosabb számítás szerint is Japán jelenlegi

lakosságának egynegyedét jelenti. A minimális létfenntartás biztosítására tehát ezek az emberek kénytelenek kiegészítő tevékenységet folytatni. Elenyésző azoknak a száma, akik kiegészítő jövedelmüket a hagyományos japán népművészeti cikkek (nádfonatú szőnyegek, falvédők, lakkozott fatárgyak) készítésével vagy az ugyancsak hagyományos japán paraszti kiegészítő tevékenységekkel (dísznövények termesztése, díszhalak tenyésztése) tudják biztosítani – a túlnyomó többség a nagyüzemek bedolgozóinak seregét szaporítja.

Roppant furfangos módszer ez. A Japánban általános nagy technikai készség és érdeklődés felhasználásával a dzaibacuk mérnökei olyan ötletes kisgépeket szerkesztettek, amelyek révén sokszor igen bonyolult munkafolyamatokat sikerült lebontani az azokat alkotó alapvető mozzanatokra. Ezeket a kisgépeket a tőkések eladják vagy bérleti díj fejében kikölcsönzik a bedolgozást vállaló parasztoknak, akik a gyárban átveszik a leszabott nyersanyagot, otthon a kisgép segítségével elvégzik rajta azt az egy bizonyos, semmiféle szakképzettséget nem igénylő műveletet, majd az így legyártott fél-, negyed- vagy tized-kész terméket visszaszállítják a gyárba, ott leszámolnak, és kezdődik elölről a körforgás.

Ennek a bedolgozási rendszernek az előnyei teljesen nyilvánvalóak a nagytőkére nézve. A semmiféle szakképzettséget nem igénylő munkáért roppant keveset kell fizetni. A selejtszázalék gyakorlatilag nulla, mert a bedolgozó önálló vállalkozónak számít (tehát hivatalosan nem alkalmazottja az üzemnek), és az elrontott nyersanyag árát köteles megtéríteni. A bedolgozó így szerzett jövedelme után maga adózik, a gyárat sem adó, sem szociális járulék vagy juttatás nem terheli. Emellett az is igen jelentős költség-megtakarítási tényező, hogy ezeknek a munkafolyamatoknak az elvégzéséhez nem a gyárnak kell helyet biztosítania, erőteljesen csökkenteni lehet tehát az üzemépületek alapterületét és számát. Magában az üzemben csupán mérnökökre, tech-

nikusokra és a munkadarabokat leszabó szakmunkásokra, valamint végszerelőkre van szükség. Ilyen körülmények között a roppant alacsony személyi költségek következtében a kézi munka alkalmazása minden szempontból sokkal kifizetődőbb a tőkések számára, mint a nagy termelékenységű, korszerű – és ezért drágán beszerezhető és üzemeltethető – gépek használata. Nem egy olyan üzem működik Japánban, ahol az alkalmazottak (mérnökök, technikusok, szakmunkások) száma nem haladja meg a kétszázat – de 40 000 bedolgozó működik a kezük alatt!

A kiváló minőségű és roppant olcsó japán tranzisztoros rádiók, magnetofonok, tv-készülékek, fényképező- és filmfelvevő gépek túlnyomó többsége ezen az élő futószalagon készül, de gyártanak így órát, autót, repülőgépet – sőt tengeri hajót is! Világos persze, hogy az utóbbi esetben csak bizonyos alkatrészek, elsősorban belső felszerelések készítéséről lehet szó.

Mi marad tehát abból az idilli képből, amelyet a Keidanren csodálatos nyomda- és propaganda-technikával előállított kiadványai tárnak elénk? Olyan ez a kép, mintha egy festményt tükörrel üvegeznének be, így a szemlélő csak önmagát láthatja, és roppant elégedett, hogy amit lát, annyira hasonlít őrá. A Japánt tanulmányozó nyugati polgári kutatók nagy többsége azért veszi készpénznek a japán monopolisták állításait, mert ezek a kapitalizmus életképessége bizonyítékainak tűnnek.

Mindehhez csupán annyit kívánok hozzátenni még, hogy a munka termelékenységének növekedése másfélszeresen, a profitráta alakulása pedig egyharmadával haladta meg a tárgyalt időszakban a nagyipari nominálbérek emelkedését. További érv talán nem is szükséges annak bizonyítására, hogy *a „gazdasági csodának" titulált fejlődés nem az egész japán nép, hanem a japán nagytőke érdekeit szolgálja.*

Mindeddig csak a módszerekből és hatásukból tisztáz-

tunk egyet-mást. Itt az ideje, hogy felkutassuk a fejlődés rugóit, kiváltó erőit. Utána már csak a kétféle kutatás eredményeit kell egymással szembesítenünk, s ha ezek nem mondanak ellent egymásnak, nagyjában-egészében *tisztán áll majd előttünk a fejlődés minden* fő összetevője.

A sokat vitatott gazdasági *trend-elmélet* hívei csupán egy hosszan elhúzódó helyreállítási folyamat ismérveit vélik fölfedezni a japán gazdasági fejlődés utóbbi másfél évtizedében. Arra hivatkoznak, hogy Japán a második világháború előtti időszakban a tőkés világ ipari termelésének mintegy 4 százalékát állította elő, a háborúban termelőkapacitásának jelentős része elpusztult, majd a katonai megszállás éveiben ipari fejlődését az amerikaiak tudatosan visszafogták, s így 1951-re, amikor ismét elérte a háború előtti termelést, részesedése a tőkés világ ipari termelésében már csak 2 százalék volt. Ennek az elmaradásnak a behozatala gyorsított ütemű és arányú iparfejlesztést kívánt, s ha figyelembe vesszük a világ többi részében időközben végbement ipari fejlődést, gyakorlatilag az 1951-es színvonalnak hozzávetőlegesen a négyszeresét kellett ahhoz elérnie, hogy ismét 4 százalékkal szerepeljen a világ nagy ipari hatalmai sorában. A trend-elmélet szerint ez a gyors fejlődés az extenzív fejlesztés tartalékainak feltárása és maradéktalan felhasználása útján ment végbe, s mihelyt ezek kimerültek, a trend-vonal ismét ellaposodik, a fejlődés üteme erősen lelassul.

Az elmélet közzétételének időpontjában (1965) a tények mindenben ezt a következtetést látszottak igazolni. 1965 azonban a japán gazdaságnak kivételesen rossz éve volt, ám ez egészen más okokkal függött össze, s azóta a helyzet ismét változott. A japán gazdaság konokul szembehelyezkedik a trend-elmélet híveinek minden jóslatával, a gazda-

ság fejlődésének üteme *változatlanul roppant gyors*. De érveljenek helyettem az ENSZ-statisztikák számai.

Ha Japán 1951. évi – a háború előtti színvonalat éppen elérő – ipari termelését 100-nak vesszük, akkor az 1955-ös jelzőszám már 198, az 1960-as 435,6, az 1964-es 740,5 és – figyelem! – az 1967-es 1125,5 volt. Ennek megfelelően az 1950. évi 10 milliárd dolláros bruttó nemzeti termék értéke 1967-ig 114 milliárd dollárra nőtt, az azóta eltelt két év során pedig újabb 28 százalékkal emelkedett. Japán már 1967 végén 7,9 százalékkal részesedett a tőkés világ ipari termeléséből, és ezzel az Egyesült Államok és az NSZK mögött (44,5, illetve 9,4 százalék) a harmadik helyre tornászta fel magát a vezető tőkésállamok sorában, megelőzve többek között Nagy-Britanniát és Franciaországot is. Ez az arány majdnem pontosan kétszerese a háború előttinek. Tegyük hozzá, hogy az utóbbi két évben a japán ipar az NSZK-val szemben is behozta lemaradását, és *pillanatnyilag Japán már a második helyen áll a vezető tőkésállamok között*. Úgy gondolom, ez már jóval több, mint puszta helyreállítás.

Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a gazdasági fejlődés kétségkívül a *helyreállítás jegyében indult meg*. Itt viszont még a másik két volt tengelyhatalommal szemben is érvényesültek a két évvel későbbi kezdés ütemkülönbségéből adódó előnyök.

A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének törvényét igen szemléletesen szoktuk bizonyítani a második világháborúban vesztes államok példájával. A termelési kapacitásoknak a háború következtében beállott nagymérvű csökkenését a helyreállítási időszakban ezek az országok a legkorszerűbb termelési felszerelések üzembe helyezésével pótolták, és így előnybe kerültek azokkal az országokkal szemben, amelyeknek termelőapparátusa nem szenvedett ilyen veszteségeket,

tehát még üzemképes, de az újonnan felszereltekhez képest elavultabb apparátussal termeltek.

Ennek a tételnek az igazságát senki sem vitatja. Ha viszont igaz e tétel, akkor világos Japán előnye az NSZK-hoz és Olaszországhoz képest.

Az ütemkülönbség előnyei azonban nemcsak a néhány évvel korszerűbb gépekben mutatkoztak meg, hanem ennél még sokkal nagyobb mértékben az ipar szerkezetének korszerűsödésében. Az ipar struktúráján belül dinamikus és kevésbé dinamikus iparágakat különböztethetünk meg. Dinamikus iparágaknak a legkorszerűbb szükségleteket kielégítő és ennek megfelelően a legkorszerűbb eszközökkel dolgozó iparágakat (atomipar, repülőgépipar, elektronika, nehézvegyipar stb.) nevezzük. Teljesen érthető, hogy a tőkés konkurrencia körülményei között az a tőkés csoport kerül előnybe és jut nagyobb profithoz, amelyik megelőzi versenytársait a dinamikus iparágak fejlesztésében.

Nos, a később kezdődött helyreállítási időszak lehetővé tette a japán tőkéseknek, hogy *alapvetően megváltoztassák a japán ipar hagyományos struktúráját,* s erőfeszítéseiket eleve a *dinamikus* iparágak fejlesztésére összpontosítsák. Míg 1949-ben a nehézipar és a könnyűipar részaránya Japánban 49,2–50,8 volt, tíz évvel később ez már alapvetően a nehézipar javára tolódott el (59,4–40,6). A könnyűiparon belül is háttérbe szorult a hagyományos textilipar (1949 – 22,3 százalék, 1959 – 13,1 százalék), és előtérbe nyomultak a dinamikus könnyűipari ágazatok. S még a textilipar is korszerűsödött: míg 1950-ben a hagyományos anyagú és a műszál alapanyagú termékek aránya 73:27 volt, 1959-ben ez az arány már 59:41-re módosult. Még szűkebb metszetben vizsgálhatjuk a *nehézvegyipar* korszerűsödését: míg 1955-ben a teljes japán vegyipar termelésének a műtrágya 36,1 százaléka volt, a műanyagok pedig 9,3 százalékkal részesedtek, 1960-ban (természetesen erősen megnövekedett abszo-

lút számok mellett) a műtrágya aránya már csak 27,5 százalék volt, a műanyagtermelés viszont 17,6 százalékot képviselt.

Ami a fejlődés abszolút számokban kifejezett arányait illeti, csak két jellemző tényre hivatkozom.

Az egyik a vegyipar fontos termékének, a *szintetikus gyantának* a termelésére vonatkozik. A szintetikus gyanta termelése 1953-ban 81 800 tonna volt, 1960-ban pedig már 722 400 tonna.

A másik tény ennél sokkal általánosabb érvényű, mert egy olyan teljes iparág termelésének robbanásszerű fejlődéséről tanúskodik, amelynek jelentősége életbe vágó fontosságú a japán szigetországra nézve. A *hajóépítésről* van szó.

A japán kereskedelmi flotta, mint tudjuk, 1945-ben mindössze 1 344 000 bruttóregisztertonna vízkiszorítású volt. Ezen belül a tankhajók 168 000, a teherhajók 987 000 tonnát képviseltek. A hajóépítés újbóli engedélyezésének első évében, 1949-ben, a teljes kereskedelmi flotta már 1 683 000 tonnát tett ki, ebből tankhajó 247 000 tonna, teherhajó 1 227 000 tonna volt, a többi az utasszállító hajókra jutott. 1961-re a gyorsított ütemű hajóépítés hatására a kereskedelmi flotta nagysága már 6 556 000 tonnára rúgott, ebből 1 573 000 tonna volt a tankhajó és 4 818 000 tonna a teherhajó.

A hajóépítésnek ez a szuperszónikus üteme azóta csak fokozódott, hiszen csupán 1967-ben, amikor az egész világon összesen 15 800 000 tonna hajóteret építettek, ennek a termelésnek Japán egymaga állította elő 47,5 százalékát, 7 496 000 tonnát! Jellemző, hogy ugyanekkor a hajóépítésben második helyen álló Svédország évi termelése 1 308 000 tonna (8,3 százalék), Angliáé 1 297 000 tonna (8,2 százalék) és az NSZK-é 1 002 000 tonna (6,4 százalék) volt. 1968-ban a japán hajógyártás már meghaladta a 8 millió tonnát.

Japán építi a legnagyobb és legmodernebb halászhajókat,

és behozhatatlanul vezet a tankhajók építésében. Különösen a Szuezi-csatorna lezárása teremtett ragyogó üzletet a japán hajógyáraknak, amelyek rátértek a 100 000 tonnát jóval meghaladó vízkiszorítású hajók építésére. Már vízre bocsátottak egy 305 000 tonnás tankhajót, és komolyan foglalkoznak 500 000 tonnás tankhajók építésének gondolatával. Az ilyen gigászi méretű hajók építése természetesen merőben új technológiát igényel, hiszen nincs a világnak az a szárazdokkja, amelyben ekkora hajótestet meg lehetne építeni. A japánok tehát kidolgozták a hajótestek vízen való hegesztésének technikáját, a hajóóriásokat szelvényenként építik meg a szárazföldön, majd a vízen állítják össze őket.

Az előbbiekben vázolt technikai *modernizálás* mértékét a használatban levő gépek *kora* világítja meg a legszemléletesebben. 1955-ben a japán ipar gépeinek 53 százaléka volt fiatalabb 6 évesnél, 1964-ben már 73 százaléka! Ez teszi érthetővé, hogy miközben 1960 és 1966 között a japán ipar teljes termelése *megkétszereződött,* s ezen belül a kohászaté és a vegyiparé *megötszöröződött,* a gépgyártás pontosan a *tízszeresére* nőtt.

A gazdasági fejlődésnek ezt a közel két évtizedes korszakát bizonyos ismérvek alapján tulajdonképpen *ötéves* időszakokra bonthatjuk. 1946 és 1951 között zajlott le a háború előtti termelési kapacitás *helyreállításának* már ismertetett korszaka. 1951 és 1955 között a koreai háború teremtette konjunktúra segítette elő a *korszerű termelési apparátus* kialakítását, ennek eredményeként 1955 és 1961 között a *munka termelékenysége* 37 százalékkal nőtt. 1961 és 1966 között a dinamikus iparágak fejlesztésével kialakították az ipar *korszerű belső szerkezetét* és megteremtették a japán ipar *abszolút versenyképességét* a világpiacon. Majd 1966 óta a beruházások fő iránya már nem annyira általában a

termékmennyiség növelése, mint inkább az *egy munkásra jutó termékmennyiség*, tehát az *értéktöbblet* fokozása.

Ha már a *beruházási politikánál* tartunk, érdemes megvizsgálnunk ennek fő jellemzőit. Ebből a szempontból különösen fontos a koreai háború befejezése utáni tízéves időszak (1954–1963). Ez világszerte a tudományos-műszaki forradalom, ahogy Nyugaton nevezni szeretik: a második ipari forradalom kibontakozásának időszaka. Új iparágak, új technikai eljárások születnek, s mindez gigantikus méretű beruházásokat tesz szükségessé. A beruházásoknak a bruttó nemzeti termékhez viszonyított átlagát tekintve Japán kerül az élre, hiszen e tíz év átlagában a bruttó nemzeti termék 34 százalékát fordítják beruházásra, miközben Franciaországban 20 százalékát, Nagy-Britanniában 17 százalékát, az NSZK-ban 27 százalékát, Olaszországban 24 százalékát, az Egyesült Államokban 18 százalékát. Valóságos beruházási düh tör ki a japán tőkések köreiben. A beruházások kétharmada magánberuházás, de az összberuházások (beleértve az államiakat is) 94 százaléka termelő beruházás, és így a bruttó nemzeti terméknek mindössze 2 százaléka jut beruházás formájában a nem termelő szektorokra, vagyis az *infrastruktúrára*. Az infrastruktúra fejlesztésének ilyen mérvű elhanyagolása példátlan a tőkésállamok között. Ennek okaira majd részletesebben is kitérek.

Különös *aránytalanságok* alakulnak ki a japán gazdasági életben. A termelés növekedése állandó jelleggel meghaladja a reális szükségleteket, a beruházások mértéke a keresletet. De ezt az irreálisnak tűnő beruházási politikát jól átgondolt elképzelés irányítja. A japán tőkések jóformán mindenki mást megelőzve kezdtek foglalkozni az egyes termékfajták optimális gyártási volumenének kérdésével, és pontos számításokkal határozták meg a legkedvezőbb szérianagyságokat. Ezért alakították ki ebben az időszakban az optimális volumenű termelőegységeket – látszólag figyel-

men kívül hagyva az adott időpontban fennálló elhelyezési lehetőségeket.

A közismerten takarékos – hogy ne mondjam: zsugori – japán tőkések két dologra nem sajnálják a pénzt: *korszerű termelőberendezésekre és korszerű gyártási eljárások bevezetésére.* Minthogy a beruházási politika nem teszi lehetővé az alapkutatások korszerű színvonalú fejlesztését, a japán tőkések inkább azt a megoldást választják, hogy tömegével vásárolják külföldről a licenceket és a „know how" jellegű gyártási eljárásokat. Ebben az is közrejátszik, hogy a saját kutatás esetleg túlságosan hosszú időt venne igénybe, és ezalatt – úgy érzik – lemaradnának a könyörtelen világpiaci konkurrenciában. Ezért majdnem a teljes tudományos apparátust – s ez nem csekély! – arra használják föl, hogy megteremtsék a megszerzett licencek leghatékonyabb otthoni felhasználásának, esetleg összeházasításának feltételeit. Az eredmények önmagukért beszélnek. A tranzisztor például köztudomásúan amerikai találmány, de tranzisztoros rádióból Japán egymaga többet állít elő, mint a világ többi országa együttvéve. *Kifejezetten külföldi licencek alkalmazása és összeházasítása tette lehetővé, hogy a krónikus nyersanyaghiánnyal küzdő Japán úttörőjévé válhatott korunk egyik jellegzetes technikai irányzatának, a miniatürizálásnak.*

A dzaibacuk irányítása alatt kialakított országos fejlesztési tervek nyomatékosan előírták a beruházások fő irányait, ütemét és mértékét. A kohászatba például (kulcsfontosságú iparág!) az 1951 utáni öt évben 356 millió dollárt, az 1956-tal kezdődőben 1,9 milliárd dollárt, 1961-től öt év alatt 3,2 milliárd dollárt ruháztak be. Igaz, a beruházások ilyen nagy összegekre növekedésében közrejátszott az egyes dzaibacuk közötti verseny is, aminek következtében párhuzamosságok és átfedések is keletkeztek. Az egyes dzaibacuk ugyanannak a terméknek az előállítására különböző kül-

földi cégektől vásároltak meg licenceket, illetve teremtettek termelőkapacitásokat. Ez annak a következménye, hogy – a háború előtti időszaktól eltérően – a dzaibacuk már sokkal kevésbé specializáltan fejtik ki működésüket, és megjelent a japán gazdasági életben az amerikai gazdasági „konglomerátumok" megfelelője: a „mindenevő" dzaibacu.

Vizsgálódásunkat itt egy új irányba kell kiterjesztenünk. Meg kell néznünk, hogyan fejlődött tovább a tárgyalt időszakban a tőke *koncentrációja* és *centralizációja.*

Az előző fejezetben már utaltam rá, hogy a japán kapitalizmus megmentésének és újjáélesztésének egyik első lépéseként az amerikai katonai megszálló hatóságok szemet hunytak a nagy japán monopóliumok törvényellenes újjászerveződése fölött. Kezdetben még csak a közös gazdaságpolitikának a „baráti klubok" révén történt kialakításáról és kölcsönös részvényvásárlásokról volt szó. Ezt követte az a folyamat, amelynek során az egykori dzaibacuk központi irányító bankjai megszerezték a hozzájuk tartozó vállalatok részvénypakettjének 15–20 százalékát (ez már a vonatkozó törvények betűjének is nyílt megszegése volt!), és így terjesztették ki befolyásukat az egész volt dzaibacura. Majd mindezt betetőzte az így létrejött konszernek közös beruházó, piackutató, értékesítő és kereskedelmi vállalatainak újjáélesztése.

A tőkekoncentráció folyamata meggyorsult. Ezzel párhuzamosan rohamosan mentek tönkre a tőkeszegény kisebb vállalatok. 1964-ben 4931, 1966-ban 6189 vállalat ment csődbe. Míg 1956 és 1960 között 2013 vállalati egyesülés történt, a következő öt évben már 4061. S ami még inkább jellemző: míg az első időszakban az egyesülések közül mindössze egyetlenegy vonatkozott 10 milliárd jenes nagyságrendű vállalatokra, a második időszakban már 29 ilyen egyesülés volt.

Mindezek eredményeként jelenleg a 100 legnagyobb vállalat tőkéje az egész japán vállalati tőke 39 százalékát képviseli, a feldolgozó ipar 65 legnagyobb vállalata pedig 44 százalékkal részesedik a feldolgozó ipar egész tőkéjéből. *Japán egész ipari termelésének 51 százalékát az ország vállalatainak 0,6 százaléka állítja elő!* Mint *Jean Kanapa* írja a „l'Humanité" 1968. május 5-i számában megjelent „A japán kihívás" című cikkében: *45 iparágban az 5 legnagyobb vállalat állítja elő a teljes termelés 90 százalékát, 16 iparágban pedig ugyanezt a mennyiséget a 3 legnagyobb vállalat.* E vállalatoknak az élén ismét ugyanazok a bankok állanak, mindössze azzal a különbséggel, hogy ma már a dzaibacuk többé nem kizárólagosan családi vállalkozások. És végre hadd nevezzük meg a mai Japán igazi gazdáit: *az ország gazdaságát és vele az egész országot 3 óriási* (Micui, Micubisi, Szumitomo) *és 6 nagy* (Fudzsi, Daicsi, Szanva, Javata, Hitacsi, Furukava) *dzaibacu tartja a zsebében.*

Milyen előnyt biztosít a dzaibacunak, hogy „mindenevővé" vált?

A beruházási akadályverseny során egy-egy üzem nem is csekély ideig veszteséges lehet. Ez kiterjedhet akár egy egész ágazatra is. Ilyenkor a dzaibacu egyéb tevékenységeiből származó nyereségek egyenlítik ki az ideiglenes veszteséget. A modern ipar egyre inkább előtérbe helyezi az ágazatok közötti kooperációt, több termelési ágazat tartós együttműködését bizonyos termékek előállításában. A „mindenevő" dzaibacu tevékenysége felöleli az összes ilyen ágazatokat, így az ágazatok közti csere egész nyeresége a dzaibacun belül marad. Vertikális trösztöket lehet kialakítani. Ezért is hirdetik a Micubisi vállalatai: „Aki nálunk vásárol, Micubisi teherautón szállíthatja az árut a kikötőbe és ott Micubisi hajóra rakhatja." Emellett a konkurrencia kockázatait is könnyebben vállalhatja a dzaibacu vállalata,

hiszen mögötte áll tőkeerejével, hitelével, segítségével az egész dzaibacu.

És ki áll a dzaibacu, pontosabban a dzaibacuk mögött a nemzetközi konkurrencia kockázatainak ellensúlyozására? Ki más, mint a *monopoltőkések állama*. Ez az a bizonyos hiányzó láncszem, amely megteremti egész eddigi gondolatmenetünk egységét. Az eddig elmondottak során ugyanis joggal vetődhetett fel az olvasóban a kérdés: rendben van, a cél és a módszer érthető, de *honnan* vették rá a pénzt? Ezt a kérdést valóban csak akkor tisztázhatjuk, ha helyére rakjuk az egész rendszerben az állam szerepét.

A történelmi áttekintés során láttuk, hogy az állammonopolista kapitalizmus tulajdonképpen már a japán magánmonopolkapitalizmus bölcsőjénél ott bábáskodott. Ismételjük csak el röviden, amit már ott megfigyeltünk. Az első nagyüzemeket az állam hozta létre. Ezek a nagyüzemek vetették meg az alapját a kohászatnak, a korszerű iparosítás elengedhetetlen bázisának. A későbbiekben ezeknek az üzemeknek egy részét privatizálták, más részét a magánmonopóliumok javára működtették. Ugyancsak az állam építette ki a korszerű vasúti hálózatot, mégpedig elsősorban nem az utasforgalom, hanem a teherszállítás szempontjainak figyelembevételével. A monopóliumok fejlődését szolgálta az egész adórendszer. Szükség esetén a Japán Bank (emlékezzünk csak: főrészvényes a császár ősistensége!) kölcsönökkel, hitelekkel segítette, ösztönözte a tőkéseket. És ami ugyancsak nem közömbös: a kezdet kezdetén a japán nagyipar gyakorlatilag egyenlő volt a hadiiparral, vagyis a japán monopolkapitalizmus azzal kezdte, amivel a többi végzi – a gazdaság militarizálásával.

Tulajdonképpen tehát nem kellett valami újat kitalálni, csak a régit kellett a változott körülményekhez igazítani. Az első üzemanyagot a japán állam táplálta be a gazdasági

fejlődés motorjába. Már utaltam is erre, amikor a hajógyártás megindításához szükséges 15 éves állami kölcsönökről tettem említést.

Az állami tőke szerepe különösen a japán gazdaság számára életfontosságú *export* megindításánál volt döntő. A koreai háborúval kapcsolatos szállítások megindításához szükséges beruházásokat részben amerikai kölcsönökből, részben állami pénzekből fedezték. Ennél is nagyobb szerepe volt az állami tőkének a San Franciscó-i békeszerződésben előírt jóvátételi szállításokkal kapcsolatban. A békeszerződés értelmében Japán 1955 és 1970 között 1,159 milliárd dollár jóvátétel fizetésére kötelezte magát a különbéke aláírásában részt vett ázsiai államok javára. A teljes jóvátételt áruban fizették és fizetik, így például a Fülöp-szigeteknek többek között 146 hajót szállítottak. Az első „gazdasági csoda" finanszírozója tehát az állam volt. Ezt a szerepét a továbbiakban is megtartotta, hiszen – amint láttuk – a bruttó nemzeti termék 34 százalékára rúgó beruházások egyharmadát az állam fedezi, tehát a költségvetés révén a nemzeti jövedelemnek mintegy 10–11 százalékát fordítja termelőberuházásokra.

Az állam számára két tényező is könnyíti a beruházások magas szintjének fenntartását. Az egyik az 1946-os alkotmánynak az a bizonyos 9. cikkelye, amely lemond a hadseregről. Igaz, hogy időközben a legszélsőségesebben reakciós körök nyomására és kifejezetten az amerikaiak követelésére Japán az egész világon páratlan jellegű „rendfenntartó erőket" hozott létre. Ennek a különös rendőrségnek a legkorszerűbb fegyverekkel felszerelt 275 000 főnyi szárazföldi alakulatai, harci repülőgépei és közepes nagyságú hadihajói is vannak, de a nem egészen 325 000 főre rúgó rendőrség (valójában hadsereg) fenntartására az ország évi átlagban a nemzeti jövedelemnek mindössze 1,1–1,2 százalékát fordítja, miközben más, fejlett tőkésországokban ez

az arány meghaladja olykor a 15–20 százalékot is. A fölös állami beruházási eszközökre tehát ezért telik.

A másik tényezőről már az előbbiek során említést tettem, amikor arra utaltam, hogy a japán állam példátlanul keveset költ az infrastruktúrára, tehát a közlekedésre, az útépítésre, a közoktatásra, a közegészségügyre, lakásépítésre stb. Amikor a japán állam valami jelentősebb beruházást eszközöl az infrastruktúrába, bizonyosak lehetünk felőle, hogy ehhez a dzaibacuknak valami különös érdekük fűződik. Így volt ez például 1963 után, amikor párhuzamosan ment végbe egy nagy állami útépítési program (öt év alatt 40 000 km új út) és a japán autóipar robbanásszerű fejlődése, amelynek során a japán személyautó-gyártás elérte az évi 3 milliós nagyságrendet, és *Japán a világ nagy autóexportőreinek sorában az Egyesült Államok mögött a második helyre tört fel.*

A japán állam szubvenciókkal, hitelekkel és kölcsönökkel ösztönzi a dinamikus iparágak fejlődését (itt a Japán Banké a főszerep), az ipar belső struktúrájának átalakulását az adórendszerrel szabályozza, amennyiben a dinamikus iparágak vállalatainak adóit csökkenti, új állóeszközeik létesítését adóelengedésekkel honorálja. Ugyanakkor növeli az elsorvasztásra ítélt iparágak vállalatainak (főként kis- és középüzemek) adóját, mozgósítja a takarékbetéteket a gazdasági fejlesztés finanszírozására (az egy főre számított betétállomány aránya Japánban a legmagasabb a világon: eléri a személyi jövedelmek 18 százalékát), elősegíti a trösztösítést, ingyen vagy eszmei összegért bocsát a nagyvállalatok rendelkezésére közművesített állami földterületeket, állami tervezéssel segíti elő a dzaibacuk hatalmának fokozódását.

Az 1964–1968-as, úgynevezett „rövid lejáratú állami terv" egyértelműen a tőkekoncentráció fokozódását kívánta elősegíteni. „Az ipar szerkezetének korszerűsítése" jelsza-

vával előirányozta, hogy bizonyos üzemek „ösztönzést kapnak az egybeolvadásra vagy tevékenységük megszüntetésére". Más üzemek gazdasági hatékonyságát az állam az adóterhek csökkentésével és „az állami pénzügyi intézmények alapjainak hatásos felhasználásával" igyekszik előmozdítani.

Az állami monopolkapitalizmus fő jellemzője – köztudomásúan – az állam és a monopóliumok egységes szövedékben való összefonódása, amelynek csak a legfeltűnőbb, de nem a leglényegesebb mozzanata a személyi összefonódás. Erre talán Japán szolgáltatja a legtöbb példát, mert egyrészt az egyfolytában uralmon levő konzervatív Liberális Demokrata Párt minden vezetője a dzaibacuk vezetői közül kerül ki, és így pontosan megállapítható: melyik dzaibacu adja a miniszterelnököt és melyik az egyes szakminisztereket. Másrészt magas beosztású funkcionáriusok az állami szolgálatból seregével lépnek át a dzaibacuk vezető állásaiba. (1967-ben például a dzaibacuk vállalatainál 121 olyan vezető állású tisztviselő dolgozott, aki korábban az államapparátusban miniszteri osztályvezetői vagy annál magasabb állást töltött be.) Egy jószemű nyugati újságíró úgy jellemezte a japán parlament összetételét, hogy a jobboldali pártok üzletembereket és volt állami hivatalnokokat, a baloldaliak pedig szakszervezeti funkcionáriusokat és értelmiségieket, kiváltképp egyetemi tanárokat küldenek a parlamentbe.

Az összefonódásnak azonban nem az államhatalom szerveiben mutatkozó személyi összefonódás a lényege. Sokkal fontosabb ebből a szempontból *a tőkés szervezetek közvetlen befolyása az állam tevékenységére.* A már többször említett Keidanren (ennek igazgató tanácsában hivatalból helyet foglal az állami Japán Bank kormányzója, aki egyébként a Micubisi Bank volt elnöke) alapszabálya kihívó nyíltsággal utal erre, amikor kimondja: „... a szervezet

nemcsak ajánlásokat és *határozatokat* terjeszt a parlament elé, hanem közreműködésével elő is segíti ezek megvalósítását". *(A szerző kiemelése.)* Az alapszabály egyáltalán nem túloz, tulajdonképpen szerénykedik: az ajánlások és a határozatok helyett nyugodtan írhatna utasításokat.

A Keidanren mellett még három fontos nagytőkés szervezet működik Japánban: a *Nikkeiren* (Japán Munkaadók Szövetsége) – ez elsősorban bér- és munkaügyi kérdésekkel foglalkozik és a szakszervezetek partner-ellenségeként védi a tőkés érdekeket a szervezett dolgozókkal szemben – a *Nisso* (Japán Kereskedelmi és Iparkamara) –, ez az állam külkereskedelmi politikáját határozza meg a nagytőke érdekében – és a *Keizai Dojukai* (Gazdasági Fejlesztési Bizottság), amelyik kezdetben a dzaibacuk újjászervezésével foglalkozott, később pedig a gazdaságpolitika irányzatainak meghatározását tűzte ki céljául.

A Keizai Dojukai magánszervezet, de ajánlásait a kormány lényegében minden változtatás nélkül magáévá teszi, tehát amolyan tőkés tervhivatalnak tekinthető. Ennek a szervezetnek, a napjainkig terjedő időszakban két ízben nyílt alkalma rá, hogy az egész közvélemény szeme láttára, teljesen nyíltan avatkozzék be az ország gazdasági fejlődésének menetébe.

Az első alkalmat a gazdasági fejlődés kezdő évtizedének letelte nyújtotta. Az 50-es és 60-as évek fordulóján került sor első ízben tízéves állami terv kidolgozására. Ezt a feladatot a Keizai Dojukai szakértői végezték el (maga a terv azonban a Micui konszern emberének, Ikeda Hajato akkori miniszterelnöknek a nevét viseli). A terv lényege abban állt, hogy az ország ipari termelését 1970-ig meg kell kétszerezni (mint láttuk: a tervnek ezt a részét már 1966-ra teljesítették), a termelést korszerűsíteni kell – s ezzel fokozni Japán versenyképességét a világpiacon. A terv azonban mindezeken felül a japán társadalmi struktúra

gyökeres átalakítását is céljául tűzte ki. Nevezetesen: alapvető változásokat irányzott elő a *mezőgazdaságban* abból a célból, hogy új munkaerő-tartalékot alakítson ki az ipar számára, csökkentse az élelmiszerárakat, fokozza egyes mezőgazdasági cikkek hazai termelését és más cikkek behozatalát.

Mint tudjuk: a második világháború után – 1946-ban – *földreform* volt Japánban, s ezt követte 1952-ben az újabb földtörvény. A két törvény következménye *a földbirtokosok osztályának teljes fölszámolása és a falusi osztálytagozódás fokozódása lett.* A földreform erősen megnövelte a parasztság termelési kedvét. Ezt bizonyítják a mezőgazdasági üzemekbe történt beruházások összehasonlító adatai is. Ha az 1934–1936. évek mezőgazdasági beruházásait 100-nak vesszük, ez a szám 1950-ig 247,7-re, 1956-ig pedig 312,4-re emelkedett. Itt azonban megtorpant a fejlődés.

A mezőgazdaság burzsoá fejlődésének egyrészt a csekély belső felhalmozás volt az akadálya, másrészt az a körülmény, hogy a japán mezőgazdaságban mindig nagyméretű volt az emberi munka felhasználása (a rizstermesztés igen munkaigényes). A földreform megszabta felső birtokhatár (3 hektár) viszont olyan helyzetet teremtett, amikor már egyszerűen nem fért több munka egy-egy parasztgazdaságba, s csökkent a termelés rentabilitása. Ehhez azt is figyelembe kell venni, hogy az 1947-ben kezdődő demográfiai robbanás hatása elsősorban falun mutatkozott meg, és ennek következtében a japán parasztcsaládok átlagos létszáma 6 főre (2 szülő + 4 gyermek) nőtt. Mihelyt a legkisebb gyermek is elérte a munkaképes kort, nem maradt elegendő munka a család valamennyi tagja számára, a gazdaság viszont nem tudott eltartani ennyi embert.

A parasztság termelési kedvét a kormány egy ideig protekcionista vámpolitikával igyekezett magas szinten tar-

tani. De éppen a már említett demográfiai hullám és ezzel együtt a városi lakosság ugrásszerű növekedése hamarosan kikényszerítette a behozatali vámok csökkentését, vagyis a fokozott mezőgazdasági importot.

Ebben a helyzetben a monopóliumok kormányának parasztpolitikája gyökeresen megváltozott. A támogatást most már a jobb módú parasztokra és a kulákokra korlátozták, a szegényebb parasztokkal szemben viszont a hátrányos gazdasági megkülönböztetés politikáját vezették be. Ezt mutatja a parasztgazdaságok adóterheinek alakulása is. Például 1957-ben a különböző kategóriájú parasztgazdaságok összes adóterhe, a tiszta bevétel százalékában, a következőképpen festett:

Tiszta bevétel 1000 jenben	*Adók a tiszta jövedelem százalékában*
100 alatt	16,8
100—150	8,2
150—200	7,4
200—250	7,3
250—300	7,5
300—400	8,1
400—500	8,4
500—700	9,0
700 fölött	9,5

Mint láthatjuk: az adózási rendszerből is a gazdaságilag leggyöngébb önálló kistermelő parasztok gyors tönkretétele következett.

Egyébként a mezőgazdaság helyzete amúgy sem volt valami rózsás, hiszen 1959-ben a munkaképes lakosság 34,7 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban, de ez a termelési ágazat a nemzeti jövedelemnek csupán 12,2 százalékát adta. A jövedelmi agrárolló szára mind szélesebbre nyílt. Míg

1957-ben az 1 főre jutó évi nemzeti jövedelem 573 dollár volt, a mezőgazdaság egy főre jutó évi jövedelme mindössze 266 dollárt tett ki; 1958-ban pedig az előbbi 756, az utóbbi 233 dollár volt.

Az Ikeda-terv mezőgazdasági vetületeként 1961-ben a japán parlamentben *új* földbirtoktörvényt hajszoltak keresztül. E törvény célja a mezőgazdaság kapitalista fejlődésének meggyorsítása volt – elsődlegesen *nagy* kapitalista mezőgazdasági üzemek kialakítása. (Tudni való, hogy a nagyon felaprózott japán parcellákon a modern agrotechnika, főként a mezőgazdasági gépek alkalmazása nem kis nehézségekbe ütközik és nem rentábilis – kiváltképp azért, mert a mezőgazdasági művelés alatt álló terület nagyobb része hegyoldalakban teraszosan kialakított rizsföld.)

Minthogy az előző földtörvények a földbirtoknagyság felső határát csak fizikai személyek vonatkozásában határozták meg, az új földtörvény jogi személyeknek lehetővé tette nagyobb földterületek birtoklását. Ilyen jogi személyekként kapitalista mezőgazdasági üzemek, legnagyobbrészt álszövetkezetek jelentkeztek. Ezek felvásárolták a gazdaságilag életképtelenné vált parasztgazdaságok földjét, s az előző tulajdonosoknak csak a közötti engedtek választást, hogy az új mezőgazdasági nagyüzemek munkásai lesznek-e, vagy az iparban próbálnak elhelyezkedést találni.

Ez a fejlődés a mezőgazdasági keresők számának nagyarányú csökkenésével járt. 1960-ban a mezőgazdasági keresők száma 14 542 000, az önálló gazdaságok száma 6 043 000 volt. Miként alakulnak ezek a számok az Ikeda-terv alapján? A terv a parasztgazdaságokat három kategóriába sorolta: 1. önálló, amely legalább három munkaerőt tud foglalkoztatni és tulajdonosát teljesen mezőgazdasági tevékenységből tartja el; 2. félig önálló, amelyben két munkaerő dolgozik és tulajdonosának időnként kiegészítő tevékenységre van szüksége; 3. függő, amely maximálisan egy

személyt foglalkoztat és tulajdonosa túlnyomórészt a mezőgazdaságon kívüli tevékenységből (lásd: bedolgozás) él. A három kategória 1970-re tervezett adatai:

Típus	Nagyság ha-ban	Gazdaságok száma millió	Összterület millió ha	Keresők száma millió
Önálló	2,5	1,0	2,5	3
Félig önálló	1,0	2,5	2,5	5
Függő	0,5	2,0	1,0	2
Összesen		5,5	6,0	10

A legkevesebb, ami ebből a tervből kitűnik, az a szándék, hogy félmillió parasztgazdaságot, és vele 4,5 millió mezőgazdasági keresőt söpörjenek el. Ez a négy és fél millió a japán mezőgazdasági keresők 30 százaléka; nem véletlen tehát, hogy a baloldali sajtó ezt a tervet „30 százalékos tervnek" nevezte.

E tervszámokat már 1967-ben túlhaladták: az önálló és félig önálló gazdaságok számát 2,5 millióra, a mezőgazdasági dolgozókét pedig 6,5 millióval csökkentették. A „30 százalékos tervből" így 60 százalékos terv lett. Ez újabb munka nélküli tartalékhadsereget teremtett, és ezzel az extenzív fejlesztés újabb forrásait tárta fel.

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az Ikeda-terv mezőgazdasági része a mezőgazdaság termékválasztékában jelentős előrejutást eredményezett. Erőteljesen ösztönözte a japán mezőgazdaság eddig legelhanyagoltabb ágazatának, az állattenyésztésnek a fejlődését, és – elsősorban a legelős állattartásra alkalmas, hűvös és nedves éghajlatú Hokkaido szigetén – megindította a tejtermelésre irányuló szarvasmarha-tenyésztést, továbbá a húsállattenyésztést. Ez a ja-

pán élelmiszerfogyasztás belső szerkezetének nagyarányú változásával járt. Az alapvetően rizsre, zöldségfélékre (köztük tengeri növényekre) és halra alapozott, hagyományos japán fogyasztási struktúra kiegészült a hússal és a tejjel (bár az utóbbi még mindig inkább csemege számba megy), s ez a proteinekben gazdagabb táplálék különösen a fiatalabb korosztályok testi fejlettségének ugrásszerű javulásában mutatkozott meg. A japán középiskolákat 1967-ben új iskolapadokkal kellett ellátni, mert az ide kerülő fiatalok átlagos testmagassága 6,8 cm-rel meghaladta a tíz évvel azelőttiekét, és a gyerekek nem fértek be a kis méretű iskolapadokba.

Ugyancsak az Ikeda-terv irányozta elő és ösztönözte a zöldség- és gyümölcstermesztés fejlesztését. Ez az egyoldalú rizstermelés feladására, tehát új mezőgazdasági technikák elsajátítására és új felszerelések vásárlására késztette a parasztgazdaságok tulajdonosait, tehát ezzel is kiszűrte a gazdaságilag gyengébbeket; másfelől pedig a fogyasztói választékot bővítette a különböző gyümölcsfélékkel. A gyümölcs azelőtt meglehetősen ritka volt az egyszerű japánok asztalán, jóllehet a déli Kiusu és Sikoku sziget szubtropikus éghajlata mindig kiválóan kedvezett a déligyümölcsök (citrusfélék, banán, ananász stb.) termesztésének. A lakosság fő letelepülési helyén, az állam magvát alkotó nagy Honsu szigetén azonban a múltban a gyümölcsfákat csak dísznövényként ültették. Köztudomású, hogy a japánok kedvelt cseresznyefája olyan fajta, amely csak virágot hoz, gyümölcsöt nem. Ezzel szemben a japán konyhának régi kedvelt fogásai közé tartoznak a krizantémból készült különböző köretek és mártások.

A mezőgazdaság termékszerkezetének ez az átalakítása értelemszerűen együtt jár bizonyos termékek előállításának tervszerű csökkentésével. Az alapvető fogyasztási cikkül szolgáló rizs termelését elsősorban a nagyobb hozamú fajták

kikísérletezésével és meghonosításával oldják meg, mindmáig nem sikerült azonban teljes mértékben fedezni az ország rizsszükségletét. Japán tehát jelenleg is *rizsbehozatalra szorul,* s ezt a környező délkelet-ázsiai országokból oldja meg, iparcikkek ellenében. A rizs kiegészítéseként egyre nagyobb szerep jut a búzának és a kölesnek. Ezeket nem annyira kenyér, mint inkább kása formájában fogyasztják a japánok. Mindkettő viszonylag olcsó a világpiacon, s ezért a japánok nem tekintik különös szerencsétlenségnek, hogy búzaszükségletük 67,5, kölesszükségletük 56,8 százalékát importból kénytelenek fedezni.

A Keizai Dojukai második nyílt beavatkozása 1965-ben történt. Ez volt annak a bizonyos, az előbbiek során már kétszer is említett *gazdasági recessziónak* az éve. Mi idézte elő a visszaesést és hogyan küzdötték le? (Ezt már azért is érdemes megvizsgálnunk, mert egyrészt a „gazdasági csoda" legfőbb önellentmondásának lényegét tárhatjuk fel általa, másrészt ezúttal csakugyan merőben új jelenség föltűnését figyelhetjük meg.)

Már az előzőkben láttuk, hogy a gazdasági fellendülésnek kezdetben módszere, de hamarosan fő ösztönzője és hajtóereje az óriási arányú beruházás volt, a beruházások fő iránya pedig a korszerű termelőberendezések létesítése és – a nemzetközi versenyképesség biztosítása, sőt túlbiztosítása végett – a valóságos szükségleteket jelentősen meghaladó túlfejlesztése. Erre a mértéken felüli erőfeszítésre a japán ipar önfinanszírozásból nem volt képes, ezért kénytelen volt hatalmas kölcsönöket felvenni a bankoknál, a takarékpénztáraknál, azok pedig a Japán Banknál, tehát az államnál. Az adósságokat az ipar csak mértéken felüli termeléssel és értékesítéssel törleszthette, ez azonban újabb, mértéken felüli beruházásokra, még korszerűbb, még termelékenyebb felszerelések alkalmazására kény-

szerítette. A beruházási extázis szinte természeti erőként önállósította magát, kiszabadult a szabályozás, az ellenőrzés alól, s elkövetkezett az a pont, ahol már nemcsak a japán ipar, de az egész japán gazdaság önfinanszírozási lehetősége is kimerült. Tőkehiány lépett fel, megakadt a gépezet.

Ebben a helyzetben a japán nagytőke egész addigi irányzatának *átértékelésére* kényszerült. Ismét igénybe kellett vennie a külföldi, elsősorban az amerikai tőke segítségét – ennek a segítségnek azonban nagy ára volt. Az amerikai tőke csak azzal a feltétellel volt hajlandó segítségükre sietni, ha a japánok feladják addigi rendíthetetlen ellenállásukat a külföldi tőke nyílt behatolásával szemben. Ez lényegében azt jelentette, hogy a japánoknak bele kellett törődniük bizonyos vállalataik részvénypakettje egy részének átengedésébe, sőt japáni telephelyű amerikai vállalatok létesítésébe is.

A Keizai Dojukai dolgozta ki ennek a tranzakciónak minden részletét. A külön japán tőkés érdekeket olyan formában igyekezett megóvni, hogy ágazatonként kategorizálta az egész ipart, és megszabta, hogy melyik ágazatban milyen mértékű lehet a külföldi tőke részvétele. Azokban az ágazatokban, ahol a japán tőkések elég erőseknek érezték magukat a konkurrencia vállalására, teljesen szabad kezet adtak az amerikai tőkének, hogy új vállalatokat alapíthasson. Azokban az ágazatokban, ahol a verseny esélyei kétségesek voltak, csak vegyes vállalatok létesítését tették lehetővé, és a külföldi tőke érdekeltségének felső határát a vállalati tőke 25–49 százalékában szabták meg. Végezetül azokban az ágazatokban, amelyekben nyilvánvalóan gyengébbnek érezték magukat, de amelyeket továbbra is fejleszteni kívántak, teljesen kizárták a külföldi tőke részvételét.

Elvileg tehát egy évszázados gyakorlat felülvizsgálatára került sor, gyakorlatilag azonban sikerült megóvni az év-

százados elvet. Az amerikai tőke nyújtotta vérátömlesztés újból lendületbe hozta a gazdasági fejlődést (az utóbbi három év fejlődési átlaga ismét *14 százalék* körül mozog), az amerikai tőke részesedése azonban a japán gazdaság egészében mindmáig nem haladja meg a *2 százalékot.*

Itt csak egyetlen kérdés maradt nyitva: milyen haszna származott mindebből az amerikai tőkének, amelyik általában nem szokott megelégedni ilyen csekély kedvezményekkel? Erre a kérdésre a következő fejezetben igyekszem megadni a választ.

V. Bizományi imperializmus

HADIANYAG? CSAK EXPORTRA!

AZ ADÓSSÁG KAMATOS KAMATAIT A HITELEZŐ FIZETI

SÁRGÁK GYARMATOSÍTJÁK A FEHÉREKET

ÁTSZÁLLÓHELY AZ AMERIKAI TŐKÉNEK

DÉL-KOREAI ZSOLDOSOK JAPÁN PÉNZÉRT

ÚJ MANDZSÚRIA?

A CSENDES-ÓCEÁN: JAPÁN TÓ

ONASSZISZ LEGTEKINTÉLYESEBB ÜZLETTÁRSAI

Japán földrajzi helyzetéből és egész eddigi fejlődéséből következik, hogy valamennyi fejlett tőkésország közül *ez a távol-keleti szigetország függ leginkább a külkereskedelemtől.* Sem élelmiszerből, sem az alapvető ipari nyersanyagokból nem önellátó, gazdaságának alapja az ipar, a még mindig szűk belső piac pedig kényszerítő erővel írja elő az ipari termékek jelentős részének exportját. Ha van tőkefelesleg, annak az exportját is . . .

A japán kapitalizmus fejlődésének kezdeti időszakában sok szempontból a hagyományos utat járta végig – csak éppen rohamtempóban. Tőkefelhalmozás, tőkekoncentráció, gyarmatszerzés . . .

A második világháború után azonban ezek a csatornák eldugultak Japán számára. Az amerikai megszállók visszafejlesztési politikája a japán külkereskedelmet is súlyos válságba sodorta. Az országot elvágták hagyományos külkereskedelmi partnereitől, exportlehetőségeit a minimumra korlátozták, export hiányában nem volt lehetősége a szükséges mértékű import lebonyolítására, mert nem volt miből fizetnie a behozott cikkekért. Mindezt alig enyhítette az

úgynevezett „láthatatlan export" – a Japánban tartózkodó amerikai megszálló csapatok ellátása különböző árucikkekkel. Az éhínség és a teljes gazdasági összeomlás elhárítására szolgáló minimális behozatalt természetesen az amerikaiak monopolizálták, s ezzel az amerikai nagytőke közvetlen haszonélvezője lett a katonai megszállásnak.

A külkereskedelmi tevékenység megélénkülése tulajdonképpen egybeesik a gazdasági fejlődés megindulásával, pontosabban szólva: *a gazdasági fejlődés a koreai háború, majd később a különbéke-szerződés utáni jóvátételi szállítások révén kibontakozó exportlehetőségekkel indul meg.* Ezek a körülmények azonban tartósan kihatnak mind az export és az import szerkezetére, mind pedig irányaira. Az amerikaiak, különlegesen kedvező helyzetüket kihasználva, valósággal rátelepedtek a japán külkereskedelemre, és még a megszállás hivatalos befejeztével is tartósan biztosították maguknak a kivételezett külkereskedelmi partner helyzetét. Ennek illusztrálásául lássunk néhány jellemző statisztikai összeállítást.

A japán import származási helye (százalékban)

	1934—36	1956	1957	1958	1959	1962
Ázsia	53	32	29	32	33	30
Közeli országok	37	4	4	5	3	5
Kína	10	3	2	2	1	1
Délkelet-Ázsia	16	19	16	14	16	15
Európa	10	7	9	9	10	13
Észak-Amerika	25	44	46	45	41	40
USA	24	33	38	35	31	32
Dél-Amerika	2	4	3	3	3	4
Afrika	3	3	2	3	4	4
Ausztrália	7	9	10	9	10	9

Mint látjuk, az Egyesült Államok a jelzett időszakban egymaga nagyobb arányban részesedett a japán behozatalból, mint egész Ázsia; a katonai megszállásban jelképesen részt vett Ausztrália részesedése pedig két-háromszorosan meghaladta a Japánhoz legközelebb eső ázsiai országokét.

A japán export iránya (százalékban)

Ország	1934—36	1956	1957	1958	1959	1962
Ázsia	64	41	40	37	34	34
Közeli országok	43	8	10	9	7	9
Kína	18	3	2	2	0	1
Délkelet-Ázsia	18	29	27	23	22	25
Európa	8	10	11	12	11	17
Észak-Amerika	17	26	26	30	36	31
USA	16	22	21	24	30	28
Dél-Amerika	2	5	3	4	4	4
Afrika	6	16	17	14	12	7
Ausztrália	3	2	2	3	3	3

Ezek a táblázatok azt jelzik, hogy az amerikai tőke drágán fizettette meg a japán gazdasági föllendülés megindításához nyújtott segítségét, és hosszú időn keresztül igyekezett lefölözni a japán külkereskedelem hasznát. Az 50-es években gyakorlatilag az volt a helyzet, hogy Japánnak *onnan* kellett importálnia, ahonnan az amerikaiak akarták, és *oda* exportálhatott, ahová az amerikaiak megengedték. Szívós munkára és sok ötletességre volt szüksége a japán tőkének, amíg viszonylag *önállósítani* tudta magát.

Amikor a külkereskedelem súlyáról beszélünk a japán gazdaság egészében, nem árt, ha pontosan tisztázunk egy fontos fogalmat. Japánt a szűk belső piac mindig rákényszerítette az export minden eszközzel történő fokozására, de a belső piac természete az 1951 utáni időkben mégis meg-

Év	Import		Export		
	Millió dollár	Az USA-ból százalék	Millió dollár	„láthatatlan export"	Az USA-ba százalék
1946	306	98	—*		
1950	974	43	820	149	22
1951	1955	36	1355	590	14
1952	2028	38	1273	—*	18
1953	2410	31	1275	809	18
1954	2399	35	1629	—*	17
1955	2471	31	2011	557	21
1956	3230	33	2501	595	21
1957	4284	38	2858	549	20
1958	3033	35	2877	482	26
1959	3599	31	3456	471	29
1960	4491	35	4055	542	27
1961	5810	36	4236	446	25
1962	5637	32	4917	376	28

* Nincs róla adat.

változott. Lehet, sőt teljesen bizonyos, hogy ez a piac még mindig viszonylag *szűk*, de már *nem hig*. Ha ugyanis a *fogyasztást* teljes közgazdasági értelmében fogjuk fel, és a személyes fogyasztáson kívül ide számítjuk a termelő fogyasztást is, kiderül, hogy a japán belső piac csak a személyes fogyasztási cikkek viszonylatában szűk, de az erőltetett beruházások politikája igen nagy elhelyezési lehetőségeket biztosított például a nehézipar termékeinek.

A japán szerszámgépgyártás megtízszereződése döntő részben a mesterségesen teremtett, de gyakorlatilag mégis-

csak létező hazai kereslet számlájára történt. Az a körülmény, hogy az 1951 utáni években alapvetően megváltozott a japán ipar belső struktúrája, a belső piac felvevőképességét ebben a viszonylatban lényegesen megnövelte. Az is bizonyos, hogy amennyiben beszélhetünk az általános életszínvonal növekedéséről Japánban (és ezt tagadni értelmetlenség lenne), ez elsősorban a hazai gyártmányú tartós fogyasztási cikkek példátlan gyorsaságú elterjedésében mutatkozik. A japán háztartások 94,1 százalékának van tv-készüléke, 76,6 százalékának porszívója, 75 százalékának mosógépe, 61,6 százalékának elektromos hűtőszekrénye. Ezek minden gyanún felül álló, hivatalos adatok, és a kételkedés ördöge a japán helyzetnek csak az olyan ismerőjét kezdi csiklandozni, aki tudja, hogy a japán nép mintegy 10 százalékának nincs „háztartása", mert nincs lakása és nincs állandó egzisztenciája. Mindegy, az adatok így is igen tekintélyesek.

Az viszont megint csak teljesen világos, hogy éppen a legdinamikusabb iparágak termékeinek fő fogyasztója nem a magánháztartás. A személyautó ugyan már Japánban is kezd tömegfogyasztási cikké válni, de már például a magánrepülőgépek száma még az Egyesült Államokban is aránylag csekély, olyan magánháztartást pedig igen nehéz elképzelni a világ bármely pontján, amelynek százezer tonnán felüli tartályhajóra volna szüksége. Bár a hatalmas tankhajók építése elsősorban azért indult meg, mert a japán iparnak szüksége volt a külföldről importált kőolajra, a későbbiekben ez a hajóépítési ágazat a japán export átütő sikerű rohamcsapatává fejlődött.

A dolog természetesen sokkal szerényebb keretek között és sokkal szerényebb célokkal kezdődött meg. Elnézést kérek az olvasótól, ha ismétlésnek hat, de ismét kénytelen vagyok hangsúlyozni *az állami tőke szerepét a nagyarányú export megindításában is.*

Az előbbiekben már néhányszor utaltam a koreai háború szerepére a japán gazdaság újjáéledésében. Teljesen logikus, hogy így történt, hiszen Japánt Dél-Koreától csak a szűk Csuzima-tengerszoros választja el. A koreai háborúban harcoló amerikai csapatok legrövidebb utánpótlási vonala tehát a japáni bázisok és a dél-koreai kikötők között húzódott. Az újjáéledő japán nehézipar első termékei – mint a történelem során már annyiszor – ismét csak hadianyagok voltak. Ez a magyarázata a japán külkereskedelem 1950. évi „nagy ugrásának" (974 millió dollár import, 820 + 149 millió dollár export).

1951-ben újabb ösztönzője jelentkezett a japán külkereskedelemnek: a San Franciscó-i különbékében előírt *jóvátételi szállítás*. Ez megint csak ékes bizonyítékát szolgáltatta a japán tőkések nagy ügyességének, amellyel a szükségből is előnyt tudnak kovácsolni. A jóvátételi szállítások mind áruban történtek. Az otthon eladhatatlan árukkal zsúfolt raktárak hamarosan kiürültek. A japánok a jóvátétel keretében eleinte csak fogyasztási cikkeket szállítottak a délkelet-ázsiai államoknak, és ennél tartósabb, értékesebb áruként kezdetben csak azokat a japán építésű hajókat tudták felajánlani, amelyeken ezeket a szállítmányokat rendeltetési helyükre juttatták. Később azonban mind gyakrabban ajánlottak fel segítséget ezeknek a fejlődő államoknak iparfejlesztésük meggyorsításához termelőberendezések, gépek, sőt teljes üzemek szállításának formájában. Ezek a szállítások már jelentős hasznot hoztak a japán tőkének.

A Fülöp-szigetek kormányát például azzal tréfálták meg, hogy a jóvátételi szállítások fejében egy nagy nehézipari komplexum építését vállalták. A Fülöp-szigeteknek járó jóvátételnek erre előirányzott összege 150 millió dollár volt. Amikor a japán tervezők, építők és gépgyártók munkájának ellenértéke elérte a 150 millió dollárt, kiderült, hogy a létesítménynek csak a fele készült el. „Véletlenül" kétszer

akkorára tervezték. Most már csak aközött választhatott a Fülöp-szigeti kormány, hogy átvesz egy félig kész létesítményt, vagy felkéri japán partnerét: kölcsönözze a teljes kombinát felépítéséhez még szükséges 150 millió dollárt. Az adott körülmények között kénytelen volt az utóbbit választani. Így lett egy csapásra Japán a Fülöp-szigetek adósából a Fülöp-szigetek hitelezője.

Ilyen és hasonló ügyeskedések révén 1955 és 1961 között a Burmába irányuló japán exportot másfélszeresére, a Fülöp-szigetekre irányulót két és félszeresére, az Indonéziába irányulót háromszorosára növelték. Az így teremtett üzleti kapcsolatokat azzal mélyítették el, hogy a japán áruk vételére bőkezűen ajánlottak fel kölcsönöket és hiteleket. Ezeknek jelentős részét jenben nyújtották, és csupán azt a szerény feltételt szabták, hogy a kölcsönön kizárólag japán árut lehet vásárolni. Az 1951 és 1962 közötti időszak külkereskedelmi expanziójának fő eszköze az *állami tőkekivitel* volt.

1962 végéig az állami tőkekivitel teljes összege 2,251 milliárd dollárra rúgott, az alábbi megoszlás szerint:

jóvátétel Burmának, a Fülöp-szigeteknek, Indonéziának, Dél-Vietnamnak	421 millió dollár
„gazdasági együttműködési" kölcsönök	717 millió dollár
hosszú lejáratú hitelek	799 millió dollár
„gazdasági segítség" Laosznak és Kambodzsának	7 millió dollár
Délkelet-Ázsiai Fejlesztési Alap	15 millió dollár
gazdasági együttműködési alap	28 millió dollár
részvétel nemzetközi gazdasági szervekben (nem számítva a Nemzetközi Fejlesztési Bankot és a Nemzetközi Valuta Alapot)	264 millió dollár
összesen	2251 millió dollár

Az állami tőkekivitelnek ezek a formái úttörő szerepet játszottak a japán tőkebehatolás számára más, a jóvátételi szállítások viszonylatában nem érintett országokba is. Így például a japán állam 50 millió dolláros kölcsönt nyújtott az Egyesült Arab Köztársaságnak, és hasonló kölcsönökkel, segélyekkel igyekezett kiépíteni a japán magántőke számára az utat több, tőkehiánnyal küszködő fejlődő országba, s nemcsak Ázsiában, hanem Afrikában, sőt Latin-Amerikában is.

Az állami tőke nyomában csakhamar megjelent a japán magántőke. A magántőke kivitele 1957 után lendült fel (1956 – 18,3; 1961 – 176,4 millió dollár). Ez azzal függött össze, hogy – mint már az előző fejezetben láttuk – a japán gazdaság 1950 és 1959 között állt talpra, erősödött meg és tudott már tőkefeleslegeket képezni. Ebben az időszakban a részvénytőke 2467,8 milliárd jenről (6,855 milliárd dollár) 20 550,5 milliárd jenre (57 milliárd 084,7 millió dollár) nőtt, a tőke koncentrációjának fokozódása következtében a Japánban ekkor nyilvántartott 470 000 részvénytársaság közül 214 (0,045 ezrelék) tartotta kezében a teljes részvénytőke 48,2 százalékát!

A magántőke kivitelének két fő formája a *közvetlen tőkeberuházás* (1962-ig 532 millió dollár) és az úgynevezett *technikai segítség* (kereken 1 milliárd dollár) volt.

Az 1957 utáni időszak fő tőkekiviteli iránya Délkelet-Ázsia és Latin-Amerika. Ide került az addig exportált japán magántőke kétharmada. 1962 után kezdődött a behatolás a Közel-Keletre és Afrikába.

A magántőke-beruházások fő célja a Japán számára szükséges nyersanyagok, elsősorban bányászati termékek biztosítása volt, de Latin-Amerikában jelentős összegeket ruháztak be a feldolgozó iparba is. Nagyon érdekes ilyen szempontból megvizsgálni a délkelet-ázsiai és a latin-ame-

rikai japán magántőke-beruházások százalékos megoszlását a gazdaság különböző ágazatai között. Például 1957-ben a kép így festett:

Ágazat	Délkelet-Ázsia		Latin-Amerika	
	közvetlen	kölcsön	közvetlen	kölcsön
Bányászat	33,9	95	1,0	38
Nehézipar	—	—	42,2	—
Textilipar	10,1	—	49,5	62
Fakitermelés	12,8	4	—	—
Halászat	10,2	—	5,1	—
Kereskedelem	33,0	1	4,2	—

Milyen bányászati termékek érdeklik leginkább a japán tőkéseket? A Fülöp-szigeteken rézbányákban vállaltak érdekeltséget, Malaysiában vas- és ólombányákban, Thaiföldön színesfémek, Indiában vasérc és cink kitermelésében vesznek részt. Indonéziában kőolajat, bauxitot és nikkelt bányásznak (az észak-szumátrai olajkitermelésből például már az 1965. évi reakciós államcsíny előtt is évi 700 000 tonna volt a részesedésük). Chilében a vas-, Mexikóban a rézfeldolgozásban vállaltak érdekeltséget.

A szélesebb értelemben vett délkelet-ázsiai térséghez tartozik Ausztrália is. Ennek a kontinens nagyságú államnak a gazdasági fejlődése a második világháború közepe táján gyorsult meg, amikor a csendes-óceáni háború utánpótlási problémáinak megkönnyítésére angol és amerikai tőkesegítséggel fokozódó iparfejlődés kezdődött. Kialakultak az ausztráliai monopóliumok is. A gyors ipari fejlődés fokozott tőkeszükségletet teremtett. A japánoknak roppant kifinomult érzékük van hozzá, hogy megszimatolják az üzletet a világ bármely olyan pontján, ahol valami jelentős változás következik be. Így történt ez Ausztrália esetében is.

A dologban az a különösen érdekes, hogy Ausztrália bevándorlási törvényei mind a mai napig szigorúan faji alapon állnak, és kifejezetten tiltják sárga bőrű emberek letelepedését az országban. A pénznek azonban nemcsak szaga, de bőrszíne sincs. Japán munkások nem vándorolhatnak be Ausztráliába, a japán tőke azonban igen. Már a 60-as évek elején jelentős részesedést szerzett a japán tőke Ausztrália bányaiparában, így a Micui konszern ellenőrzi a Ravenstrop Mines bányavállalatot (réz, urán) Nyugat-Ausztráliában, a Szumitomo konszernhez tartozó Dova pedig a Depatch Mining Company északnyugat-ausztráliai rézbánya-vállalat 85 százalékának tulajdonosa. Az utóbbi években ez a gazdasági együttműködés tovább fokozódott. Japán Ausztráliából szerzi be kőszénbehozatalának több mint 90, búzabehozatalának több mint 60 százalékát, ezzel szemben az ausztráliai személyautó-gyártást a japánok indították meg. Igaz, ez az autógyártás nem áll másból, mint Japánban készült autóalkatrészek Ausztrália területén történő összeszereléséből. Alighanem ez az első eset a világtörténelemben, amikor egy kizárólag fehér emberek lakta tőkésország gazdasági függésbe került egy színes bőrű emberek lakta országtól.

A korszerű ipar „vére" a kőolaj. Minden fejlett tőkésország behozatalra szorul ebből a fontos nyersanyagból, még a világ legnagyobb olajtermelője, az Egyesült Államok is. Japán hazai kőolajkútjai a szükséglet 5 százalékát sem fedezik. Ezért élet-halál kérdése a japán tőke számára kőolajkoncessziók szerzése a világ bármely pontján. Amikor Moszadik államosította az iráni kőolajforrásokat, a japánok voltak az elsők, akik megállapodást kötöttek vele nagyarányú kőolajszállításokra. Ez a kapcsolat a közben bekövetkezett változások ellenére továbbra is fennáll, és a japán tankhajók szinte menetrendszerű járatot bonyolítanak le az iráni olajkikötők felé. Már említettem a japánok indonéziai

olajérdekeltségét, de sikerült koncessziókat szerezniük Szaúd-Arábiában, Kuwaitban és Líbiában is.

Ahol valamelyik erősebb tőkés partner már előbb megvetette a lábát, a japán tőkések megelégszenek a másodhegedűs szerepével. Guineában például a Kinosita az amerikai United States Steel Corporationnel közösen kutat vasérc után Nimba környékén. Libériában a Micui a Bethlehem Steellel dolgozik együtt. Az amerikai tőkebehatolás nyomán sikerült a japán tőkének Kinshasa-Kongóba is beszivárognia a Congo International Management Corporationben vállalt részesedés révén.

A japán gazdasági együttműködés sokoldalúsága és a felajánlott előnyös feltételek szívesen látott partnerrá teszik a japán tőkét a fejlődő országok nagy többségében. Délkelet-Ázsia számára a japánok az 50-es években nemcsak áruhiteleket nyújtottak, hanem jelentős technikai segítséget is. 1955 és 1959 között a Japánból szállított technikai felszerelések gazdaságos működtetésének biztosítására Japán 230 szakértőt és 4000 mérnököt küldött Délkelet-Ázsia gyengén fejlett országaiba, ugyanekkor japán egyetemeken 2400 ázsiai diák nyert mérnöki képzést. Ez a nagyvonalúság végső soron igen jövedelmezőnek bizonyult Japánra nézve, mert hozzájárult a japán technikai felfogás, de egyben a japán technikai felszerelések elterjedéséhez is az ázsiai országokban.

Indiában a japánok egész gyárakat, sőt kombinátokat terveztek és építettek. Minden más tőkésállamot megelőzve, a japánok vették át elsőnek a szocialista országoknak azt a gyakorlatát, hogy a fejlődő államokban épített új gyárak ellenértékét nem követelték valutában, hanem ennek fejében *elfogadták az illető üzemek termékeinek bizonyos százalékát* (általában 5–10 százalék körül).

Ugyanezt a gyakorlatot vezették be Latin-Amerikában is, amikor vegyes társaságok formájában vállaltak részt a

feldolgozó ipar fejlesztéséből. Brazíliában például az acél- és az elektromos iparban olyan japán–brazil vegyes társaságok létesültek, amelyekben a japán részvétel 40–49 százalékos (tehát a vállalat brazil többségű), a tőkét főként ipari felszerelés formájában ruházták be, s így lényegében kettős jövedelemhez jutottak. Ennek fejében nemcsak ahhoz nem ragaszkodtak, hogy a profitot kivihessék Brazíliából, hanem még azt is vállalták, hogy a vegyes vállalatok egész termelését a brazil belső piacon értékesítik. Világos persze, hogy itt nem jótékonysági akcióról van szó, mert ezek az engedmények csupán arra szolgálnak, hogy a vegyes vállalatok önfinanszírozás révén tovább fokozhassák súlyukat és részesedésüket a brazil gazdaságban.

Jogosan vetődik fel a kérdés: a hatalmas méretű hazai beruházások mellett *miből telt* még a japán tőkéseknek tőkekivitelre is? A válasz egyben érthetővé teszi az amerikai tőke „megértő" magatartását is az egykori konkurrenssel szemben.

Az 1950 és 1959 között eltelt évtizedben Japán nemcsak exportált, hanem *importált is tőkét.* A már ismert elveknek megfelelően ezen a tőkebehozatalon belül lényegében elenyésző részt képviselt a részvényvásárlások formájában történő közvetlen beruházás, a tőkék döntő többsége a belső és a külső gazdasági expanziót szolgáló kölcsön volt. Az amerikaiak tehát amolyan kosztkamatra adták ki pénzüket a japánoknak. „A Nihon Keidzai Bunszeki" (Japán gazdaságának elemzése) című, 1960-ban megjelent állami kiadvány pontosan kimutatja ezeknek a Japánba behozott tőkéknek nemcsak a számszerű adatait, hanem a tőke felhasználásának módjait is.

A Japánba bevitt külföldi tőke túlnyomó többsége amerikai eredetű volt (a részvénytőkéből 72 007 000 dollár, a kölcsöntőkéből 599 266 000 dollár).

Külföldi tőkebehozatal Japánba (1000 dollárban)

	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Részvénytőke	3 150	13 326	10 123	5 002	3 970	5 101
Kölcsöntőke	—	4 026	34 457	49 362	15 279	47 054
Összesen	3 150	17 352	44 580	54 364	19 249	52 155

	1956	1957	1958	1959	A 10 év alatt összesen
Részvénytőke	9 520	11 490	11 350	27 030	100 062
Kölcsöntőke	93 652	123 979	231 473	127 614	726 896
Összesen:	103 172	135 469	242 823	154 644	826 958

A táblázat szemléletesen mutatja a tőkebehozatal irányzatának változásait a japán tőkések erejétől és szükségleteitől függően. Kiderül belőle, hogy kezdetben a feltételeket a külföldi tőke diktálta (túlnyomó a részvényvásárlás), utána azonban már a japán fél határozza meg, hogy milyen célra kívánja és hajlandó igénybe venni a behozott külföldi tőkét. Mindezek eredményeként egészen az önfinanszírozási válságig, azaz 1965-ig, sikerült is megóvni a japán ipar szinte valamennyi ágazatát a külföldi tőkebehatolástól. Ezt bizonyítja a „The Oriental Economist" 1960 júniusi számának alábbi táblázata is, amely a külföldi tőkeérdekeltség százalékos megoszlását mutatja a japán ipar főbb ágazataiban:

Élelmiszeripar	0,18
Textilipar	0,34
Papírgyártás	0,13
Vegyipar	0,60
Műtrágyagyártás	0,29
Műszálgyártás	1,00
Olajfeldolgozás	24,53
Gumiipar	15,67
Szilikátok	1,46
Vaskohászat	0,31
Színesfémkohászat	9,14
Gépgyártás	0,06
Elektromos felszerelések gyártása	3,72
Közlekedési felszerelések gyártása	0,33
Hajógyártás	0,35
Műszerek és mérőműszerek gyártása	2,69

Mint láthatjuk, a főbb iparágak közül mindössze ötben haladta meg a külföldi tőke érdekeltsége az 1 százalékot, s ennek is lényegében technikai jellegű oka volt. Az olajfeldolgozásban, a gumiiparban és a színesfémkohászatban (elsősorban az alumíniumkohászatban) csak az 50-es évek végén, a 60-as évek elején jött lendületbe a japán ipar korszerűsítése, s ezért a táblázat összeállításának idején ezekben az ágazatokban még igen nagy mértékben voltak kénytelenek alkalmazni külföldi termelőberendezéseket és eljárásokat. Ez a magyarázata annak, hogy például a Standard Vacuum Oil Company birtokában volt a Toa Nenrjo Kogjo japán olajipari vállalat részvényeinek 55, a Caltex–Japan Oil amerikai vállalat birtokában pedig a Nihon Szekju japán olajfeldolgozó részvényeinek 50 százaléka. A nem amerikai eredetű külföldi tőke elsősorban az alumíniumiparban szerzett bizonyos pozíciókat, így például a Nihon Keikindzoku alumíniumkohászati vállalat, amely

Japán három legnagyobb ilyen vállalata közé tartozik, fele részben kanadai érdekeltség.

Azt is hangsúlyozni kell azonban, hogy az említett japán vállalatok is tulajdonképpen leányvállalatai valamelyik dzaibacunak, így további fejlesztésük már a dzaibacuk urainak szándékaitól és elhatározásaitól függ, tehát a külföldi tőke viszonylagos nagysága ellenére sem játszik bennük meghatározó szerepet.

Az 1965-ös fordulat tulajdonképpen csak a külföldi tőkeérdekeltség méreteiben hozott változást, s nem az általános elvekben. Addig mintegy 200 japán vállalatnál volt külföldi érdekeltség, jelenleg 630 amerikai leányvállalat működik Japánban. Ezzel szemben az amerikai tőkeimport méretei egyetlen év leforgása alatt ugrásszerűen megnőttek: 1965-ben a Japánban érdekelt összes amerikai tőke nem haladta meg az 1,2 milliárd dollárt, 1966-ban már 4,5 milliárd dollár amerikai és mintegy félmilliárd dollár egyéb külföldi tőke erősítette a japán gazdaságot. Ennek a tőkének azonban Japán sokkal inkább *elosztója* volt, mintsem felhasználója.

A háború utáni gazdasági fellendülés második évtizedének kezdetén már egyre világosabban kirajzolódott az újjáéledt japán imperializmus *új* (azaz nem is olyan új) *irányzata*. Alapjában véve a hírhedt Tanaka-terv újjáélesztéséről volt szó, csak ezúttal más módszerekkel. *A fegyveres hódítás helyébe a tőkebehatolás lépett.*

Ennek az új hódító hadjáratnak a célpontjai közül hiányzott a Tanaka-terv sarkalatos pontjának tekinthető *Kína* – de ez korántsem a japán tőkések elhatározásán múlt. Ők igazán szívesen újjáélesztették volna a hagyományos és – már csak a termékcsere struktúrájánál fogva is – roppant előnyös (élelmiszerért és nyersanyagért iparcikk) gazdasági kapcsolatot Kínával, de nem tehették, mert eb-

ben a kérdésben az Egyesült Államok nem ismert tréfát. Azt pedig a japán tőkések nem kockáztathatták meg, hogy fejükre zúdítsák nagy szövetségesük – és tulajdonképpen gazdájuk – haragját. Persze, nem arról volt szó, hogy a japán monopolisták lelkiismereti kérdést csináltak maguknak a politikai rendszerek különbségéből. Hajlandók lettek volna ők bármiféle formális engedményre és udvariassági aktusra, csak üzlet legyen. A jelzett időszakban azonban külkereskedelmi politikájuknak még a részleteit is az amerikaiak diktálták, s így került sor a hírhedt „Josida-levél" közzétételére, amelyben az akkori japán miniszterelnök ígéretet tett – ó, nem az amerikaiaknak, csak Csang Kai-seknek –, hogy Japán nem szállít hitelbe a Kínai Népköztársaságnak teljes gyárberendezéseket.

Néhány évvel később ebben a vonatkozásban is javult a helyzet. 1962-ben megkötötték az úgynevezett Liao–Takaszaki keretszerződést (a szerződést aláíró két külkereskedelmi szakember neve után „LT-szerződésnek" is nevezik), amelynek alapján azóta sajátos, úgynevezett „memorandum-kereskedelmet" folytat a két állam. Minthogy Japán hivatalosan mindmáig nem ismerte el a Kínai Népköztársaságot, a szerződés aláírója kínai részről a külkereskedelmi miniszterhelyettes, japán részről a Kereskedelmi és Iparkamarának (vagyis a japán állam igazi urai, a nagytőkések egyik szervezetének) az alelnöke volt. Formális államközi kapcsolatok hiányában a partnerek az egyik részről kínai állami külkereskedelmi vállalatok, a másik részről úgynevezett „barátságos" japán vállalatok, amelyek a memorandum értelmében kötelezik magukat, hogy „1. nem tekintik Kínát ellenségnek; 2. nem akadályozzák a normális diplomáciai kapcsolatok felvételét; 3. nem vesznek részt a két Kína létrehozására irányuló semmiféle összeesküvésben". Ha csak ennyiről van szó, a japán tőkések szívesen vállalják a feltételeket.

Egyelőre a két ország közötti kereskedelem volumene nem haladja meg az évi 600 millió dolláros szintet, s ennek nagyobbik részét is a „baráti" cégek protokoll-sorrendjében élen járó pártvállalatok bonyolítják le. Hosszú időn keresztül a fő kedvezményezett a Japán Kommunista Párt külkereskedelmi vállalata volt, s ez tisztes jövedelemhez juttatta a pártot. Amióta azonban megromlott a viszony a KKP és a JKP között (ennek történetére a későbbiekben részletesen kitérek), a kínaiak Japán Szocialista Pártja hasonló vállalatát részesítik előnyben (van is már a Szocialista Pártnak egy szélsőségesen baloldali, Kína-barát szárnya!).

A japánok mindenesetre vállalták több nagy kínai ipari létesítmény felépítését, és ma már könnyű lélekkel teszik túl magukat a „Josida-levél" ígéretein, a kínaiak pedig azzal fizetnek, amivel éppen tudnak. A közelmúltban erősen hozzájárult a kínai–kubai államközi és pártközi kapcsolatok megromlásához, hogy a kínai fél minden előzetes bejelentés nélkül váratlanul lemondta 300 000 tonna, előzőleg szerződésben lekötött rizs szállítását Kubának. A kínaiak arra hivatkoztak, hogy a rossz időjárás miatt súlyos terméskiesés következett be. Ugyanazon a héten 300 000 tonna rizst szállítottak Japánnak.

Semmiféle kifogást nem emeltek viszont az amerikaiak az ellen, hogy Japán gazdasági eszközökkel próbálja meg gyarmatosítani Ázsia egyéb országait. Az amerikaiak különösen azért nézik jó szemmel a japánok előretörését ezekben az országokban, mert maguk is tudatában vannak, hogy az ázsiaiak többsége indokolt ellenszenvvel viseltetik az amerikai tőke behatolásával és brutális módszereivel szemben. Ezeknek az országoknak azonban tőkére és beruházási javakra van szükségük. Volt gyarmatosítóiknak, az angoloknak, a franciáknak és a hollandoknak változatlanul a helyi burzsoázia ellenállásával kell megküzdeniük, az említett három tőkésország közül Franciaország amúgy is in-

kább Afrikára összpontosít, az angolok és a hollandok pedig még az esetleg kínálkozó alkalmakat sem tudják előnyös ajánlatokkal kihasználni.

Az így támadt gazdasági vákuumba két erős tőkésország hatol be: Japán és az NSZK. Tulajdonképpen szegről-végről mind a kettő az Egyesült Államok leányvállalata, de Japán bizonyos helyzeti előnyt élvez. Egyrészt maga is ázsiai ország, tehát közelebbről és – a közelségből adódó kisebb szállítási költségek folytán – olcsóbban tud szállítani, másrészt ugyanúgy nem fehér bőrű a lakossága, mint a többi ázsiai országé, és ezt a körülményt bizonyos faji demagógiával („Ázsia az ázsiaiaké!" – értsd: a japánoké) ki is tudja használni.

A japán tőkebehatoláson keresztül az amerikaiak közvetve saját gazdasági és politikai hatalmi szférájukban tudják tartani ezeket az országokat, s ezért nemcsak hogy bátorítják, hanem szinte rá is szorítják Japánt arra, hogy gazdasági expanzióját ebbe az irányba szélesítse ki. Gyakorlatilag 1965 óta Japán a neki juttatott amerikai tőkesegítséggel azonos összeget helyezett ki Délkelet-Ázsiában. Ezért érzem jogosnak az előbbiekben tett megállapításomat, amely szerint az 1965 után Japánba szivattyúzott amerikai tőkének a japánok nem annyira felhasználói, mint inkább csak kihelyezői, elosztói voltak.

Nem kétséges persze, hogy ebből az albérleti imperializmusból a japán tőke is megszerzi a maga hasznát.

Vegyük például a *vietnami háborút*. A Vietnamban harcoló félmilliós amerikai hadsereg ellátásának jelentős részét Japán végzi. A tőkés Japán nyakig belekeveredett ebbe a háborúba. Japán katonák persze nem harcolnak Vietnamban, hiszen Japánnak hivatalosan nincs is hadserege, és a fegyveres alakulatok tagjainak az alkotmány értelmében tilos elhagyniuk az ország területét, hivatalosan még útlevelet sem kaphatnak aktív szolgálatuk idején. De a

Vietnamban felhasznált napalm nagyobbik fele japán gyárakban készült, a Dél-Vietnamban épült hadikikötők, repülőterek és stratégiai utak létesítésében 7000 japán szakember vett részt, és a Kazsima Construction Company, a világ harmadik legnagyobb építőipari vállalata körülbelül ugyanannyit keresett a dél-vietnami katonai építkezéseken, mint a texasi Gaffy, Johnson elnök egykori pártfogója és mecénása, politikai karrierjének elindítója. S miközben az amerikaiak a politikai propaganda kedvéért tüntetően távol tartják magukat a dél-vietnami beruházásoktól (van ebben, persze, jó adag óvatosság is), japán cégek szép csöndesen telephelyeket létesítenek a dél-vietnami városokban, és különös előszeretettel sündörögnek az értékes kaucsukfa-ültetvények körül, amelyeknek monopóliumából még az amerikaiaknak sem sikerült kiszorítaniuk a francia Michelin céget.

A vietnami háborúval kapcsolatos közvetlen (és bevallott) amerikai megrendelések Japánban 1966-ban 480 millió, 1967-ben 500 millió dollár összeget értek el. Ez a mennyiség 1968-ig a rövid határidőre szóló, sürgős szállítások beszámításával 1 milliárd dollár fölé emelkedett. Az 1969-es végleges adatok még nem ismeretesek, de könnyen elképzelhető, és valószínűnek is látszik, hogy minimálisan az 1968-as szint körül fognak mozogni.

A vietnami háborúból azonban Japán nem Vietnam területén húzza a legnagyobb gazdasági hasznot. Egykori gyarmata, *Korea* területének déli részén, mint köztudomású, amerikai gyámság alatt álló bábállam jött létre. A vietnami háború egyik feltűnő következménye, hogy az amerikaiak ázsiai csatlós államainak (Dél-Vietnam, Dél-Korea, Tajvan, Thaiföld, Fülöp-szigetek) vezetői az utóbbi időben meglepően felbátorodtak, és olykor még arra is kihasználják gazdájuk szorult helyzetét, hogy feltételeket szabjanak, amikor az amerikaiak valamiféle közreműködést

kívánnak tőlük. (Ez az a bizonyos eset, amikor a farok csóválja a kutyát.)

Nos, a dél-koreai bábkormány, amely az amerikaiak bábáskodása mellett szoros politikai és gazdasági kapcsolatokat épített ki a japán kormánnyal, csak azzal a feltétellel volt hajlandó csapatokat küldeni Dél-Vietnamba (bizonyítandó, hogy ez nem csupán az amerikaiak háborúja), ha ennek fejében jelentős gazdasági „segítséget" kap – Japántól. Valójában tehát a dél-koreai katonai junta lett a japán tőke üzletszerzője. Az amerikaiak – elsősorban politikai okokból, amelyekre a későbbiekben még visszatérek – belementek az ügyletbe, és fölkérték a japánokat, hogy teljesítsék a kérést.

1965-ben Dél-Korea még csak a tizennegyedik volt azoknak az országoknak a sorában, ahová Japán exportált. Egy évvel később már a harmadik helyre került 335 millió dollárral. Ugyanebben az évben Dél-Korea Japánba irányuló exportja alig haladta meg a 100 millió dollárt. 1965-ben a japán és a dél-koreai kormány között szerződés jött létre, amelynek értelmében a japán állam 200 millió, japán magáncégek 300 millió dollár segélyben, pontosabban hitelben részesítik a dél-koreai rezsimet. Ennek fejében a dél-koreai kormányzat teljesen szabad kezet biztosított japán cégeknek ottani tőkeberuházásokhoz. A Micui konszern kezébe vette a dél-koreai olajkitermelést és -finomítást, továbbá a vegyipart, a Micubisi pedig hajógyárakat és építőanyag-gyárakat épített. A szöuli kormány kifejezte azt a kívánságát, hogy Japán működjék közre ötéves gazdasági tervének megvalósításában, a japánok igent mondtak – azzal a feltétellel, hogy a japán tőke kivételezett helyzetet kap Dél-Koreában. Miért is ne? Ha egyszer ennek kedveznek a feltételek, miért ne éppen a japánoknak árusítanák ki országukat? Ma már mind világosabban kirajzolódik a kép: Japán ázsiai

gazdasági gyarmatosításának *első* számú hídfője a kontinensen *Dél-Korea.*

Ez nem azt jelenti, mintha a japánok megfeledkeznének Ázsia más országainak gazdasági elözönléséről. A japán tőkebehatolás jellegét itt csak néhány kiragadott ténnyel szeretném megmutatni. Csupán 1968-ban:

a Javata acélmű egy malaysiai cég és a Bank of America közreműködésével felépíti Malaysia első acélművét;

a Micubisi az indiai Keralában hajógyárat épít;

a Micui hatalmas méretű ammóniumszulfát-gyárat létesít Tajvanon (ez is egykori japán gyarmat);

Pakisztánban már 1967 augusztusában befejezték a 66 millió dollár összértékű acélmű építését, de utána újabb 22 millió dolláros bővítést hajt végre a Kobe Steel;

Szingapúr behozatalában Japán kerül az első helyre, évi 70 millió dollárral;

Thaiföldön a japán befektetések elérik az összes külföldi befektetés 20 százalékát, a thaiföldi kormány minden megkötöttség alól felszabadítja a japán tőkebehatolást, és egyben stratégiai utak, repülőterek építésére ad megbízást japán cégeknek.

És itt még nem is beszéltünk *Indonéziáról,* amellyel kapcsolatban a Keidanren egyik vezetője ezt nyilatkozta 1967 decemberében a „Le Monde" munkatársának: „Indonézia olyan fontossá válhat számunkra, amilyen egykor Mandzsúria volt." Azt pedig már az előzőkben láttuk, mit jelentett a japán imperializmusnak Mandzsúria . . . A dzsakartai katonai rezsim máris beható tárgyalásokat folytat a japánokkal, bár a tárgyalások részleteit egyelőre szigorúan titokban tartják.

Az ázsiai–csendes-óceáni térség határai azonban ennél sokkal szélesebbek. Amióta Nagy-Britannia bejelentette csapatainak 1971-ben történő visszavonását a Szueztól keletre eső térségből, Ausztrália és Új-Zéland burzsoá kor-

mánya egyfolytában nagy erőfeszítéseket tesz, hogy országuk részese lehessen valamiféle nagyobb politikai-katonai-gazdasági rendszernek. Korunk legszenvedélyesebb szövetség-szervezői, az amerikaiak fel is vázolták ennek az új rendszernek az alapjait és elveit, s azt is megtervezték, hogy kliens-országaik közül melyek legyenek tagjai a szövetségnek. Így jött létre 1966-ban az Ázsiai és Csendes-óceáni Tanács (ASPAC), amely tíz országot (Japán, Dél-Vietnam, Dél-Korea, Thaiföld, Tajvan, Fülöp-szigetek, Laosz, Malaysia, Ausztrália és Új-Zéland) tömörít, de szeretné bevonni keretei közé Indonéziát és a térség néhány más országát is.

A felszínen elsősorban az Európai Gazdasági Közösséghez hasonló gazdasági integráció tervei szerepelnek, de a tervek szerzői nem is nagyon igyekeznek titkolni, hogy tulajdonképpen sokkal többről van szó. Az ASPAC végső célja egy *kommunistaellenes* gazdasági-politikai-katonai szövetség megteremtése. Minthogy a szervezet tagjai közül kétségkívül Japán a legerősebb hatalom, a fejlődést jelenleg elsősorban a japán érdekek határozzák meg, Japán pedig pillanatnyilag elsősorban a gazdasági vonatkozásokban érdekelt. Így az ASPAC keretein belül lezajlott tárgyalások során Japán főként arra igyekszik rászorítani gyengébb partnereit, hogy a vele kiépített gazdasági kapcsolatok fejében és ellenszolgáltatásaként korlátozzák gazdasági kapcsolatait a *szocialista* országokkal.

Egy pillanatig sem szabad arra gondolnunk, hogy a japán tőke ezt ideológiai meggondolások alapján szorgalmazza. Egyszerűen arról van szó, hogy ki akarja küszöbölni az említett államokat mint konkurrenseket a szocialista piacról. Ő maga annál nagyobb *erőfeszítéseket tesz a szocialista országokkal való kereskedelem és egyéb gazdasági együttműködés fokozására.* Ennek elég biztató kilátásai vannak. A magas technikai fejlettségű japán ipar korszerű

és igen megbízható minőségű felszereléseket tud szállítani, a japán cégek készségesen vállalnak nagyarányú beruházásokat, szívesen állnak rá a kölcsönösen előnyös együttműködésre.

Különösen a szovjet Távol-Kelet és Szibéria gyors ütemű fejlesztésének lehetőségei izgatják a japánok fantáziáját. Köztudomású, hogy erről folynak is bizonyos tárgyalások a szovjet és a japán fél között. A japán tőkés körök szándékos indiszkrécióval ki is szivárogtatták ezeknek a tárgyalásoknak bizonyos részleteit. A japán verzió szerint három nagyszabású közös terv megvalósításáról lenne szó: 1. a japánok korszerű felszereléseket szállítanának a távol-keleti és szibériai fakitermelés számára fűrészáruk ellenében; 2. a szibériai kőolaj és a szahalini földgáz szállítására a japánok hatalmas csővezetéket építenének és jelentős részt vállalnának a Japánnal szemközt fekvő Nahodka kikötőjének nagyarányú bővítésében a szovjet olaj- és földgáz-szállítmányok ellenében; 3. japán technikai közreműködéssel közösen fejlesztenék a Bajkál-tó közelében fekvő hatalmas udokani rézbányákat.

Ennek a szándékos indiszkréciónak nyilvánvalóan az a célja, hogy másoknak is – szocialista és nem szocialista országoknak egyaránt – kedvet csináljon a japánokkal való együttműködéshez. Ilyen nagyarányú gazdasági együttműködési terv részleteinek már csak a fontolgatása is azt bizonyítja, hogy Japánt nagyon komolyan kell venni, mint lehetséges gazdasági partnert.

Amíg a szovjet fakitermeléssel kapcsolatos nagyralátó japán tervek meg nem valósulnak, a japánok másutt keresik fűrészáru-szükségletük kielégítésének lehetőségeit. Szemet vetettek a Csendes-óceán másik partjára is, s ezúttal nem csupán Latin-Amerikára gondolnak. Az ASPAC eszméje váratlanul nagy visszhangot váltott ki – Kanadában. A kanadai csatlakozás terve még csak embrionális állapotban

van, de a japánok már jelentős összegeket ruháztak be a kanadai fakitermelésbe, sőt ajánlataikkal bombázzák a kanadai bauxitbányákat is. Ez már az Egyesült Államoknak sem nagyon tetszik.

Az ázsiai–csendes-óceáni térség fokozatosan kirajzolódó gazdasági gyarmatosításának támogatója és alapjában véve finanszírozója is az Egyesült Államok. Vannak azonban a világnak más területei, ahol a japánok lényegében saját kezdeményezésükből lépnek fel és próbálják bővíteni gazdasági befolyásukat. Elsősorban, de nem kizárólagosan az *afrikai* fejlődő államokról van szó. Itt a japánok a legújabb időkben már nemcsak teljes ipari felszerelések szállítóiként jelentkeznek, hanem hajlandók mind nagyobb részt vállalni az infrastruktúra kiépítéséből is.

A japán mozgolódás még csak amolyan tűszúrás az amerikaiaknak, vannak azonban olyan területek, ahol a japán konkurrencia komoly veszélyként jelentkezik. Elsősorban az *autóipart* lehetne megemlíteni. A japán autógyárak már 1967-ben 3 147 000 gépkocsit állítottak elő, közülük a Tojota 832 130-at, a Nisszan 737 119-et, a Kojo Kogjo 388 323-at, a Micubisi 317 378-at. Az 1968-as termelés – eddig még nem végleges adatok szerint – megközelítette a 4 milliót. Különösen érdekes, hogy 1967 végéig a teljes gyártásnak mintegy fele volt csak személyautó, a többi teherautó és autóbusz. Az 1968-ban termelt 1 milliós többlet viszont már jórészt a személyautó-gyártásban jelentkezett. Ezzel Japán – ahogy már említettük – az Egyesült Államok mögött a második helyre tört fel a világ autógyártásában. Ami azonban még sokkal érzékenyebben érinti az amerikaiakat: a kitűnő minőségű, gyors és roppant olcsó japán autók veszélyes konkurrensként jelentkeztek a világpiacon – beleértve még az Egyesült Államok belső piacát is. Ma már a japánok nemcsak a kisautókban, hanem az

óránként 220 km sebességű nagy kocsikban is veszélyes versenytársai a világ bármely autógyártó országának.

1968 volt az az év, amikor Japán bruttó nemzeti terméke 1 milliárd dollárral meghaladta már az NSZK-ét is (133, illetve 132 milliárd dollár). Azóta az arány még inkább a japánok javára tolódott el. A külkereskedelem fejlődése még ennél is gyorsabb volt. 1969 júliusában közölte a gazdasági világsajtó a szinte elképesztő adatot, amely szerint Japán *egyhavi exportja meghaladta a másfél milliárd dollárt.* Ehhez azt kell tudnunk, hogy a teljes japán külkereskedelem (export–import) volumene 1966-ban 20 milliárd dollár volt.

A növekvő gazdasági hatalom új meg új működési területek felkutatására ösztönzi a japán tőkéseket. 1969. augusztus 31-én jelentette az AFP, hogy Athénban a világ leggazdagabb emberének titulált Arisztotelész Onasszisz mutatta be egy sajtókonferencián annak a japán konzorciumnak a képviselőit, amely mintegy 600–700 millió dolláros befektetéssel hatalmas ipari komplexum létesítésére kapott engedélyt a görög ezredesek kormányától. Az építendő komplexum egy évi 10 millió tonnás kapacitású kőolaj-finomítóból, egy félmillió tonna kapacitású bauxitüzemből, egy 160 000 tonnás alumíniumhengerdéből, és egy egymillió kilowatt kapacitású atomerőműből, továbbá vegyipari üzemekből áll majd.

A dolognak az ad különleges érdekességet, hogy 1968 tavaszán Onasszisz már előállt hasonló, bár némileg kisebb méretű javaslattal, de akkor a junta ezt elutasította, és a másik görög milliárdossal, Sztavrosz Niarchosszal kezdett tárgyalni. Úgy látszik, Onasszisz azzal nyerte meg a junta bizalmát, hogy a japánokkal társult. A japán tőkének még Hellászban is tekintélye van.

VI. A kenguru erszényében

AMERIKAI FÖLDFOGLALÁS

EGY KIS DIPLOMÁCIAI NYELVLECKE

VITA A KÉT ELLENSÉGRŐL

ÉLŐ ROBBANÓANYAG

KRISZTUS, MARX, BUDDHA

FELLÁNGOL A HARC A KÜLPOLITIKA MIATT

FOLYTATÓDIK A BELPOLITIKA MIATT

KIÉ LEGYEN A „GAZDASÁGI CSODA" EREDMÉNYE?

Különös dolog, hogy gazdasági felemelkedése nyomán milyen óriási érdeklődés nyilvánul meg világszerte Japán iránt, de ez az érdeklődés valahogy erősen féloldalas. A Japánt kutató szakemberek és érdeklődők túlnyomó többsége elméleti vagy gyakorlati közgazdász, s őket – érthető módon – elsősorban a japán gazdaság története izgatja. Ennek aztán olyan furcsa következményei támadtak, hogy az 1951 óta eltelt évek japán *társadalmi-politikai története* erősen a háttérbe szorult, s az a látszat keletkezett, mintha ebben a vonatkozásban semmi figyelemre méltót nem lehetne felfedezni.

„Boldogok a népek, amelyeknek nincs történelmük" – állapította meg egy régi aranymondás, nyilván a belpolitika és a külpolitika eseményeire, illetve azok hiányára célozva. Ezt az állítólagos boldogságot szeretnék elhitetni velünk a japán népről a burzsoázia különböző rendű és rangú tollforgatói. A már idézett Robert Guillain például nem kevesebbet állít könyvében, mint hogy Japánban gyakorlatilag elhalt az osztályharc. Igen, ez valóban frappáns bizonyítéka lenne a „népi kapitalizmusról" meg a „jóléti államról"

szóló és a többi, korszerűnek szánt burzsoá elméletnek – ha igaz volna. Csakhogy nem igaz.

Azt hiszem, az előző fejezetek legalább valamelyest érzékeltetni tudták, hogy milyen izgalmas volt a japán gazdaság rohamos felemelkedésének története. Az ország társadalmi-politikai története azonban ebben az időszakban semmivel sem kevésbé izgalmas.

A belpolitika és a külpolitika dialektikus összefüggésében szuverén államok esetében többnyire a belpolitika a meghatározó tényező. Egészen másként áll azonban a helyzet, ha nem szuverén, illetve korlátozott szuverenitású állam politikáját vizsgáljuk. Japán pedig feltétlenül az utóbbi kategóriába tartozik. Ezt egyébként a gazdasági fejlődés adatai és tényei is érzékeltették, s a második világháborút követő évek történetéről szóló fejezetben ez a könyv is utalt rá. Az amerikai katonai megszállás rendszere az 1951-es különbékével nem szűnt meg véglegesen, csak formája változott meg. Az akkor tíz évre kötött és azóta már egyszer újabb tíz évre meghosszabbított „kölcsönös biztonsági szerződés" állandósította az amerikai katonai megszállást, s ennek nemcsak Japán külpolitikáját, hanem belpolitikáját érintő következményei is a társadalmi harcok középpontjában állnak.

A politikai erők, elsősorban a pártok egész koncepciójának sarkköve *a katonai megszállás okozta politikai függés megítélése.* Nincs ma Japánban egyetlen politikai párt sem, amelyiknek programjában ne szerepelne az amerikai katonai megszállás megszüntetésének, illetve fenntartásának követelése.

Még meg sem kötötték azt az ominózus szerződést, amikor már megkezdődött a japán nép harca a megszállás állandósítása ellen. Ebben a harcban az a sajátos, hogy részvevői között nemcsak a társadalmi élet legöntudatosabb,

legszervezettebb osztagait, a munkásosztály pártjait és szakszervezeteit találjuk meg, hanem hatalmas paraszti tömegeket is.

Tudott dolog, hogy Japán nemcsak a szigetek, hanem a hegyek országa is. A sík terület drága kincs nemcsak a mezőgazdaság, hanem az ipar számára is. A japán mezőgazdaságban túlnyomó rizstermesztés egyik alapvető feltétele a mértani pontossággal vízszintesre egyengetett talaj, mert a rizs mocsári növény, és termesztése csak akkor gazdaságos, ha elárasztás idején az egész táblán biztosítani lehet az azonos vízmagasságot. A „kölcsönös biztonsági szerződés" értelmében létesített amerikai katonai támaszpontok nagy többsége pedig gyakorlótér, repülőtér, hadikikötő. Mind a háromhoz pontosan ezekre a vízszintes felületű területekre van szükség.

Amikor tehát a japán állam térítés nélkül kénytelen volt átengedni amerikai támaszpontok céljaira az ország területének majd 22 százalékát, 79 000 négyzetkilométert, ezzel gyakorlatilag saját parasztságát fosztotta meg a mezőgazdasági művelés alá vonható terület nagyobbik felétől. S méghozzá ezek a területek javarészt nem az állami tartalékföldekhez tartoztak, hanem parasztgazdaságok tízezreinek birtokában voltak. Előbb tehát ki kellett sajátítani ezeket a gazdaságokat, hogy a földet átadhassák az amerikaiaknak. De ez még nem minden. Az amerikai katonai támaszpontoknak a környéke is alkalmatlanná vált – nemcsak mezőgazdasági termelésre, hanem még az ottlakásra is. Az amerikai katonák nem sokat törődtek a szerződés jogi finomságaival, amelyek azt lettek volna hivatva bizonyítani, hogy a megszállás nem megszállás. Ők bizony úgy viselkedtek, ahogy a győztes megszállók szoktak viselkedni a levert ellenség országában. Páncélos járműveikkel letiporták a támaszpontok környékén fekvő japán parasztgazdaságok vetését, a gyakorlótereken kora hajnaltól késő estig dörögtek

a fegyverek – az eltévedt lövedékek nemegyszer a környék házaiba csapódtak be –, a repülőterek körül 15–20 kilométeres körzetben a lakosság már aludni sem tudott az állandó motorzúgástól. (Ehhez járultak még a megszálló csapatok katonáinak különböző bűncselekményei. Az amerikai katonák az állítólagosan egyenrangú szövetséges területén már a szerződés első évében több ezer közönséges bűncselekményt követtek el a békés polgári lakossággal szemben.)

Ilyen körülmények között teljesen érthető a japán közvélemény legszélesebb rétegeinek tiltakozása e szerződés ellen. Még mindig nem teljesen világos azonban, hogy miért állt rá a japán monopolisták érdekeit képviselő kormány a nyilvánvalóan egyenlőtlen szerződésre. Nem vitás, hogy a meghatározó tényező az amerikaiak nyomása volt, de kellett lennie olyan tényezőnek is, amely a japán monopolisták javára szolgált. Hogy ezt megérthessük, közelebbről meg kell vizsgálnunk a „kölcsönös biztonsági szerződést" és a vele szorosan összefüggő, az amerikai katonai támaszpontok elhelyezését és jogi státusát konkrétan szabályozó „adminisztratív szerződést".

A „kölcsönös biztonsági szerződés" bevezetésből és öt cikkelyből áll (szövegét *D. V. Petrov:* „Japán külpolitikája a második világháború után" című könyvének alapján közlöm).

A bevezetés kimondja, hogy Japán – mint szuverén állam, amelynek elvitathatatlan joga van az egyéni és kollektív önvédelemre – „azt kívánja, hogy védelmét szolgáló ideiglenes intézkedésként az Amerikai Egyesült Államok haderőt tartson Japánban és annak közelében, egy Japán ellen irányuló fegyveres támadás megelőzése céljából".

Az I. cikkely ennek megfelelően előírja: „Japán felajánlja és az Amerikai Egyesült Államok igénybe veszi azt a jogot, hogy a Békeszerződés és jelen Szerződés érvénybe

lépte után szárazföldi, légi és tengeri erőket helyezhessen el Japánban és annak közelében." Ezeket az erőket, folytatja a cikkely, „a nemzetközi béke és a távol-keleti biztonság fenntartására lehet felhasználni". Ha a körmönfont diplomáciai megfogalmazást egyszerű nyelvre próbáljuk lefordítani, világosan láthatjuk, hogy az Egyesült Államok így szerzett jogalapot – amennyiben ezt valóságos jogalapnak lehet tekinteni – támaszpontok létesítésére távol-keleti agressziós céljaihoz. A cikkely azonban – és most tessék figyelni! – más célokat is tűz a Japánban állomásozó amerikai csapatok elé. Az Egyesült Államok fegyveres erői ugyanis „a japán kormány külön kérésére" felhasználhatók „Japánban kitört nagyarányú belső lázadások és rendzavarások leküzdésére" is.

Nos, itt bújt ki a szög a zsákból, mert itt *a két magas szerződő fél érdekei csakugyan egybeesnek.* Az Egyesült Államok szilárdan kezében kívánja tartani az ellenőrzést a japán belpolitika fölött, a monopolisták pedig az amerikai fegyveres erők segítségére támaszkodva akarják fenntartani uralmukat Japánban. Ezért adhatta olyan könnyű szívvel aláírását a szerződésre a monopolisták kormánya.

A szerződés további cikkelyei ugyanis gyakorlatilag csak az Egyesült Államok jogairól és Japán kötelezettségeiről szólnak. A II. cikkely például megtiltotta Japánnak, hogy az Egyesült Államok előzetes hozzájárulása nélkül katonai támaszpontokat bocsásson egy harmadik hatalom rendelkezésére, vagy akár átengedje területén egy harmadik hatalom csapatait. Ez a cikkely tehát katona-politikai szuverenitásának még a látszatától is megfosztotta Japánt.

A III. cikkely az „adminisztratív szerződés" megkötését írta elő.

A IV. cikkely arról intézkedett, hogy a szerződés akkor veszti érvényét, amikor és amennyiben „olyan intézkedések lépnek érvénybe, amelyek kellő módon biztosítják a nem-

zetközi béke és a biztonság más módon történő fenntartását Japán körzetében" – azaz sohanapján.

Végül az V. cikkely a szerződés életbe lépését a ratifikációs okmányok kicserélésétől tette függővé.

Talán nem felesleges itt arra is utalni, hogy a különbékeszerződés értelmében (San Franciscó-i békeszerződés, II. cikkely, 3. pont) „Japán hozzájárul az Egyesült Államoknak az Egyesült Nemzetek Szervezetében teendő javaslatához, amely szerint ENSZ gyámsági területként adják át az Egyesült Államok kizárólagos kormányzati hatalma alá az északi szélesség 29. fokától délre elterülő Nanszei Szjoto-szigeteket (beleértve a Riu-Kiu- és Dajto-szigeteket), a Nanpo Szjoto-szigetsort Szofu Hantól délre (beleértve a Bonin-, Rosario- és Volcano-szigeteket), végül Parese-Vela és Marcus szigetét. Már a javaslat megtétele és a reá nyert kedvező válasz előtt az Egyesült Államok jogában áll teljes adminisztratív, törvényhozói és bírói hatalmat gyakorolni e szigetek területe és lakossága, továbbá a hozzájuk tartozó területi vizek fölött." Ez az a bizonyos „szerződés" – valójában diktátum –, amely elszakította Japántól a tisztán japán lakosságú déli szigeteket, köztük a világsajtóban oly gyakran szereplő Okinavát, és megteremtette a „kölcsönös biztonsági szerződés" szövegében szereplő „... *és annak közelében* ..." fogalmát.

De ne feledkezzünk meg az „adminisztratív szerződésről" sem, ez is nagyon tanulságos olvasmány. A „kölcsönös biztonsági szerződés" csak nagy vonalakban vázolta fel, ez az egyezmény viszont kiteljesíti Japán valóságos és tartós megszállását. A tömérdek cikkelyből álló szerződésnek csak a leglényegesebb pontjait szeretném ismertetni, hogy láthassuk, mi minden ellen kell küzdeniük a japán függetlenség harcosainak.

A III. cikkely szerint például az Egyesült Államok korlátlan jogot nyert nemcsak a csapatai elhelyezésére szolgáló

ellátási eszközök és területek megválasztására, hanem ezek a jogai kiterjedtek a hivatalosan támaszpontnak nyilvánított területekhez csatlakozó vagy közvetlen környezetüket alkotó körzetekre is. Ez azért különösen figyelemre méltó, mert a japán kormány hosszú időn át csak az amerikai csapatok által közvetlenül igénybe vett területekről és objektumokról szóló számadatokat ismerte el, és így saját közvéleményét is megtévesztette az amerikaiak ellenőrzése alatt álló terület nagyságát illetően.

Az V. cikkely alapján az Egyesült Államok korlátlan jogot nyert valamennyi japán kikötő és repülőtér használatára, emellett hajóit fölmentették a révkalauzok igénybevételének kötelezettsége alól.

Az amerikai hadsereg a szerződés szerint teljesen eszmei áron vehette igénybe Japán vasutait, távíró- és távbeszélőhálózatát. Hogy ez mit jelentett, azt egyetlen összehasonlító számadat is világosan dokumentálja: a japán vasutakon a csendes-óceáni háború első két évében (1941–1942) 15 638 000 japán katonai személyt szállítottak, 1951-ben és 1952-ben pedig az ugyanezeken a vasutakon szállított amerikai katonai személyek száma 16 508 000 volt. Emellett az amerikai katonai szállítmányok elsőbbséget élveztek minden japán szállítmánnyal szemben. Nem véletlen, hogy haladó japán szakemberek az így kialakult helyzetet ezekkel a szavakkal jellemezték: „Az Egyesült Államok katonai ellenőrzést gyakorol Japán egész közlekedési hálózata fölött."

A szerződés XII. paragrafusa korlátlan szabadságot biztosított az Egyesült Államok katonai hatóságainak a támaszpontok építéséhez szolgáló anyagok szállítására és az építkezési munkálatok elvégzésére vonatkozó szerződések megkötésében. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a japán építőanyag-gyártás és építőipari kapacitás jelentős részét elvonták a helyi szükségletek kielégítésétől.

Az már csak természetes, hogy az amerikai csapatok részére Japánba szállított áruk vámmentesek (XI. cikkely.). Az viszont már csak az előzőekben ismertetett különleges jogok összességének alapján természetes, hogy a Japán területén bűncselekményt elkövető amerikai katonai személyek fölötti bíráskodás jogát kivették a japán hatóságok kezéből. (Ahogy az már egyenjogú, szuverén államok között szokásos . . .)

Talán még csak arra az egyetlen pontra utalnék (a szerződés IX. pontja), amelynek alapján az Egyesült Államok tetszése szerint határozhatta meg mind a Japán területén állomásozó csapatainak és a katonákat kísérő hozzátartozóknak a számát, mind a támaszpontokon elhelyezett hadianyag mennyiségét és minőségét.

A szerződés értelmében a japán kormány hivatalosan 612 támaszpontot, 18 gyakorlóteret, 35 repülőteret stb. bocsátott az amerikai hadsereg rendelkezésére. Azért mondom, hogy hivatalosan, mert utóbb kiderült, hogy voltak ezeken kívül titkos támaszpontok is, amelyekről semmilyen hivatalos iratban nem esett szó. 1961 őszén például, a béke híveinek Majdzuru városában tartott konferenciáján az egyik hokkaidói küldött kijelentette: „mi, hokkaidóiak, eddig úgy tudtuk, hogy szigetünkön harminchét katonai támaszpont van, s csak amikor utánaszámoltunk, derült ki, hogy számuk negyvenkilenc". Amit a hokkaidói küldött mondott, nagyjából érvényes volt az ország többi részére is.

Gondolom, már az eddigiekből is kitűnik, mennyi és milyen japán érdeket sért az amerikai megszállás, s ez arra is magyarázatot ad, hogy Japánban nemcsak a hagyományosan haladó erők (a szervezett munkásság és – mint láttuk – a létérdekeiben veszélyeztetett parasztság) küzdenek a megszállás ellen, hanem bizonyos, nem is jelentéktelen tőkés körök is. Ez a szerződés már keletkezésének időszakában a *belpolitikai harcok középpontjába került.*

Már említettem, hogy a Szocialista Párt 1950-ben kettészakadt. A pártszakadás előidézője az az ellentét volt, amely az előkészítés alatt álló – és főbb vonásaiban többé-kevésbé közismert – „különbéke-szerződés" megítélésében keletkezett a párton belül. A baloldaliak ebben a szerződésben az amerikai és a japán monopolisták összeesküvését látták a japán nép ellen. Bár ők is hangsúlyozták, hogy Japánnak létérdeke szuverenitásának visszaszerzése, s ehhez az alapvető lépés egy békeszerződés megkötése, de csak olyan békeszerződést tartottak elfogadhatónak, amelynek előkészítésében és aláírásában részt vesz Japán minden második világháborús ellenfele – köztük a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság is. Nyilvánvaló, egy ilyen békeszerződés semmiképpen nem szolgáltatta volna ki Japánt az amerikaiak önkényének.

A jobboldali szocialisták álláspontját kommunistaellenességük determinálta. Azt ugyan ők sem tagadták, hogy a tervezett „különbéke-szerződés" számos, Japánra nézve hátrányos pontot tartalmaz, de az így sértett japán érdekeket kisebb jelentőségűeknek minősítették, mint a békekötés előnyeit: a formális japán szuverenitás visszanyerését, s az amerikai katonai „védelmet" a világkommunizmus győzelmes előretörésével szemben. Az ellentétek annyira kibékíthetetleneknek bizonyultak, hogy a pártszakadást nem lehetett elkerülni.

Hamarosan mindenki előtt világossá vált, hogy az amerikai szövetségre épített, egyoldalú külpolitikai irányzat egyben alapvető belpolitikai irányzatot is jelent. E belpolitikai irányzatot elsősorban a nyílt és éles *jobbrafordulás,* a megszállás első éveiben foganatosított demokratizálási intézkedések fokozatos felszámolása, a monopóliumok újjáélesztése, a munkásosztály jogai és életszínvonala ellen indított hadjárat jellemezte.

A demokratikus jogok védelméért, a reakció rohamának

visszaveréséért, a munkásosztály helyzetének javításáért vívott harc így szorosan egybefonódott az amerikai megszállás és annak következményei ellen folyó küzdelemmel. Az egymást kölcsönösen befolyásoló két problémakör megítélésében azonban a haladó, demokratikus erőkön belül is éles és mindmáig lezáratlan vita keletkezett. A haladó politikai erők álláspontja annyiban közös volt, hogy valamennyien felismerték: a japán munkásosztálynak két ellenséggel, az amerikai imperializmussal és a japán monopolistákkal kell megküzdenie. Az viszont már szinte alapvető stratégiai és ebből folyó taktikai különbségeket okozott, hogy míg a kommunisták a fő ellenségnek az amerikai imperializmust tekintették, és ennek megfelelően a munkásmozgalom elsődleges céljául a megszállási rendszer felszámolását tűzték ki, a szocialisták azon a véleményen voltak, hogy a fő ellenség a japán monopoltőke, s a megszállási rendszer csak akkor szüntethető meg, ha előzőleg már megtörték a hazai monopóliumok uralmát, megdöntötték a monopolisták kormányát és helyébe haladó, népi kormányt állítottak.

A kommunisták alapvető stratégiai koncepcióját erőteljesen befolyásolta a Tájékoztató Irodának az előzőek során már ismertetett véleménye, amely a japán pártot arra késztette, hogy ne csak az amerikai megszállók demokratizálási szándékainak őszinteségére vonatkozó illúzióit adja fel, hanem ejtse el a szocializmushoz vezető viszonylagos békés út elgondolását is. A Japán Kommunista Párt ekkori program-dokumentumai tehát minden más alternatíva elvetésével a fegyveres felkelés koncepcióját hangoztatták, s ebből, konkrét forradalmi helyzet hiányában, csak az következhetett, hogy a párt egy időre még saját szövetségeseitől is elszigetelődött.

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a különbéke csak 1952-ben, a ratifikálások után lépett érvénybe, és addig érvényben maradt MacArthur hírhedt 201-es rendelete is,

amely a Kommunista Pártot gyakorlatilag illegalitásba kényszerítette. (Csak mellékesen jegyzem meg: az USA szenátusa a békeszerződés ratifikálásának feltételéül azt kötötte ki, hogy a japán kormány Kína egyedüli képviselőjének Csang Kaj-sek tajvani rezsimjét köteles elismerni és eleve le kell mondania a Kínai Népköztársasággal való mindennemű kapcsolatról. Ennek a feltételnek a teljesítése volt a már ismert „Josida-levél".)

A 201-es rendelet nyomán nemcsak a legismertebb kommunista vezetők politikai tevékenysége bénult meg. Az amerikai katonai hatóságok utasítására a kommunista szakszervezeti funkcionáriusok és az egyszerű párttagok ezreivel szemben is megtorló, korlátozó intézkedések léptek életbe. Közel 20 000 kommunista vesztette el állását. Az államapparátusból és az állami üzemektől kivétel nélkül minden kommunistát elbocsátottak. Mindezek a tényezők a Kommunista Párt befolyásának ideiglenes, de erős csökkenéséhez vezettek, s mindehhez még hozzájárult a kommunista sajtó betiltása.

Ebben az időszakban válik véglegessé a japán szakszervezeti mozgalom szétforgácsolódása is. A folyamat már a 40-es évek végén megindult, amikor az amerikai szakszervezetek nyomására a szociáldemokrata befolyás alatt álló szakszervezetek valamennyi vezető tőkésországban a Szakszervezeti Világszövetség szétrobbantását készítették elő. Mint tudjuk, ez az amerikai egységbontás csak Franciaország és Olaszország nagy szakszervezeti központjánál, a CGT-nél és a CGIL-nél nem hozta meg a várt eredményt, mert ezekben túlnyomó volt a kommunista befolyás. A japán szakszervezeti mozgalom egységének megbontására, az amerikai katonai hatóságok nyílt támogatásával jött létre a Szohjo (Japán Szakszervezetek Főtanácsa), s ez rövidesen be is jelentette kilépését a Szakszervezeti Világszövetségből.

E szakszervezeti központ kezdettől fogva a Szocialista Párt befolyása alatt állt, és mind a mai napig hűségesen követi a szocialisták irányvonalát. Ennek megfelelően már az 50-es évek derekán erőteljesen *balrafordult*, és szembehelyezkedett az osztály-együttműködés politikájával.

A Szakszervezeti Világszövetséghez tartozó, kommunista vezetésű Szanbecu (Ipari Szakszervezetek Országos Szövetsége) ugyanúgy célpontja volt az amerikai katonai hatóságok megtorló intézkedéseinek, mint a Kommunista Párt. Minthogy az 50-es évek kezdetén a párt is az amerikai megszállók ellen vívott harcot állította tevékenységének középpontjába, és egy időre lemondott a dolgozók napi követeléseiért vívott harcról, a Szanbecu bomlásnak indult, és régebbi befolyását mind a mai napig nem tudta visszanyerni.

A későbbi politikai fejlődés során még két szakszervezeti központ jött létre, de igen tetemes a semmiféle központhoz nem tartozó, egymástól teljesen független üzemi szakszervezetek létszáma is.

A reakció rohamához a harci trombitajelet még az amerikai katonai hatóságok adták meg. Miközben kíméletlen dühvel vetették rá magukat a Kommunista Pártra és más haladó szervezetekre, saját demokratizálási intézkedéseik nyílt felrúgásával hozzáláttak a japán reakció hadállásainak megerősítéséhez. Ehhez még a személyi feltételeket is az amerikaiak teremtették meg.

Mint emlékszünk, a fegyverszüneti szerződés előírta a háborús bűnösök felkutatását és megbüntetését. Ez megfelelt az antifasiszta koalícióban részt vett államok jaltai és potsdami megállapodásainak. A háborúért különböző mértékben felelős személyek száma mintegy 210 000 volt. Felelősségük mértéke szerint különböző büntetéseket kaptak, a halálos ítéletektől az állásukból való elbocsátásig. Mire azonban sor került a San Franciscó-i különbéke megköté-

sére, az amerikai katonai hatóságok megkegyelmeztek a háborús főbűnösöknek, többet szabadon is bocsátottak közülük (például Sigemicu volt külügyminisztert), a tisztogatási eljárás során különböző hátrányokkal sújtott személyek közül pedig 201 000-et egyetlen tollvonással mentesítettek cselekedeteik minden törvényes következménye alól. Ezzel az intézkedéssel megteremtették a békekötés után formálisan szuverén japán kormány szélsőségesen reakciós politikájának személyi feltételeit.

Már az 50-es évek derekára világosan kirajzolódtak a reakciós politika következményei. Az amerikai megszállás súlyos helyzetbe sodorta a parasztság jelentős részét, a gazdasági fellendülésből csak a monopolisták húztak érdemleges hasznot, a nagy tömegek életszínvonala lényegében nem emelkedett. Igaz, hogy a nominálbérek tendenciája már némileg fölfelé ívelt, de a gazdasági fellendülés kezdeti időszakával törvényszerűen együtt járó infláció a béremelések minden eredményét semmissé tette. A megélhetési költségek gyorsabban nőttek, mint a bérek. Mindehhez egy új jelenség is csatlakozott: a *demográfiai robbanás.*

Japánban már a kapitalista átalakulás kezdetétől fogva jelentkezett a viszonylagos túlnépesedés. A második világháborúig a japán vezető körök ezt katonai kalandok útján, gyarmatok szerzésével igyekeztek levezetni. A második világháborúban szenvedett vereség következményeként ennek lehetősége megszűnt, s a japán túlnépesedés, amely a múltban másokat árasztott el, ezúttal Japánban torlódott föl. A demográfiai robbanásnak két tényezője volt: a születési arányszámok növekedése és a halálozási arányszámok csökkenése. Amíg e jelenségre föl nem figyeltek, a meghatározó elem a születések számának rohamos növekedése volt. A viszonylag korán megindított születésszabályozási propaganda eredményeként a születési arányszámok az 50-es évek vé-

gére erősen visszaestek és a 60-as években már nagyjából megközelítették az európai átlagot, egyben azonban a halálozási arányszámok olyan váratlan mértékű csökkenése következett be, aminek következtében *a japán népszaporulat jelenleg is meghaladja a 13 ezreléket.*

Néhány jellemző adatot említek ennek a mindmáig ható folyamatnak az érzékeltetésére. A születési arányszám 1947-ben 34,3, 1950-ben 30, 1954-ben már 20, 1957-ben 17,2, 1965-ben 16,6, 1967-ben 19,7 ezrelék volt. Viszont a halálozási arányszám 20 év alatt 16,9 ezrelékről (1947) 6,7 ezrelékre (1967) csökkent. A japán lakosság korcsoport szerinti megoszlásában óriási változások következtek be. Jelenleg (1969) az ország 103 millió lakosából 45 millió a húsz éven aluli, tehát túlnyomórészt eltartott személy. A 60-as évek elejétől bekövetkezett fordulat eredményeként azonban ez az arány a 70-es évek végére nagyban megváltozik, mert ismét az idősebb korosztályok jutnak majd túlsúlyba, s a japán demográfiai számítások szerint a 70-es évek végére a teenagerek létszáma mindössze 24 millió lesz. A japán vezető körök aggodalommal kísérik ezt a változást, mert így csökken a fiatal, tehát alacsony fizetésű dolgozók létszáma. Ezért a japán kormány a közelmúltban ismét azzal a felhívással fordult a japán anyákhoz, hogy szüljenek minél több gyermeket.

A népfölösleg levezetésének hagyományos csatornái tartósan eldugultak. Nincsenek többé gyarmatok, ahová telepeseket lehet küldeni, nincs kivándorlás – és nincs hadkötelezettség sem. Az időközben „önvédelmi erők"-re átkeresztelt „rendőri tartalék hadtest" állandó létszámhiánnyal küzd.

A második világháború tapasztalatai alapvetően átalakították a japán nép nagy tömegeinek a katonáskodással összefüggő nézeteit és magatartásformáit. Amennyire dicsőségnek számított a régi Japánban a hadi mesterség, annyira

megvetett napjainkban. A katonák a társadalmi értékrend és ranglista legalján, a sintérekkel egy szinten foglalnak helyet. Az alkotmány értelmében a hadsereg csak önkéntesekből állhat. Önként azonban jóformán senki sem jelentkezik. A személyi létszámot már az 50-es évek derekán is csak úgy tudták biztosítani, hogy a munkaközvetítő hivatalokból – az alkotmány nyílt megsértésével – a toborzó irodákba irányították át a fiatal munkanélkülieket, azzal a fenyegetéssel, hogy amennyiben nem engedelmeskednek, megvonják tőlük a munkanélküli-segélyt.

Az „önvédelmi hadtest" létszámát az állandó szökések is csökkentik. Minthogy nincs általános hadkötelezettség, nincs törvényes eszköz sem a szökések megtorlására. A legnagyobb büntetés, amellyel a katonaszökevényeket sújthatják, a kincstári ruha beszolgáltatásának elmulasztásáért kiszabható 3 napos elzárás. Világos, hogy ezt a kockázatot szívesen vállalja minden olyan fiatalember, akinek elege volt a megvetett foglalkozásból. A szökevények száma így évente 2–3000-re rúg.

A demográfiai robbanás magas szinten *állandósította* a munkanélküliséget. Mire a gazdasági fejlődés felszippantotta volna a munkanélkülieket, már megjelentek a munkapiacon a fiatalok milliói. Bár a hivatalos japán kormánystatisztikák 15 év óta állandóan 4–500 000 munkanélküliről számolnak be, és büszkélkedve teszik hozzá, hogy az üres munkahelyek száma ennek – a konjunktúrától függően – két-háromszorosa, ezek az adatok csak azt vezethetik félre, aki eleve elhatározta, hogy mindent elhisz, ami kedvező színben tünteti fel a japán kapitalizmust. A hivatalos statisztikákban ugyanis csak azok a személyek szerepelnek, akik már valaha állandó állásban voltak és azt elvesztették. Ezek közül is törlik az olyanokat, akik az állásra való reménytelen várakozást elunva, falura költöznek. Nem számítják munkanélkülinek a nem teljes munkaidőben foglal-

koztatottakat, akiknek száma az ötvenes évek végén megközelítette a 7 millió főt (20–48 órát dolgozók – 3 160 000; heti 20 óránál kevesebbet dolgozók – 1 550 000; alkalomszerűen foglalkoztatott napszámosok – 2 160 000).

A sor végén pedig ott szoronganak azok a milliók, akikről semmiféle hivatalos statisztika nem hajlandó tudomást venni. Említettem már, hogy a japán parasztcsaládokban átlagosan négy gyermek van. Közülük azonban a mindmáig érvényben levő öröködési törvény alapján csak a legidősebb fiú örökölheti a földet. Amikor a többiek elérik a munkaképes kort, veszik a motyójukat, és elindulnak, amerre a szemük lát. Ezeknek a szerencsétlen fiataloknak (és sokszor már nem is olyan fiataloknak) nincs mesterségük, nincs egzisztenciájuk, de még reményük sincs. Egyik napról a másikra, alkalmi munkákból tengetik életüket, legtöbbször annyira sem futja a keresetükből, hogy valami nyomorúságos szállást béreljenek. Ezrével, tízezrével alusznak a városok parkjaiban, s amikor beáll a tél, gyalogszerrel indulnak meg a déli szigetek felé, ahol legalább a téli hónapokban is a megfagyás veszélye nélkül lehet a szabadban aludni.

Hányan vannak? Erről nem számol be semmiféle statisztika. Állandó lakás híján még a rendőri bejelentőlapokból sem lehet megállapítani. Lehet, hogy néhány százezer, de az is lehet, hogy néhány millió emberről van szó. Az általam ismert egyetlen megbízható adat csak arról tudósít, hogy 1965. január 9-én a tokiói rendőrség jelentése szerint az éjszaka folyamán 2500 hajléktalan fagyott halálra Tokió egyik (csak egyik!) parkjában.

Ez a súlyos belső társadalmi, politikai és gazdasági ellentmondásokkal terhes helyzet volt az 50-es évek derekán és végén lezajlott társadalmi harcok közege.

Az amerikai megszállók jelenléte a japán nép legszéle-

sebb köreiben ébren tartotta az 1945. évi atombomba-támadások emlékét, s így egyáltalán nem véletlen, hogy a világon először és a legnagyobb arányokban Japánban alakult ki széles *népi mozgalom* az atombomba betiltásáért. Ez a pacifista ihletésű mozgalom 1955 őszén szervezeti formát öltött. Jelszavai annyira népszerűekké váltak, hogy a kormány sem tudott fellépni ellene, sőt, a kormányzó konzervatív párt bizonyos körei is megpróbálták kihasználni ezt a mozgalmat tömegbefolyásuk növelésére, és pozíciókat vállaltak a szervezet vezetésében. Számításuk azonban nem vált be, mert a mozgalom a dolgok logikájánál fogva túlcsapott az eredeti célkitűzéseken, és már létezésének kezdeti időszakában is nyíltan megfogalmazta elutasító álláspontját az amerikai hidegháborús irányzattal s annak közvetlen következményével, a szövetségi, valójában megszállási rendszerrel szemben.

Az osztály-együttműködés politikájának nyilvánvaló kudarca és a mind érezhetőbb társadalmi erjedés politikájának felülvizsgálatára kényszerítette a két szocialista pártot. 1955-ben Japán Szocialista Pártja ismét egyesült olyan politikai platform alapján, amely már nyílt harcot hirdetett az uralmon levő reakciós rendszer ellen.

Lassan, de fokozatosan sikerült kitörnie a teljes elszigeteltségből Japán Kommunista Pártjának is. A párt ismét nyíltan és legálisan jelentkezhetett a politikai küzdőtéren, s bár irányvonalának bizonyos szektás-dogmatikus vonásait még nem sikerült teljesen leküzdenie, eredményes kísérletet tett az akcióegység megteremtésére a Szocialista Párttal. Tulajdonképpen ennek az akcióegységnek nem is annyira elvi ellentétek voltak az akadályozói, mint inkább az a mindkét párt politikájában napjainkig fennmaradt törekvés, hogy külön-külön szerezzék meg önmaguknak a munkásosztály vezetésének hegemóniáját. Ez a szerencsétlen rivalizálás gyakorlatilag olyan politikai balfogásokban

öltött testet, hogy egyébként mindkét párt részéről elvileg helyeselt akciókban az egyik párt csak azért nem vett részt, mert azokat a másik párt kezdeményezte és vezette.

A gazdasági fejlődés során a japán társadalom szerkezetében végbement jelentős változások egy új politikai erőcsoportosulás létrejöttéhez vezettek. Láttuk már, hogy az úgynevezett gazdasági csoda társadalmi hatása mennyire ellentmondásos volt: amennyire stabilizálóan hatott a monopoltőkések rétegére, annyira bizonytalanná tette az egyéb társadalmi osztályok és rétegek helyzetét. A körülményeknek ez a sokoldalú egybejátszása kedvezett egy misztikus, vallási alapon létrejött, harmadikutas politikai irányzat kialakulásának.

Tudott dolog, hogy a buddhizmus nem egységes vallás, hanem tulajdonképpen csak vallási irányzat. Egységes buddhista egyház sincs, hanem minden egyes buddhista szekta (számuk meghaladja a kétszázat) lényegében egy-egy felekezet, s ezeket csak nagyon lazán köti össze a közös világnézeti alap, de nagyon sokszor élesen szembeállítja egymással a konkrét hittételekben jelentkező alapvető nézetkülönbség. A buddhizmus olyasfajta gyűjtőfogalom, mint a kereszténység. Két alapvető irányzata van: a szigorúbb, ortodoxabb *hinajana,* és a hittételek s az ezekből folyó vallási gyakorlat szempontjából engedékenyebb *mahajana.* A két irányzat keretei között elhelyezkedő szekták tulajdonképpen önálló vallásoknak tekinthetők. Ezek még abban is különböznek egymástól, hogy némelyiknek semmiféle egyházi szervezete sincs, másoknál viszont olyan egyházi hierarchia alakult ki, amely a hívők legsajátabb magánügyeinek, családi életének meghatározásába is beleszólást követel magának.

Az utóbbi kategóriába tartozik a Japánban honos 160 buddhista szekta (azaz vallás) legharcosabbika: a Nicsiren.

Ez a szekta a két világháború közti korszakban alakult, és kezdetben nem játszott jelentős szerepet az ország vallási életében. Érthetően, mert – mint tudjuk – a császári fasizmus időszakában az ősök tiszteletét és a császári család isteni eredetét hirdető sintoizmus volt a minden japán állampolgár számára kötelező államvallás. Tegyük mindjárt hozzá, hogy még ez a kényszerintézkedés is számolt a japán társadalom több száz éve kialakult magatartásával, amely az egymással vetélkedő sintoizmus és buddhizmus között sajátos kompromisszumot teremtett. A kompromisszum lényege már a régmúlt időkben is abban állt, hogy a sintoizmus inkább a közéleti megnyilvánulások vallásos formáit szolgáltatta, míg a családi élettel kapcsolatos vallási ceremóniák inkább a buddhizmus működési területét alkották. Lényegében a japán ember egyidejűleg vallhatta magát mindkét vallás hívének. A császári fasizmussal összefüggő sintoista államvallás nem tudta leküzdeni ezt a hagyományos felfogást, s ezért hallgatólagosan tudomásul vette és eltűrte a buddhizmus létezését, csak azt követelte meg, hogy hivatalosan a buddhisták vallják magukat sintoistáknak is – pontosabban *elsősorban sintoistának*. Az alapvetően a békét és a társadalmi életben való részvétel hiábavalóságát hirdető buddhizmus híveinek túlnyomó többsége elfogadta ezt a kompromisszumot, és így nem okozott különösebb problémákat a militarista köröknek.

Az egyetlen kivétel a kis Nicsiren szekta volt, amely szembehelyezkedett a nem politizálás buddhista alapelvével, és nyíltan tagadta a sintoista vallás államilag szentesített fő tételét, a császári család isteni eredetét. Ezzel természetesen magára vonta a hatóságok megtorló intézkedéseit. Vezetőit börtönbe vetették, a szekta alapítója, Makigucsi ott is halt meg.

Ez a szekta a második világháborús japán vereségben saját tételeinek igazságát látta beigazolódni. Makigucsi utóda

a szekta élén, Toda Dzjoszej, elsősorban nem teológiai felkészültségével, hanem amerikai reklámszakemberhez méltó szervezési ügyességével szerezte meg a vezetéshez szükséges tekintélyt. Jó érzékkel ismerte föl, hogy a sintoizmus államvallás jellegének megszűnése nagy esélyt nyújt az újjáélesztett szekta számára, s egyben megtalálta a japán társadalomnak azokat a rétegeit, amelyek hajlamosak voltak a szekta eszméinek befogadására. De mást is megtalált: a leghatásosabb szervezeti formát.

Makigucsi legszűkebb környezete annak idején a Szoka Gakkai (Az Értékek Helyreállítására Alakult Társaság) nevet viselte. Ezt élesztette újjá Toda, s a szervezet alapsejtjévé a családot tette. Ez egyébként szervesen beleillett a mindmáig eleven japán hagyományba, amely a vérségi alapon vagy befogadás által létrejött patriarkális családot annak minden jellegzetességével, így a családfőnek a családtagok magánéletére, házasságára, sőt munkahelyválasztására is kiterjedő abszolút rendelkezési jogával még most is élő valóságnak, a társadalom alapvető építőkockájának tekinti.

A Szoka Gakkai vallási alapon álló politikai szervezet. Nyíltan hirdetett célja a Nicsiren szekta tanításainak terjesztése és – eltérően a többi buddhista szekta közismert vallási türelmességétől – ezeknek a tanításoknak a kizárólagossá tétele, tehát az iszlám kezdeti időszakához hasonló harcos térítés.

Milyen tanításoknak akarja megnyerni a Szoka Gakkai előbb az egész japán népet, majd az egész világot?

Azt hirdeti, hogy az emberekben különleges erkölcsi tulajdonságokat kell kialakítani. Ezek alapján jöhet létre „a politika és a hit egybeolvadása", és ennek eredménye lesz a „valóban eszményi társadalom". Az utat ehhez a „harmadik civilizáció" megteremtésében jelöli meg. Ezt a szekta egyik tömegtoborzó kiadványa így indokolja: „A kapitalista

civilizáció a kereszténység idealizmusát, a szocialista civilizáció Marx materializmusát tette meg alapjául. Mind az idealizmusnak, mind a materializmusnak az a baja, hogy egyoldalú. Csak a harmadik civilizáció, amely az idealizmust és a materializmust önmagában egyesítő és így mindkettő fölé emelkedő buddhizmust teszi meg alapjául, képes leküzdeni az ellentmondásokat, és megnyitni az emberiség számára a fényes jövő kapuját."

Ha az olvasó erre azt mondja, hogy ezekből a szóvirágokból vajmi kevés tűnik ki a szekta valódi céljairól és elképzeléseiről, igaza van. De ez a reklámszöveg nem véletlenül ilyen homályos és semmitmondó. Nem észokokkal, hanem érzelmi ráhatással akar toborozni. Nem a legintelligensebbeket, hanem a legelmaradottabbakat veszi célba propaganda-ágyújával.

Ugyanilyen szétfolyó és nehezen megfogható a Szoka Gakkai álláspontja a konkrét politikai kérdésekben. Egyik vezetője, Kodaira Mampej például így határozza meg a szekta képviselőinek álláspontját: „... nem lépnek fel egyetlen társadalmi osztály, a kapitalisták vagy a szakszervezetek képviselőiként. Az egész nép, az egész világ érdekében kell tevékenykedniük."

Ugyanakkor a Szoka Gakkai pontosan kitapintotta a japán társadalom legérzékenyebb pontjait, azokat a kérdéseket, amelyek leginkább izgatták és izgatják még a politikai élet jelenségei iránt legközömbösebb, politikai öntudat dolgában legelmaradottabb embereket is. A szekta politikai demagógiájának középpontjában olyan kérdések állnak, mint a béke, a semlegesség, a létbizonytalanság, a politikai jogfosztottság.

A Szoka Gakkai tömegeit a mezőgazdaságból kiszorult és az iparban még el nem helyezkedett vándormunkások, a munkanélküliek, a családi üzemekben dolgozók, a kisegzisztenciák és a tisztviselők alsóbb rétegeinek köréből tobo-

Egysínű magasvasút Tokióban

A modern nagyipar közvetlenül a tengerparton települt

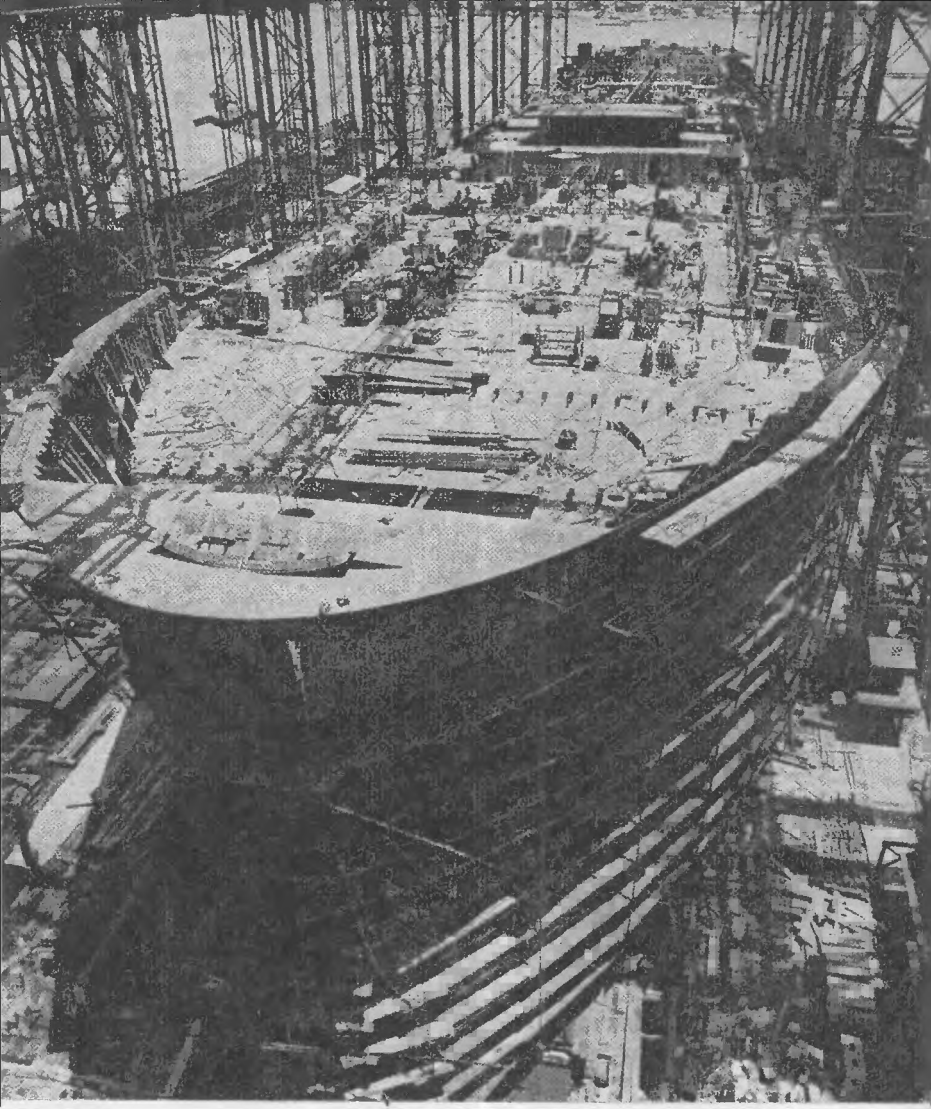

Japánban gyártják a világ legnagyobb hajóit

rozza. Mindezeknek a rétegeknek sorsuk jobbra fordulását ígéri, mihelyt segítségükkel átveszi a hatalmat. A szociális demagógia nem maradt hatástalan a társadalom perifériáin sínylődő tömegekre: 1956-ban a szervezetnek 3000 család volt a tagja, 1957-ben 20 000 – 1962-ben 2 700 000 család!

Jóllehet a Szoka Gakkai az 50-es években a választásokon még nem állított önálló jelölteket, és így elvben nem lépett fel önálló politikai pártként, befolyása már ekkor is megnyilvánult a társadalomnak éppen azokban a rétegeiben, amelyek helyzetüknél fogva a társadalmi nyugtalanság legfőbb forrásai voltak. Amennyire nyereség volt tehát a haladó erőkre nézve, hogy a Szoka Gakkai jelentős tömegeket választott le az elmaradottaknak a reakciót támogató táboráról, annyira hátrányos volt a szekta befolyása azokra az emberekre, akiket a munkáspártok igyekeztek megnyerni maguknak.

Japán Szocialista Pártjának az újraegyesülés révén bekövetkezett erősödése, a megoldatlan társadalmi problémák sűrűsödése és a japán politikai életben mutatkozó növekvő nyugtalanság a burzsoáziát erőinek összefogására ösztönözte. Két héttel a szocialisták egyesítő pártkongresszusa után a nyíltan a nagytőke érdekeit képviselő Liberális Párt és az addig bizonyos mértékig függetlenebb Demokrata Párt is kimondta egyesülését. Létrejött a *Liberális Demokrata Párt;* ez azóta is Japán kormányzó pártja.

A társadalmi nyugtalanság méreteivel és következményeivel a reakciós kormánynak is számolnia kellett. Jóllehet a japán burzsoázia az utóbbi két és fél évtized során sokszor bebizonyította, hogy érti a dolgát, nem helytálló az a feltételezés, mintha a japán kormány különböző kérdésekben elébe ment volna a tömegek követeléseinek, hogy így hárítsa el a számára súlyosabb következményeket. Valójában azok az engedmények, amelyeket a mind szélesebb

tömegektől támogatott haladó erők csikartak ki a monopolisták kormányától, kivétel nélkül harcban – olykor a szó szoros értelmében vett harcban – születtek meg.

A reakciós kormány politikáját erőteljesen befolyásoló népi megmozdulások sorát az úgynevezett amerikai segélyprogram körüli harcok nyitották meg, s ezek végül is Josida kormányának bukásához vezettek. A segélyprogram szervesen beleilleszkedett az Egyesült Államok hidegháborús politikájába. Az 50-es évek elején az Egyesült Államok sok országot részesített nagy összegű segélyben azzal a céllal, hogy meggyorsítsa fegyverkezésüket és ezzel a szovjetellenes szövetség mind nagyobb terheit hárítsa át szövetségeseire. (Ilyen segélyben részesült köztudomásúlag többek között az NSZK is.)

Az 1952-es amerikai elnökválasztással kormányra került republikánus párti Eisenhower-adminisztráció ezekbe a tervekbe Japánt is be akarta vonni. Bár Dulles amerikai külügyminiszter előtt sem volt titok, hogy az érvényben levő japán alkotmány kifejezetten tiltja hadsereg felállítását, a hidegháborús politikának ezt az élharcosát nem zavarta különösebben az ilyen jogi apróság. Már 1953 tavaszán Japánba utazott (ez volt egyébként a történelem során az első eset, hogy amerikai külügyminiszter felkereste Japánt), és ott beható tárgyalásokat folytatott Josida miniszterelnökkel. A megbeszélések eredményeként 1953 októberében japán küldöttség indult Washingtonba Ikeda, a későbbi miniszterelnök vezetésével.

A washingtoni tárgyalásokon a két fél álláspontja elég erősen eltért egymástól. A japán tárgyaló fél megpróbált kitérni az amerikai követelések elől. Egy pillanatig se képzeljük azt, hogy a japán kormány valamiféle elvi meggondolás alapján küzdött az ország újrafelfegyverzése ellen. Egész másról volt itt szó. Az amerikaiak fő követelése arra irányult, hogy a japán költségvetés jelentős hányadát fordít-

sák az ország fölfegyverzésére, legkevesebb öt év alatt mintegy félmilliós létszámú hadsereget hozzanak létre, és a legkorszerűbb fegyverekkel szereljék föl. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a kilátásba helyezett amerikai segély összegének döntő hányadát a japánok kénytelenek lettek volna amerikai fegyvervásárlásokra elkölteni, mert az amerikaiak által sürgetett korszerű fegyverzet előállítására a japán ipar ekkor még nem rendelkezett megfelelő kapacitással.

A japán tőke érdekeit védelmező kormányküldöttség két okból ellenezte ezt a megoldást. Egyrészt – mint az előzőek során már láttuk – éppen ebben az időszakban az állami tőke a jóvátételi szállítások finanszírozásával egyengetni kezdte a japán tőkebehatolás útját a délkelet-ázsiai országokba, s így a hadikiadások növelése ettől vont volna el hatalmas összegeket. Másrészt az adott körülmények között a japán tőke a hazai piacon magasabb profitra számíthatott a jóvátételi szállításokkal kapcsolatos iparágakban és a gyorsan fejlődő ágazatokba történt nagyarányú beruházások révén, mint a fegyvergyártásban. A japán ellenjavaslat tehát egyfelől az amerikaiak által követelt félmilliós létszám helyett jóval szerényebb méretű hadsereg felállítását tűzte ki célul, másfelől az amerikaiak által ajánlott összegnél lényegesen magasabb segélyt kívánt kölcsönök és közvetlen beruházások formájában.

Az idő azonban még nem érett meg arra, hogy a japán fél akár csak részben is érvényesíthesse álláspontját. Dulles nem szerette hosszú pórázra engedni szövetségeseit, különösen nem az olyanokat, akik teljesen ki voltak szolgáltatva neki. A japán ellenjavaslatoktól feldühödött amerikai küldöttség hirtelenjében azzal az új követeléssel állt elő, hogy a japánok teljes összegben térítsék meg a GARIOA és az EROA keretében 1946 és 1952 között nyújtott 2 milliárd dolláros amerikai segítséget.

A GARIOA (Government Appropriations for Relief in

Occupied Areas – a Megszállt Területek Segélyezésére Fordított Kormánykiadások) és az EROA (Economic Rehabilitation in Occupied Areas – Gazdasági Helyreállítás a Megszállt Területeken) amerikai állami pénzügyi alap volt, mégpedig azzal a céllal, hogy többé-kevésbé normalizálja a gazdasági helyzetet az amerikaiak által megszállt volt ellenséges területeken. Ez a normalizálás létfontosságú élelmiszerek és a közszükségleti cikkek előállításához szükséges nyersanyagok szállításából állt (egyébként jó alkalmat nyújtott a gabona- és gyapotfeleslegek előnyös értékesítésére), s az amerikai kormány egyik leghatásosabb propagandaeszköze volt az említett országokban annak bizonyítására, hogy lám, milyen önzetlen segítői ők a felszabadított népeknek.

Dullesék most egyszeriben lemondtak az önzetlen barát szerepéről, és nyílt zsarolásra használták fel az eredetileg térítésmentesnek hirdetett szállításokból keletkezett adósságokat. Az amerikai követelés úgy szólt, hogy Japán 35 év alatt térítsen meg 750 millió dollárt, továbbá ennek évi 2,5 százalékos kamatát. A japán küldöttségnek minden energiájára szüksége volt, hogy kivédje ezt a követelést. A segélyösszeg visszatérítésével kapcsolatos tárgyalások hosszú évekig elhúzódtak, és csak 1961-ben vezettek megegyezésre, amelynek értelmében Japán 1962-től kezdve 15 év alatt 490 millió dollárt térít vissza az Egyesült Államoknak évi 2,5 százalékos kamattal. Az így nyert haladék fejében viszont a Washingtonban tárgyaló japán küldöttség kénytelen volt engedni a többi amerikai követelésnek.

Az ügy azonban ezzel nem fejeződött be. A japán parlamentben Josida kormánya csak nagyon ingatag többségre támaszkodhatott, hiszen az 1953-as választásokon a Liberális Pártnak mindössze 199 képviselője jutott be a 480 főnyi képviselőházba. Az ellenzéki képviselők már Ikeda felhatalmazásának jogosságát is vitatták ilyen természetű kor-

mányközi tárgyalások folytatására. A japán tőke érdekeit képviselő pártok szereposztása a burzsoázia szempontjából kitűnő volt, mert a parlament második legnagyobb pártja, a 112 mandátummal rendelkező Demokrata Párt élére állhatott a japán nemzeti érdekeket súlyosan sértő megegyezés ellen vívott és a társadalom legszélesebb rétegei által támogatott harcnak. A Josida-kormányt a parlamentben leszavazták, majd 1955 tavaszán képviselőházi választásokat tartottak, s ezek során az amerikai–japán egyezménnyel szembehelyezkedő Demokrata Párt 185, a Liberális Párt 112, a Jobboldali Szocialista Párt 89, a Baloldali Szocialista Párt 67, a szocialistáktól balra álló Munkás-Paraszt Párt 4 és a politikai életbe épp hogy visszatért Japán Kommunista Párt 2 mandátumot szerzett. Ezután zajlott le a két burzsoá párt már említett egyesülése, a választási eredményeknek megfelelően a demokraták túlsúlyának jegyében. Az újonnan alakult Liberális Demokrata Párt elnöke – és értelemszerűen a miniszterelnök is – a Demokrata Párt volt elnöke, Hatojama Icsiro lett.

Hatojamát az amerikai–japán egyezmény elleni népi megmozdulás segítette hatalomra. Az új miniszterelnök azt ígérte, hogy megszabadítja a japán külpolitikát az egyoldalú orientációtól. Valóban tárgyalásokat is kezdett a Szovjetunióval, s e tárgyalások 1956 októberében közös szovjet–japán nyilatkozat aláírásával értek véget. Ennek értelmében a két ország között megszűnt a hadiállapot, a Szovjetunió felvette a diplomáciai és konzuli kapcsolatokat Japánnal.

Ismét kiderült azonban, hogy a japán külpolitika és függvényeként a belpolitika legfontosabb döntéseit nem Tokióban, hanem Washingtonban hozzák meg. Dulles ezúttal hajlékonyabbnak mutatkozott ugyan a szokásosnál, és nem akadályozta meg a szovjet–japán tárgyalásokat. Hatojama kormánya azonban ezért drága sarcot fizetett az Egyesült Államoknak. A japán hadsereg – bár az amerikaiak köve-

telte félmilliónál jóval szerényebb méretekben – megszületett és korszerű felszerelést kapott. Kifejezetten amerikai kívánságra a kormány megerősítette a még Josida idejében keresztülhajszolt reakciós törvényt „a felforgató tevékenység megakadályozásáról". Tegyük hozzá: ez nagyon megfelelt a japán monopolisták érdekeinek is.

Személy szerint Hatojama komolyan vette választási ígéreteit. Ezt az is bizonyítja, hogy az ő kormányzása alatt fogadta el a japán parlament az atom- és a hidrogénbomba előállításának és használatának eltiltásáról szóló törvényt, amely ugyanezt ajánlotta a világ többi államának is, és fölvetette, hogy be kell tiltani a kísérleti atomrobbantásokat. A párt azonban, amelynek az élén állott, nem Hatojama, hanem a japán monopoltőke pártja volt. A népi mozgalom leszerelésével Hatojama megtette kötelességét, nyugdíjba mehetett. 1956 december végén, két nappal Japánnak az ENSZ-be történt felvétele után, saját pártja lemondásra kényszerítette Hatojamát, s megalakult az átmeneti jellegű Isibasi-kormány, amelyet 1957 április végén a monopóliumok bizalmi emberének, Kisi Noboszukénak a kormánya követett.

Miért volt szüksége a japán monopoltőkének ebben az időben *új* emberre a kormány élén?

Az 50-es évek vége felé járunk. A kibontakozó gazdasági fejlődés társadalmi hatásai egyre inkább kikristályosodnak. A termelési mutatók ugrásszerű növekedését csak messze elmaradva követi a bérszínvonal. A nagyarányú beruházások következtében erőteljesen növekvő gyáripar sem képes teljesen felszívni a munkanélküliséget. A néptömegek elégedetlenségét még csak fokozza az amerikai katonai megszállás számos, e fejezet elején már ismertetett következménye. A népi megmozdulásoknak még csak nagyobb súlyt ad az a körülmény, hogy az újraegyesült Szocialista Párt és a Kommunista Párt akcióegység-egyezményt köt. A szakszervezeti

mozgalom észrevehetően erősödik, s a számszerű erősödést a sztrájkok számának ugrásszerű növekedése kíséri. Ezek a sztrájkok túlnyomórészt gazdasági jellegűek, de már kibontakozóban van a politikai tömegtüntetések hatalmas hulláma is, amely mindmáig a japán munkásmozgalom fő harci formája maradt.

Kisi kormánya ezért fő figyelmét a tömegmozgalmak letörésére irányuló intézkedések meghozatalának szenteli. Egyrészt megpróbál törvényes alapot teremteni a hadsereg feltöltéséhez az amerikaiak kívánta méretekre, és a parlamentben lépéseket tesz, hogy vizsgálják felül az 1946-os alkotmányt.

Az alkotmány felülvizsgálatára létrehozott bizottság célja teljesen nyilvánvaló: a háborúról, a katonai szövetségekről való lemondást és a hadsereg felállításának tilalmát tartalmazó 9. pontot szeretnék kiiktatni az alkotmányból. Ehhez azonban kétharmados többségre volna szükség, s a Liberális Demokrata Párt nem rendelkezik ilyen többséggel a parlamentben. A Szocialista Párt gyorsan felismeri a Kisi-féle taktikát, és bejelenti, hogy még az alkotmány felülvizsgálatával foglalkozó parlamenti előkészítő bizottságban sem hajlandó részt venni. Ezzel gyakorlatilag már el is bukott Kisinek (és amerikai sugalmazóinak) az a terve, hogy Japánt az amerikai katonai szövetségi rendszer hatékony részévé tegye.

A nagyarányú társadalmi nyugtalanság leküzdésének másik eszközét a Kisi-kormány egy olyan törvényben véli felfedezni, amely „zavargások" esetén teljhatalmat biztosítana a rendőrségnek. A törvény tervezetével szemben azonban olyan hatalmas ellenállás bontakozik ki, hogy a kormány kénytelen visszavonni a javaslatot.

Kiéleződik ebben az időben a Japánban élő koreaiak problémája is (erről az előbbiek során már néhányszor szó volt). A kormány úgy próbál megszabadulni ettől a proble-

mától, hogy felajánlja a koreaiaknak a hazatelepülést. Ez annyira sürgős Kisiéknek, hogy még azt sem bánják, ha némelyik Japánban élő koreai nem Dél-Koreába, hanem a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságba óhajt hazatelepülni. Amikor aztán a 800 000 koreai közül 600 000 jelenti be hazatérési szándékát, és ezek közül 530 000 a KNDK-t választja, már késő, az engedélyt nem lehet visszavonni, legföljebb a lebonyolítást késleltetni. Ebben a kérdésben ez is marad Kisiék és az őket követő japán kormányok magatartása.

Az 50-es évek végén újabb nagy jelentőségű probléma támad. A japán kormány a ránehezedő népi nyomás hatására tárgyalásokat kezdeményez az Egyesült Államokkal a „kölcsönös biztonsági szerződés" felülvizsgálatáról. Nem arról van szó, mintha a Liberális Demokrata Párt fel akarná mondani ezt a szerződést és függetleníteni akarná magát az amerikai politikától. Mindössze azt törekszik elérni, hogy a haditechnika fejlődése következtében fölöslegessé vált támaszpontokról vonuljanak ki az amerikai csapatok és így kevésbé feltűnő legyen az amerikai katonai jelenlét. Az Egyesült Államok kormánya készségesen elébe megy ennek a japán kívánságnak, mert a kevesebb támaszpontnak kisebb a fenntartási költsége, és a kulcsfontosságú pontok azért változatlanul az USA hadseregének kezében maradhatnak.

Csakhogy erre az időre már Japánban is fölerősödik a jelszó: „Amiko, kaere!" – ami tartalmában azonos a világszerte ismert „Ami, go home!" felhívással, csak éppen valamivel kevésbé diplomatikus formában („Amerikaiak, takarodjatok!"). A japán társadalom legszélesebb rétegeit már nem elégítené ki a „kölcsönös biztonsági szerződés" feltételeinek megváltoztatása, hanem a szerződés érvénytelenítését kívánják. Erről hamarosan Kisinek is meg kell

győződnie, amikor a szerződés felülvizsgálása ellen országszerte hatalmas arányú tüntetések zajlanak le, összesen mintegy 4 millió ember részvételével.

A japán tömegek Amerika-ellenes hangulatáról a legcsattanósabb bizonyítékot azonban Eisenhower közvetlen környezetének egyik tagja szerezte. Az ügy megint csak az amerikai–japán „kölcsönös biztonsági szerződés" megújításával függött össze.

Kisi kormánya egyszerűen elengedte füle mellett a japán társadalom követelését, amely már nem csupán a szerződés felbontását célozta, hanem a baloldali pártok megfogalmazásában alternatívát is ajánlott: Japán semlegesítését. A kormány keresztülhajszolta a parlamentben az új szövetségi szerződést. Ez csökkentette ugyan az amerikai támaszpontok számát és formálisan a japán kormány külön hozzájárulásától tette függővé nukleáris fegyverek elhelyezését japán területen, de a lényegen ez vajmi keveset változtatott, mert a támaszpontrendszer továbbra is fennmaradt, Okinava és Ogaszavara visszaszolgáltatása szóba sem került. Ezeken a szigeteken tehát az amerikaiak tetszésük szerint tárolhattak nemcsak nukleáris, hanem vegyi és baktériumfegyvert is. (Éppen a közelmúltban egy baleset kapcsán bizonyosodott be, hogy Okinaván biológiai fegyverek vannak, mert a támaszpont amerikai személyzetéből többen kaptak súlyos baktérium-fertőzést.) Nem látszott akadálynak a japán kormány hozzájárulásának megszerzése a Pentagon bármiféle tervéhez.

Kisi annyira biztos volt a dolgában, hogy még Eisenhower elnököt is meghívta egy Japánban teendő látogatásra. Csakhogy ezúttal gazda nélkül csinálta a számadást. A parlamenti többség készségesen szolgálta Kisit, az amerikaiak szolgálóját, a japán nép azonban megelégelte, hogy róla – nélküle döntsenek.

Amikor 1960 júniusában Hagerty, a Fehér Ház sajtótit-

kára Japánba érkezett, hogy előkészítse elnökének látogatását, a tokiói repülőtéren nem várt fogadtatásban volt része. A főváros több százezer (egyes jelentések szerint 1 millió) lakosa tolongott a repülőtér betonján és a légi kikötőből a fővárosba vezető útvonalon, mégpedig azzal a szándékkal, hogy megakadályozza a Hagertyt szállító autókaraván bejutását a városba. A rend fenntartására kivezényelt többezres rendőri erőknek szabályos közelharcot kellett vívniuk a tömeggel, amely meglincseléssel fenyegette az amerikai politikust. A hivatalos fogadtatás természetesen elmaradt, az összecsapásokban harminc ember sebesült meg, Hagertyt pedig végül is egy amerikai katonai helikopter mentette ki szorongatott helyzetéből.

A Haneda repülőtéren június 6-án zajlott le a „csata", 9 nappal később pedig 6 millió ember vett részt a katonai szerződés ellen tiltakozó politikai sztrájkban. Tokióban a parlament előtt ismét összecsapások zajlottak le a tüntetők és a rendőrség között, a sebesültek száma ezúttal meghaladta a kétszázat. A kormány rádöbbent, hogy egyszerűen képtelen elfojtani az Amerika-ellenes tüntetéseket, és belátva vereségét: *június 16-án visszavonta az Eisenhower elnöknek szóló meghívást.* Teljesen nyilvánvaló volt, hogy Kisi személyében az Egyesült Államok kormánya kapta a pofont a japán néptől.

A baloldali pártok, amelyeknek képviselői nem voltak hajlandók részt venni az új „biztonsági szerződés" képviselőházi vitájában, külön nyilatkozatban hangsúlyozták, hogy a szerződést érvénytelennek tekintik. Mindezek ellenére a kormány az ezúttal meghatározott időtartamra, tíz évre kötött szerződést a felsőházban is keresztülhajszolta, s *1960. június 23-án véglegesen ratifikálta.*

Az események világosan megmutatták, hogy a Kisi-kormány napjai meg vannak számlálva. Valóban, alig telt el három hét a ratifikálás után, Kisi máris kénytelen volt be-

nyújtani kormányának lemondását. A Liberális Demokrata Párt rendkívüli kongresszusán a túlságosan kompromittált Kisi helyébe Ikeda Hajatót választotta elnökéül, s ő lett a miniszterelnök is.

Az 1960-as év politikai eseményei ezzel még nem zárultak le.

A reakció már az év kezdetén ellentámadási kísérletet tett. Ez a kísérlet egyelőre a politikai intrikák síkján zajlott: a Szocialista Párt jobbszárnyának prominens képviselői, akik már 1959-ben többször szembehelyezkedtek a párt irányvonalával és nyíltan megsértették a pártfegyelmet, 1960 januárjában hivatalosan is szakítottak a párttal, és megalapították a *Demokratikus Szocializmus Pártját,* amelyhez a parlamenti szocialista képviselőcsoport 30 tagja csatlakozott. Ez a csoportosulás helytelenítette a Szocialista Párt együttműködését a kommunistákkal, és bevallottan a liberális demokratákkal való együttműködés útjait kereste, abban a reményben, hogy egyes szakszervezetek vezetésében gyakorolt befolyása révén olyasfajta partneri viszonyt alakíthat ki a japán nagytőkések pártjával, amilyen politikai váltógazdaság Angliában alakult ki a Konzervatív Párt és a Munkáspárt között. Mint látni fogjuk, az új párt mélységesen csalódott várakozásában.

A munkástömegek változatlanul a baloldali pártokat követték, így a reakció a továbbiakban már sokkal durvább módszerekhez folyamodott. 1960 októberében, a Japán Szocialista Párt kongresszusának megnyitásán a japán televízió-nézők millióinak szeme láttára egy fasiszta merénylő tőrével szíven szúrta Aszanuma Inedzsirót, a párt elnökét.

Aszanuma igen változatos politikai pályát futott be. Fiatal korában egyike volt a Japán Kommunista Párt alapítóinak, később a legális Munkás-Paraszt Párt elnöke lett, a kommunistaellenes terror fokozódásával azonban mindinkább jobbra csúszott, pártjával együtt csatlakozott a Szo-

cialista Tömegpárthoz, amely a császári fasizmus kibontakozása után – mint tudjuk – önfeloszlatással dicstelen véget ért. A második világháború után újjáalakult Szocialista Párt balszárnyának vezetőjeként fokozatosan ismét közeledett a kommunistákhoz, és egyik kezdeményezője volt a baloldali pártok egység-egyezményének. A fasiszta gyilkos tőrét nyilvánvalóan a japán monopoltőke irányította Aszanuma szívébe.

Az 1960 novemberében lezajlott alsóházi választások is a tömegek balratolódását mutatták. Bár a kormány bizonyíthatóan a választási csalások egész seregét követte el, az alkotmány módosításához szükséges kétharmados többséget még a DSZP támogatásával sem tudta elérni (LDP – 296, JSZP – 145, DSZP – 17, JKP – 3 mandátum). A választók tömegei szavazólapjaikkal mondtak véleményt a jobboldali szociáldemokraták egységbontó politikájáról is.

Az Ikeda-kormány tevékenységének középpontjában a gazdasági kérdések állottak. A két előző fejezetből ismerjük már a bankárcsaládból származó Ikeda gazdasági terveit és azok eredményeit. Itt röviden csak arra utalunk, hogy ezeknek a terveknek a megvalósításához Ikeda politikai síkon is meg akarta teremteni a kedvező feltételeket. Ezért 1961 májusában a parlament elé terjesztette „a politikai erőszak megakadályozásáról" szóló törvényjavaslatot, s ezt a DSZP is támogatta. A kormány a törvényjavaslat indokolásában szemforgató módon az Aszanuma ellen elkövetett gyilkosságra hivatkozott, de senki számára sem volt kétséges, hogy Ikeda sanda mészáros módjára jobbra néz – és balra üt. A törvényjavaslat szövegéből világosan kitűnt, hogy a baloldali pártokkal és tömegszervezetekkel, különösen a szakszervezetekkel akar leszámolni.

A baloldali pártok a csapásra ellencsapással válaszoltak. Képviselőik az alsóházban obstrukcióba kezdtek, a japán

parlament olykor verekedésbe torkolló összecsapások színhelye lett. A tömegek hatalmas akciókkal támogatták a munkáspártokat, a tüntetésekben milliók vettek részt. Végül 1961. október 19-én a törvényjavaslat véglegesen elbukott a képviselőházban.

A tömegharc hulláma, amelyet ez a reakciós törvényjavaslat indított el, a kormány tervének bukása után sem csillapodott le. Erre az időre erőteljesen kibontakozott a „japán csoda" gazdasági hatása, amely – ahogy erről már szó volt – a monopóliumok erősödésében öltött testet, s ehhez képest a dolgozók életszínvonala erősen lemaradt. Első ízben 1962 februárjában és azóta minden év elején megindul a japán dolgozók „tavaszi támadásnak" nevezett tömegakciója a bérek emeléséért és egyben a demokratikus jogok biztosításáért. Az első ilyen akcióban még „csak" 5 millió ember vett részt. Azóta a tüntetők száma majdnem a kétszeresére növekedett. Ezek a „tavaszi támadások" világosan mutatják, hogy a japán dolgozó tömegek most már nem a kormány egyes intézkedéseivel, hanem lényegében a tőkés rendszerrel elégedetlenek.

Az 50-es évek politikai történetének vizsgálatát ezen a ponton kell lezárnunk. Láthattuk, hogy az amerikai irányzatú külpolitika értelemszerűen amerikai irányzatú belpolitikát szült. A monopóliumok gazdasági győzelmének előfeltétele a munkásmozgalom politikai semlegesítése, de legalábbis meggyöngítése volt. A hidegháború évei Japánban is kedveztek ennek az irányzatnak. Ahogy azonban fokozatosan meghiúsultak a hidegháború kezdeményezőinek szándékai, hogy a világot a harmadik világháború szakadékának szélére taszítsák, a politikai harc feltételei Japánban is a munkásmozgalom javára módosultak.

Amilyen mértékben sikerült a japán monopoltőkének gyakorlatilag amerikai gyarmatból előbb amerikai protekto-

rátussá, majd csaknem szuverén országgá változtatnia Japánt, ugyanolyan mértékben éleződtek ki az országon belül az osztályellentétek és lángoltak fel az osztályharcok. A japán tőkések szívesen játszották el a kenguru-fióka szerepét: ez közismerten önállóan szerzi meg ugyan élelmét, de veszély esetén azonnal visszaszökik az anya erszényébe.

A dolgozó osztályok azonban a munkájukkal elért gazdasági fejlődés eredményeit végre már maguk szeretnék élvezni.

VII. Bal, jobb, bal

KÜLPOLITIKAI IHLETÉSŰ BELPOLITIKA
TŐKÉS EGYSÉG, TŐKÉS ELLENTÉTEK
NEM JÓ ÜZLET A MUNKÁSÁRULÁS
A SZERENCSÉTLENEK PÁRTJA
KI VEZESSE EL JAPÁNT A SZOCIALIZMUSHOZ?
VITA A FŐ ELLENSÉGRŐL
KÉT ELLENSÉG, NÉGY ZÁSZLÓ, HAT FELADAT
ELMOZDULÁS A HOLTPONTRÓL

Ha ez a könyv történelemkönyv volna, itt tulajdonképpen be is kellene fejeződnie. Az olvasó azonban joggal várja el a mai Japán többé-kevésbé pontos képét és talán még a közeljövő kirajzolódó körvonalait is.

Napjaink Japánjának egész ellentmondásos társadalmi problematikáját kell tehát kibogozni ebben a fejezetben. Amit az eddigiek során kiböngésztünk a statisztikákból és a dokumentumokból, amit kikövetkeztettünk a tények elemzéséből, az arra szolgál a továbbiakban, hogy megkeressük a mai Japán legfontosabb társadalmi kérdéseit és megvizsgáljuk, hogy a japán politikai élet meghatározó tényezői, a pártok és a tömegszervezetek milyen választ próbálnak adni ezekre a kérdésekre.

Milyen problémák állnak a japán társadalmi élet középpontjában, milyen kérdések körül ütköznek meg az osztályálláspontok?

Az előző fejezetben tárgyalt külpolitikai problémák egyike sem oldódott meg napjainkig, a 60-as években csak még élesebbekké, bonyolultabbakká váltak. Láttuk már, hogy a külpolitikai problémák milyen erővel hatnak ki az

egész társadalmi mozgásra, a külpolitika mennyire befolyásolja a belpolitikát Japánban. Ezért a külpolitika kérdéseit kell elsősorban magunk elé idéznünk.

Az alapvető külpolitikai kérdés változatlanul *az Egyesült Államokhoz fűződő viszony,* ezen belül is a katonai szövetség problémája. Amíg Japánt katonai szerződés fűzi az Egyesült Államokhoz, s ez a szerződés továbbra is konzerválja valamilyen formában a támaszpontok rendszerét, tehát az ország tényleges katonai megszállását, beszélni sem lehet önálló japán külpolitikáról.

Az Egyesült Államok kormánya ezt a szövetséget hatékonyan arra tudja felhasználni, hogy a japán külpolitikának mind az irányzatát, mind pedig konkrét ténykedéseit meghatározza. Így a japán külpolitikai aktivitást az általa kijelölt ázsiai országokra tudja koncentrálni és egyidejűleg fékezni tudja olyan országok irányában, amelyekkel pedig Japánnak létérdeke volna a viszony érdemleges javítása. Az Egyesült Államok kormánya szívesen látja és ösztönzi Japán pozitív lépéseit az USA szövetségi rendszerébe tartozó államok, Dél-Korea, Dél-Vietnam, Thaiföld, Tajvan, Malaysia, a Fülöp-szigetek, Ausztrália, Új-Zéland irányában, és azt is jó szemmel nézi, hogy a japán kormány szoros kapcsolatokat igyekszik kiépíteni az indonéz katonai rendszerrel, sőt az India felé tett gazdasági lépéseket sem helyteleníti. Viszont minden eszközzel (és megvannak hozzá az eszközei) akadályozni igyekszik a hivatalos japán külpolitika közeledését hatalmas szomszédaihoz, a Szovjetunióhoz és a Kínai Népköztársasághoz.

Mint köztudomású, ezzel a két világhatalommal Japán mind a mai napig nem kötötte meg a békeszerződést, a Kínai Népköztársasággal még a diplomáciai kapcsolatokat sem vette föl. Így az a paradox helyzet állt elő, hogy az amerikai–japán katonai szövetség fenntartását Japánnak a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság részéről való kato-

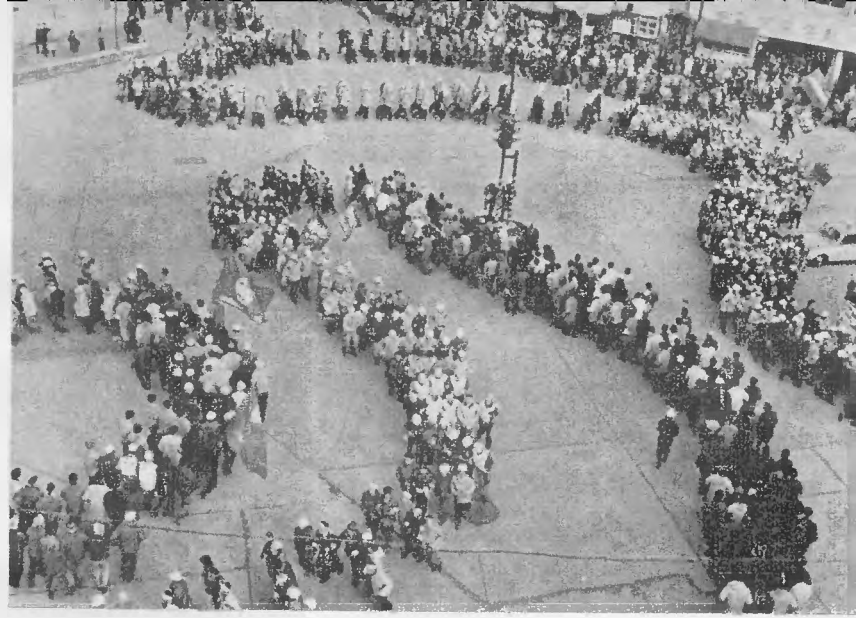

Tüntetés japán módra

A rendőrség összecsap a lázadó diákokkal

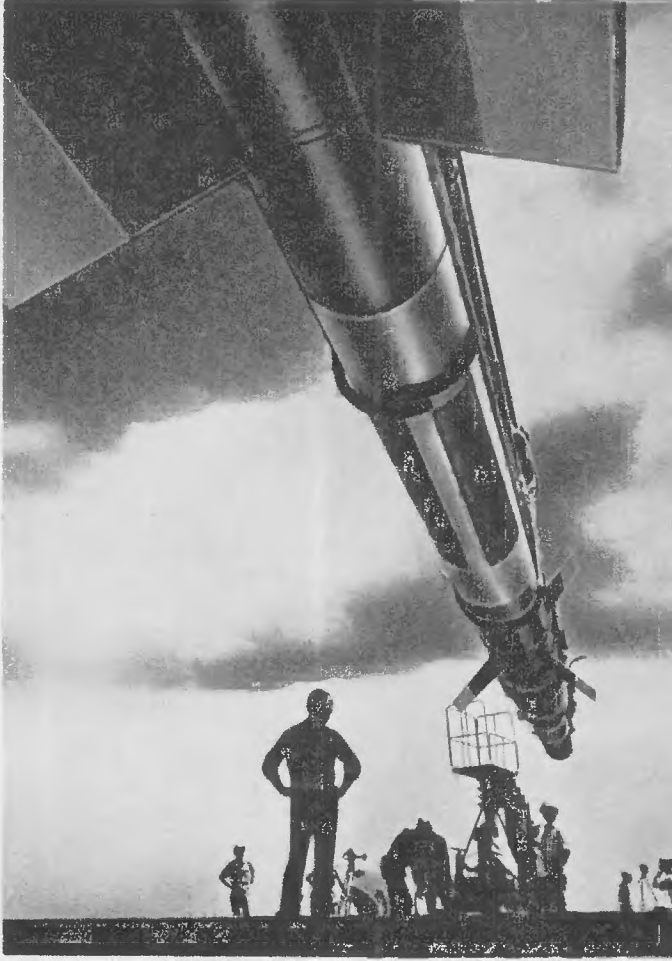

Lambda-raketa

nai fenyegetettségével próbálják indokolni, holott a két országhoz fűződő viszonyának javítására elsősorban Japánnak kellene megtennie a kezdeményező lépéseket.

Itt játszik közre még egy, az amerikai katonai jelenléttel kapcsolatos külpolitikai kérdés: az amerikai közigazgatás alatt álló japán szigetek problémája, amelyet a világ közvéleménye némi leegyszerűsítéssel „okinavai kérdés" néven ismer.

Az amerikai megszállás és közigazgatás alatt álló déli japán szigeteken közel másfél millió ember él. A megszállás alapjául szolgáló egyezmények jogi megalapozottsága és érvényessége legalábbis erősen kétséges. A kérdés több mint két évtizede szálka a japán közvélemény szemében, a szigetek visszacsatolását követeli szinte az egész nép. Az egymást követő kormányok nem egy ízben tettek bátortalan kísérletet a visszacsatolás kérdésének felvetésére, ezeket a kísérleteket azonban hosszú időn át az amerikai fél fölényesen elhárította.

A legutóbbi időkben az amerikai álláspontban érezhető változás állt be: amiről eddig tárgyalni sem voltak hajlandók az amerikaiak, annak most már a föltételeit is hajlandók megvitatni a japánokkal. Az már nem is vitás kérdés ezeken a tárgyalásokon, hogy a szigeteknek vissza kell térniük Japánhoz (a visszatérés határidejéül jelenleg 1972-t emlegetik), a vita tárgya most a szigeteken létesített nagyszámú amerikai támaszpontnak a visszacsatolás utáni jogállása. A kiszivárgott hírek szerint az amerikaiak álláspontja még ebben a vonatkozásban is mutat némi fejlődést. Ma már nem ragaszkodnak görcsösen ahhoz a régebbi követelésükhöz, hogy a támaszpontok a japán szuverenitásnak a szigeteken történt helyreállítása után is amerikai személyzettel működjenek és területenkívüliséget élvezzenek, hanem csupán azt a jogot kívánják biztosítani maguknak, hogy az újonnan megkötendő amerikai–japán katonai szer-

ződés által körülírt esetekben az amerikai fegyveres erők ismét használatba vehessék a támaszpontokat.

Ez a feltétel mindjárt magyarázatot ad az amerikai álláspont látszólagos enyhülésére. A szigetek visszaadásának feltételéül az Egyesült Államok kormánya *a katonai szerződés meghosszabbítását* szabja meg, vagyis ezeket a japán területeket kézizálogként akarja felhasználni Japán megzsarolására.

De ez még nem a teljes magyarázat. Van itt még a tarsolyban ennél fondorlatosabb ravaszkodás is.

Tudjuk, hogy a fegyverszüneti egyezmény értelmében a Kurili-szigetek a Szovjetunió fennhatósága alá kerültek. Jobbára kicsiny, igen ritkán lakott szigetek ezek, lakosságuk nagy részét Japán egykori őslakói, a mind északabbra szorított és ma már kihalófélben levő ajno nemzetiséghez tartozó halászok alkotják. A szigeteknek gazdasági jelentőséget a partjaik körül űzött nagyüzemi halászat, ennél lényegesen nagyobb stratégiai jelentőséget viszont földrajzi helyzetük ad. A szigetcsoport nagy ívben húzódik Hokkaidótól Szahalin mellett Kamcsatkáig, és így az 1905. évi orosz–japán háború után Japán birtokában levő területeket kötött össze.

Szahalin déli felének a fegyverszüneti szerződés értelmében a Szovjetunióhoz történt visszacsatolása után a Kurili-szigetek birtoklása a szovjet felségterületet közvetlenül Hokkaido északi partjaiig hosszabbította meg. Pontosan ez irritálja a nacionalista érzelmeket. A szélsőséges jobboldali körök az egész szigetcsoportot szeretnék visszakapni. A reálisan gondolkodó társadalmi erők csak a két legdélibb sziget, Habomai és Sikotan visszacsatolásának kívánságával lépnek fel. Ez az utóbbi kívánság nem ütközik a szovjet állásponttal sem. A Kurili-szigetek kérdése azonban mindmáig jó ürügynek bizonyult a szovjet–japán békeszerződés meghiúsítására. Az amerikaiak zsoldjában álló szélsőséges

japán körök harsány propagandakampányt indítottak ebben az ügyben, hogy ezzel is ellensúlyozzák az Okinavával kapcsolatos erősödő népi megmozdulásokat. Az egyik esetben két, szinte lakatlan szigetről van szó, a másik esetben másfél millió emberről – talán ennyi is elég annak bizonyítására, hogy a két esetben nem ugyanarról van szó. Ez azonban cseppet sem zavarja az amerikai szövetség propagálóit.

Az alapvető külpolitikai kérdés tehát Japán közeljövőben meghatározandó *státusát* érinti. Elkötelezze-e magát Japán újabb tíz évre az egyoldalú amerikai orientáció mellett, és vállalja-e ennek minden következményét más országokkal szemben, avagy váljék-e – saját érvényes alkotmányának szellemében – katonailag semleges állammá és illeszkedjék be a békés egymás mellett élés keretei közé? Ha az utóbbit választja, hogyan biztosítsa ennek feltételeit?

A belpolitika első, megoldásra váró kérdése is szoros összefüggésben van a külpolitikával. Az *újrafelfegyverzésről,* illetve annak *elutasításáról* van szó.

Ha fennmarad az Egyesült Államokkal kötött katonai szövetség, az újrafelfegyverzés elkerülhetetlen lesz és meggyorsul. Még Okinava visszacsatolásának az amerikaiak szabta feltételei is ezt írnák elő, hiszen a támaszpontok fenntartása a japán költségvetést terhelné, és személyzetüket is a legkorszerűbb fegyverrel ellátott, újonnan felállított japán katonai egységek szolgáltatnák.

Mindez azonban alkotmányos nehézségbe ütközik, hiszen az alkotmány már oly sokszor említett 9. cikkelye ezt kifejezetten tiltja. A tervezett új katonai szerződés jogi alapját tehát csak úgy lehet megteremteni, ha módosítják az alkotmányt és törlik belőle a 9. cikkelyt. Az alkotmánymódosítás körül fellángolt politikai harc tartalma azonban ennél sokkal mélyebb. A reakció az alkotmánymódosítással a demokratikus jogokat szeretné szűkíteni, az alkotmány védel-

mezői viszont továbbra is élni kívánnak ezekkel a demokratikus jogokkal és bővíteni akarják körüket. Az *alkotmányvédelmi mozgalom* tehát ma már korántsem defenzív jellegű, hanem a haladó erők harci eszköze a monopóliumok politikai és gazdasági hatalmának megtörésére.

Az ország külső kapcsolataival függ össze a belpolitika másik nagy problémája is, a „hogyan tovább?" Itt elsősorban az egész gazdasági fejlődést alapvetően befolyásoló *külkereskedelem irányáról és jellegéről* folyik a vita. Konzerválja-e Japán az amerikai gyámkodás alatt álló, egyoldalú külkereskedelmi politikát, vagy pedig a szocialista világpiac élő valóságát tudomásul véve, teremtsen-e független, sokoldalú és gyümölcsöző kapcsolatokat a szocialista országokkal? Ez a kérdés annál is fontosabb, mert míg az első választás nyilvánvalóan csak monopolista érdekeket képvisel, de kifejeződik benne a japán monopoltőke függése is az erősebb amerikai partnertől, addig a második a japán népgazdaság egésze, a tőkések szempontjából is feltétlenül kedvezőbb. Nem véletlen, hogy pontosan ebben a kérdésben osztják meg a legnagyobb ellentétek még a Liberális Demokrata Pártot is.

A „hogyan tovább?" azonban nemcsak a külkereskedelem kérdése, hanem az egész gazdaságpolitikáé.

Az állami monopolkapitalizmus körülményei között egyre nagyobb szerephez jut az állam irányító, szabályozó, tervező tevékenysége. Ez az objektív folyamat Japánban is megfigyelhető. Mint minden más fejlett tőkésországban, a haladó erők Japánban is a dolgozó osztályok gazdasági és politikai helyzetének alapvető javítására igyekeznek felhasználni ezt az objektív folyamatot. A monopolisták érdekében tervezzen az állam, vagy az egész nép érdekében? A monopolistákat szolgálja az állami beavatkozás, vagy az egész népet? Ezek már az osztályharc alapvető kérdései, mert megválaszolásukhoz a hatalom kérdését kell eldönteni.

Akié az állam, annak érdekében avatkozik be. Így a gazdasági fejlődés perspektíváinak meghatározása napirendre tűzi a társadalmi forradalom alapvető kérdését is. Bár a társadalmi ellentmondások kiéleződése ma még nem érte el azt a fokot Japánban, hogy konkrét forradalmi helyzetről beszélhetnénk, a *strukturális változások szükségessége* olyan sürgető erővel jelentkezik, hogy velük kapcsolatban minden politikai erőnek nyíltan állást kell foglalnia.

Vizsgáljuk meg ezek után részletesebben a japán politikai élet főbb erőcsoportosulásait, és próbáljuk meg kideríteni: mennyiben korszerű az a válasz, amelyet a fenti kérdésekre adnak?

Vizsgálódásainkat azzal a párttal kell kezdenünk, amely a második világháború befejezése óta – egészen rövid megszakítással – egyfolytában monopolizálja az állam irányítását: a Liberális Demokrata Párttal. Ez a párt felelős a japán kormányok majd két és fél évtizedes politikájáért, s határozza meg napjainkban is az állam minden ténykedését.

Mint láttuk, hivatalosan az LDP csak 1955 novemberében alakult meg, de így is a megelőző évtized két nagy burzsoá pártja politikájának szerves folytatója. Ez a „jogfolytonosság" nemcsak abban nyilvánult meg, hogy elődeihez hasonlóan az új párt is a burzsoázia osztályérdekeinek képviselője lett, hanem abban is, hogy keretein belül tovább folytatódott a harc a burzsoázia eltérő érdekű csoportjai között. A formális egyesülés nem oldhatta meg ezeket az ellentéteket. Ezt mi sem bizonyítja meggyőzőbben, mint az, hogy az új pártnak kerek öt évre volt szüksége, amíg egyáltalában valamiféle érdemleges programot tudott kidolgozni. Az 1960 szeptemberében végre közzétett pártprogram aztán világossá tette, hogy a párton belüli belső harcokból a jobboldal került ki győztesen.

Külpolitikai viszonylatban a párt elkötelezte magát az

egyoldalú amerikai orientáció és a katonai szövetség mellett. Ezt fejezi ki a program szövegében az a kitétel, amely szerint az LDP feladatának tekinti, hogy „fejlessze a kölcsönös együttműködést a szabad világ valamennyi országával, elsősorban az Amerikai Egyesült Államokkal, abból kiindulva, hogy Japán a szabad világ része, és határozottan elutasítja a semlegességi politikát". Ebből a megfogalmazásból világosan kitűnik, hogy az LDP minden körülmények között szeretné fenntartani a szoros politikai és katonai együttműködést az Egyesült Államokkal, és szembehelyezkedik azzal a mindinkább szélesedő társadalmi mozgalommal, amely Japánt függetleníteni kívánja az amerikai gyámkodás alól.

Ennek a mozgalomnak az erősödését nemcsak az előző fejezetben már említett politikai tömegsztrájkok és tüntetések mutatják, hanem ezeknél lényegesen békésebb jelenségek is. Az Alkotmányt Tanulmányozó Bizottság nevű, politikailag hivatalosan el nem kötelezett tudományos egyesülés évről évre több millió ember között végez közvélemény-kutatást a japán társadalmi élet legkülönbözőbb kérdéseiről. Először 1965-ben tették föl a következő kérdést: „Szükségesnek tartja-e a japán–amerikai kölcsönös biztonsági szerződés meghosszabbítását 1970 után?" Abban az évben a megkérdezettek 49 százaléka nemleges választ adott. Két évvel később a nemleges választ adók aránya már 60 százalék volt. A legújabb adatok még nem állnak rendelkezésre, de egyéb tényekből, elsősorban a politikai tüntetések méreteiről tanúskodó számadatokból teljes joggal arra következtethetünk, hogy a „kölcsönös biztonsági szerződés" ellenzőinek száma ugrásszerűen megnőtt. (Csak a tüntetésekben részt vett, legaktívabb tiltakozók száma meghaladta az 1969-ben lezajlott két nagy megmozduláson a 10–10 milliót.)

Az LDP említett álláspontja fejeződik ki abban a tény-

ben is, hogy mindmáig nem került sor a szovjet–japán békeszerződés aláírására. Az LDP hivatalosan a teljes Kurili-szigetcsoport visszacsatolásának igényével lép fel, s egyéb vonatkozásokban is újabb és újabb akadályokat gördít a végleges békeszerződés megkötése elé. Az LDP vezette kormányok elismerték kormányként a dél-koreai katonai juntát és a dél-vietnami rendszert, cinkosságot vállaltak az amerikaiakkal a vietnami háborúban és elzárkóztak a Kínai Népköztársaság elismerése elől.

Mindebből már logikusan következik, hogy az LDP kezdeményezte a vitát az alkotmány felülvizsgálatáról, és napjainkban is hangos kampányt folytat a 9. cikkely eltörléséért, az ország újrafelfegyverzéséért. Ebben a kampányban nem riad vissza a legszélsőségesebben soviniszta megnyilvánulásoktól sem, és nyíltan az ország katonai hatalmának helyreállítására hív fel. Igaz, ez csak az LDP hivatalos irányvonala, nem fedi a párt egészének nézeteit.

Választóit az LDP a közép-burzsoázia és részben a kispolgárság, a hivatalnokok és a parasztság köréből toborozza. Jellemző módon a nagy ipari városokban a párt már egy évtizede kisebbségben van, és csak a legelmaradottabb paraszti lakosságú területeken szerzett szavazataival tudja biztosítani parlamenti többségét. Ehhez az is hozzásegíti a japán kormánypártot, hogy a bonyolult japán választási rendszer nagy előnyt biztosít a mezőgazdasági választókerületeknek a városiak fölött. Miközben a japán lakosság 60%-a a városokban él, a képviselők 60%-át még mindig a falvak választják. Jellemző például, hogy az 1969. decemberi képviselőházi választások során az LDP 22,5 millió szavazattal 288, a JKP viszont 3,2 millió szavazattal csupán 14 mandátumot szerzett, tehát az LDP egy-egy mandátumához 78 ezer, a JKP egy-egy mandátumához 228 ezer szavazat kellett. A paraszti területeken a párt leginkább a val-

lásos, hagyományhű, elmaradott rétegekre támaszkodik, fő kortesei az állami tisztviselők és a falusi burzsoázia tagjai.

A párt szervezeti szabályzata szerint az LDP legfőbb szerve az évente összeülő kongresszus. Ezen a párt parlamenti és szenátusi képviselői, továbbá a prefektúrák pártszervezeteinek választott képviselői vesznek részt. A kongresszus azonban tulajdonképpen csak formális tevékenységet fejt ki, mert munkássága többnyire kimerül a párt végrehajtó szervei által hozott intézkedések jóváhagyásában.

A végrehajtó szervek közül a legfontosabb a párt képviselőházi és szenátusi tagjaiból álló *gyűlés*, amelyet a párt elnöke vezet. A párt elnöke egyben miniszterelnök is. Az elnököt két évre választják, gyakorlatilag ő határozza meg a párt egész politikáját. Ő nevezi ki a főtitkárt is, aki a folyó ügyekért felelős. Ezenkívül a pártnak hivatalosan csak választási bizottsága van, amely a választások idején alakul s a választási kampányt irányítja.

A valóságos vezetés azonban olyan, nem hivatalos szervre támaszkodik, amely döntéseit még csak nem is a párt helyiségeiben hozza meg. Az LDP szervezeti szabályzata semmit sem mond a párt szervezeti keretein belül létező frakciókról, a valóságban azonban ezeknek a frakcióknak egymás között vívott harcai és torzsalkodásai során alakul ki a párt mindenkori konkrét állásfoglalása a különböző kérdésekben. A frakciók gyakorlatilag a különböző monopoltőkés csoportok közvetlen érdekképviseletei a párton belül. Leginkább az amerikai törvényhozás „lobbyjaihoz" lehetne őket hasonlítani; a különbség annyi, hogy ezek a japán „lobbyk" nem alkalmi egyesülések, hanem egy egész törvényhozási időszak tartamára jönnek létre, és teljesen nyíltan, kendőzés nélkül képviselik annak a monopóliumnak vagy monopolista csoportnak az érdekeit, amelynek pénzén megválasztották őket. Nemcsak vezetőik, hanem tagjaik is nagy több-

ségükben aktív bankárok, vállalati igazgatók vagy nyugalmazott állami funkcionáriusok.

Az LDP-n belül jelenleg legalább nyolc frakciót különböztethetünk meg, ezek a kormánypárt képviselőinek mintegy 80 százalékát tömörítik. A jelenlegi politika gerincét alkotó három frakció (vezetőjük – vagy volt vezetőjük – nevéről: Ikeda, Szato és Fudzsijama frakciója) a Micui, a Micubisi és a Fudzsi konszernt képviseli (Szato, jelenlegi miniszterelnök a Micubisi dzaibacut birtokló család tagja, Fudzsijama pedig a Fudzsi konszern tulajdonosa). Ez a három frakció egyetért az amerikai irányvonal melletti elkötelezettséggel, és erőteljesen szorgalmazza az újrafelfegyverzést s az ezzel szoros kapcsolatban álló alkotmánymódosítást. Ennek magyarázata egyrészt konszernjeiknek az amerikai tőkével létrejött szoros kapcsolatában van, másrészt abban, hogy az ehhez a három dzaibacuhoz tartozó vállalatok készültek fel leginkább a hadianyaggyártásra. Ehhez tudnunk kell, hogy a Micui birtokában van Japán legnagyobb autógyára: a Tojota, a Micubisi a világ legnagyobb hajóépítője, a Fudzsi pedig a japán rakétatechnika legfontosabb üzemeit tartja a kezében. Természetesen más iparágakban is erős pozícióik vannak.

Az említett három frakció a Liberális Demokrata Párt alsóházi képviselőinek mintegy negyven százalékát tömöríti. A képviselők huszonöt százaléka tartozik a Miki–Macumura, az Isibasi és a Kono frakciókhoz. Ezek a frakciók olyan tőkés körök érdekeit képviselik, amelyek leginkább érdekeltek a politikai és a gazdasági kapcsolatok felvételében a szocialista országokkal. Nemcsak a Kínai Népköztársaság elismerését javasolják, hanem támogatják azt az elgondolást is, hogy Japán 1970 után ne hosszabbítsa meg a katonai szerződést az amerikaiakkal, hanem olyan négyoldalú szerződés megkötését szorgalmazza, amelyben az Egyesült Államok, a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság

szavatolná a katonailag *semleges* státusú Japán biztonságát.

E két csoportosulás között helyezkedik el Ono és Isii frakciója. Ez a képviselőknek mintegy húsz százalékát tudhatja csak szilárdan maga mögött, de gyakran bírja csatlakozásra a frakciók kötelékén kívül álló képviselők húszharminc főnyi csoportját, és így gyakorlatilag a mérleg nyelvének szerepét játssza a párton belüli frakcióharcok során. Ennek köszönheti, hogy rendszerint pozíciókhoz, nemegyszer kulcspozíciókhoz jut az egymást követő japán kormányokban.

Szinte teljes viszont az egység az LDP frakciói között a belpolitika kérdéseiben.

Az LDP programja meglehetősen ködösen fogalmazza meg a párt belpolitikai céljait, ez a szétfolyó megfogalmazás azonban nem az egyetértés hiányából, hanem abból a szándékból ered, hogy szépen hangzó frázisokkal ködösítsék el a párt reakciós elképzeléseit. Ilyen kitételek szerepelnek a programnak ebben a részében: „... a nép jólétének emelése a kölcsönös bizalom és a testvéri szolidaritás alapján", „... a társadalmi nyugalom biztosítása, a kollektív és minden másfajta erőszak megelőzése", „... a fegyelem helyreállítása az állami intézményekben".

Mit jelentenek ezek a frázisok a tények, a társadalmi valóság nyelvén? Lássuk csak.

Az első mondatot a szakirodalom egyetlen szóval szokta jelölni: *paternalizmus*. A japán társadalom széles köreiben még mindig élő hagyomány a vérségi köteléken alapuló nagycsalád. Ez a család (vagy ha úgy tetszik: klan) a feudalizmusban a japán társadalom alapvető építőköve volt, és eleve meghatározta tagjainak társadalmi helyzetét, foglalkozását, lakóhelyét, gazdasági szintjét, az egyes daimiókhoz fűződő elkötelezettségét. Ezt a rendszert örökítették át a monopolkapitalizmus kialakítása során a dzaibacuk, s ezt

szeretnék örökössé tenni napjainkban a japán monopolisták. A különbség mindössze annyi, hogy most már az alsó szinten a vérségi kötelékeknek aránylag csekély szerep jut, de a vállalatot nevezik ki nagycsaláddá, s ehhez igyekeznek kapcsolni igazi feudális hűséggel a vállalat minden alkalmazottját. A tulajdonos az apa szerepében tetszeleg, és gyermeki függésben igyekszik tartani alkalmazottait. Ezt szolgálják a nagyüzemek különböző külön juttatásai, ez a célja a törzsgárda kialakításának, ezért viseli a nagyvállalat minden dolgozója munkaruhája hátán tenyérnyi betűkkel a vállalata nevét, ezért fordul elő mind gyakrabban, hogy a tőkés még a vállalatához tartozó dolgozók szakszervezetét is jelentős anyagi támogatásban részesíti, ha ez kötelezi magát arra, hogy megmarad vállalati szinten (tehát nem csatlakozik sem szakmai szakszervezethez, sem pedig valamelyik szakszervezeti központhoz) – és nem választ tisztségviselői közé kommunistát vagy szocialistát.

Könyvem negyedik fejezetében a japán bérrendszerről szólva ismertettem ennek a paternalizmusnak a legfontosabb aspektusait. Amit itt a paternalizmuson belül ki kell emelni, az a „közösségi" szellem kialakítására való sajátos japán törekvés. A vállalat minden dolgozóját oly módon vonják be a szigorúan hierarchikus felépítésű közösségbe, hogy hajlandók legyenek megfeledkezni osztályérdekeikről, ezek fölébe a vállalati érdekeket helyezzék, és bizonyos, sportnyelven szólva: „csapatszellem" kialakításával minden erőfeszítésüket a vállalat felvirágoztatására s más vállalatok legyőzésére összpontosítsák.

Az LDP programjából fentebb idézett „testvéri szolidaritás" tehát a bérből, fizetésből élők és a tőkések szolidaritásának, e korántsem japán találmánynak japán szabású megvalósítását jelentené. Nem hunyhatjuk be a szemünket a tények előtt: a japán tőkéseknek meglehetősen sok munkást sikerült így befolyásuk alá vonniuk, s a munkáspártoknak

nem csekély erőfeszítésükbe kerül ezeknek a munkásoknak a felvilágosítása.

Az LDP programjában foglalt második frázis lefordításával nem sokat kell bíbelődnünk. Ezt a feladatot elvégezték helyettünk az egymást követő liberális demokrata kormányok, amikor a 60-as évek során szüntelenül a „felforgatás", az „erőszak" elleni törvényjavaslatok egész seregével bombázták a japán parlamentet. Ezek a törvényjavaslatok a társadalmi haladást és a nép érdekeit képviselő forradalmi mozgalmat bélyegezték felforgatásnak és erőszaknak; persze a kizsákmányolók „demokráciája" elleni felforgatásról van szó. Nem véletlen, hogy valamennyi ilyen törvényjavaslatot a haladó erők parlamenten kívüli tömegakciói hiúsították meg.

A harmadik frázis – „a fegyelem helyreállítása az állami intézményekben" – a burzsoáziának azt a szándékát tükrözi, hogy az államapparátust egyértelműen saját osztálycéljainak szolgálatába állítsa. Ebben a szellemben az állami hivatalokban nem tűrik meg a haladó politikai nézeteket valló alkalmazottakat, az államapparátus dolgozóit megengedhetetlen nyomással arra kényszerítik, hogy a választásokon az LDP-re adják szavazatukat, az állami üzemekben és vállalatoknál dolgozók között hasonló jellegű politikai tisztogatás végrehajtására törekednek, s az állami oktatási rendszert is az LDP hivatalos ideológiájának terjesztőjévé akarják tenni.

Különösen ez a legutóbbi törekvés rejt magában súlyos veszélyeket még a polgári demokrácia szempontjából is, mert – mint láttuk – az LDP álláspontja sok tekintetben eltér az 1947. évi alkotmánytól (így a fegyveres erők vonatkozásában, a császárság intézményének közjogi helyzetét illetően stb.). A társadalomtudományi tárgyak oktatása az állami iskolákban kötelezően az LDP álláspontját tükrözi, s az ettől eltérő felfogásokat a kormány durván elnyomja.

Jellemző erre a „Japan Press News" egyik legutóbbi jelentése, amely szerint az új tankönyvekben „a közoktatásügyi minisztérium utasítása értelmében Japán hajdani sorozatos háborúinak leírásánál – beleértve a Kína-ellenes háborút is – mellőzni kell a »Japán helytelenül járt el« kitételt". Az állami egyetemeken mind gyakrabban sorra kerülő diákmegmozdulásokban feltűnően nagy számmal vesznek részt a tanári kar olyan tagjai is, akik egyébként politikai meggyőződésük szerint nem feltétlenül vallják a leghaladóbb nézeteket, de féltik a tudományos kutatás szabadságát a bárdolatlan elnyomó intézkedésektől.

Nem állunk messze az igazságtól, ha mindezek alapján azt a végső következtetést vonjuk le, hogy a Liberális Demokrata Párt nem egyéb, mint a Keidanren politikai fedőszerve. Ezt egyébként az utóbbi nem is nagyon igyekszik titkolni.

Bármilyen különösnek látszik is, a japán politikai spektrum jobbszárnyán az LDP mellett egy magát munkáspártnak valló politikai párt foglalja el a következő helyet: a Demokratikus Szocializmus Pártja. Ezt a pártot gyakran nevezik az LDP balszárnyának vagy az LDP munkástagozatának. Az elnevezésekben nincs is különösebb túlzás. A DSZP-nél *jobboldalibb szociáldemokrata pártot* még elképzelni is nehéz volna.

Már létrejöttének körülményei is nagyon jellegzetesek. Vezetői éppen azt a pillanatot tartották legalkalmasabbnak Japán Szocialista Pártja kettészakítására, amikor az amerikai–japán „kölcsönös biztonsági szerződés" megújítása ellen megindult népi mozgalom hosszú idő után először akcióegységbe kovácsolta össze a japán szocialistákat és kommunistákat. A mozgalom megbontásának feladatát Nisio Szuehiro, jobboldali szocialista szakszervezeti vezető vállalta magára. Azzal kezdte, hogy 1959 júliusában Nagoja városában

egy gyűlésen kerekén elutasította a kommunistákkal való együttműködést, és a JSZP vezetőit a liberális demokratákkal való szoros együttműködésre szólította fel. Nisio (egyébként Ikeda, későbbi miniszterelnök személyes jóbarátja) nem maradt meg a szavaknál, hanem nézetei támogatására párhuzamos szocialista pártszervezeteket és szakszervezeteket kezdett szervezni (vajon kinek a pénzén?). A JSZP vezetősége természetesen nem tűrhette szótlanul ezt az egységbontást, és fegyelmi eljárást indított Nisio ellen. Őt azonban ez egyáltalán nem riasztotta el az aknamunkától, és bár a JSZP XVI. kongresszusa kizárás helyett csak megrovásban részesítette, Nisio híveivel együtt tüntetően kivonult a kongresszusról.

Egy hónappal később a Szocialista Pártból még egy csoport vált ki, Imadzumi Iszamu vezetésével. A két csoport összesen harminchárom képviselőházi tagot számlált, az új párt tehát a mérleg nyelvének szerepét játszhatta az alkotmány felülvizsgálatával kapcsolatos parlamenti harcokban. De az új párt megalakulása hónapokig tartott, mert a képviselő urak nehezen tudtak megegyezni a vezető funkciók elosztásában. Végre 1960 januárjában bejelenthették a DSZP megalakulását, és rövidesen összehívták alakuló kongresszusát, amely elfogadta a párt ideiglenes programját, szervezeti szabályzatát, gazdaságpolitikai és külpolitikai irányelveit.

A DSZP alakuló kongresszusa a párt társadalmi bázisaként a munkásosztályt, a parasztságot, a halászokat, a kis- és a középvállalkozókat jelölte meg. Így tehát e párt – saját terminológiája szerint – a középrétegek képviselőjének nyilvánította magát, de tényleges tevékenysége elsősorban a munkásosztály és a parasztság sorainak megbontására irányult. Erőfeszítései a szakszervezeti mozgalomban és a parasztszövetségben bizonyos sikerekkel jártak. A Nisio által létrehozott „párhuzamos szakszervezetek" egy-egy szocialista irányítás alatt állt szakszervezet tagságának ugyan legfeljebb öt-tíz

százalékát tudták magukkal vinni, de néhány független szakszervezeti szövetség, így a Dzenro és a Rodo Szodomei (együttesen mintegy 1,8 millió szervezett dolgozó képviseletében), a DSZP vezetése alá helyezte magát, s hozzájuk csatlakozott a Szakszervezeti Világszövetséghez tartozó Szanbecuból kivált csoport is Sinszanbecu (Iparági Szakszervezetek Új Országos Szövetsége) néven. Sikerült létrehoznia a DSZP-nek saját parasztszövetségét is.

Szervezeti felépítését tekintve a DSZP tipikus szociáldemokrata párt. Élén hivatalosan az évi kongresszusokon választott Központi Végrehajtó Bizottság áll, ennek hatásköre azonban meglehetősen korlátozott, mert a párt parlamenti frakciója sok kérdésben a KVB megkérdezése nélkül dönthet. A parlamenti frakció elnöke, két helyettese és főtitkára hivatalból tagja a Végrehajtó Bizottságnak, a párt elnöke viszont nem utasíthatja semmire a parlamenti frakciót, csak ajánlásokkal láthatja el a párt képviselőit. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a szociáldemokrata parlamenti frakciót nem köti sem a pártprogram, sem a pártfegyelem, csak a frakció határozata, a képviselők tehát azzal egyezkednek, akivel óhajtanak, és arról alkudoznak, amiről kedvük tartja.

A DSZP szervezeti szabályzatának bevezetője leszögezi: a párt fő célja, hogy az angol Munkáspárt mintájára *második kormányzó párttá váljék.* Ezért a párttagok legfőbb feladata hozzásegíteni a DSZP jelöltjeit, hogy bejussanak a parlamentbe és a helyi önkormányzati szervekbe. Ugyancsak angol minta után vezették be a japán szociáldemokraták a kollektív tagság intézményét. Igaz, a Liberális Demokrata Párt is ismeri ezt a fogalmat. Volt kiről példát venni.

A párt programját 1960-ban ideiglenes jelleggel fogadták el, az 1962-ben tartott IV. kongresszus bizonyos módosításokat hajtott végre benne, azóta véglegesnek tekintik.

Az LDP-vel kialakított munkamegosztás jegyében a

DSZP programja a külpolitika kérdéseiben homályos kijelentésekre szorítkozik. A programmal egyidejűleg kidolgozott külpolitikai irányelvek már valamivel konkrétabbak, de ezekben is minden megállapítás mellé azonnal valamilyen fenntartást csatolnak. Az amerikai fegyverkezési politika indokaként például azt hozzák fel, hogy „a békét a két tábor erőinek egyensúlya biztosítja", majd rögtön hozzáteszik, hogyan kell értelmezni ezt az egyensúlyt: a párt „nem szorgalmazza a japán–amerikai szerződés azonnali, egyoldalú és feltétlen felmondását, mert ez felborítaná a kialakult egyensúlyt". Ehelyett a DSZP a szerződés fokozatos, lassú leépítését javasolja, addig pedig egyetért az amerikai csapatok állomásozásával japán területen.

Teljesen beleillik ebbe a koncepcióba, hogy a DSZP a tajvani kormányt tartja Kína második kormányának (már a „két Kína" elmélete is a japán közhangulatnak tett engedmény ebben a programban), a dél-koreai bábkormányt Korea egyetlen kormányának, a dél-vietnami katonai rezsimet Vietnam törvényes kormányának és természetesen az NSZK-t az egyetlen német államnak.

Vannak ennek a programnak haladó külpolitikai elképzelései is – vészkijárattal. A DSZP például a béke hívének vallja magát; követeli az atomfegyverek betiltását; javasolja, hogy a Csendes-óceánt nyilvánítsák atommentes övezetté; félénken fölveti Okinava és Ogaszavara visszacsatolásának kérdését is; helyesli, hogy a Szovjetunióval kössék meg végre a békeszerződést, sőt azt is javasolja, hogy a Kínai Népköztársaságot juttassák végre az őt megillető helyre az ENSZ-ben. Csakhogy . . .

A béke szeretete a program szerzői szerint nem Japán semlegességében, hanem „az önállóság és a függetlenség irányvonalában" fejeződik ki. Hogy kivel szemben kellene önállósulnia és függetlenednie Japánnak, azt hiába keresné valaki a dokumentumban, mert abban egyetlen árva szó

sincs az amerikai imperializmusról és a japán monopóliumok népellenes szövetségéről az amerikaiakkal. (Az a szó egyébként, hogy „monopólium", a DSZP programjának belpolitikai részében sem fordul elő.) A Szovjetunióval kötendő békeszerződést a japán területi követelések kielégítésétől teszik függővé. A Kínai Népköztársaság mellett képviseletet követelnek az ENSZ-ben Csang Kaj-sekéknek is. Emellett a DSZP a japán belső problémák egy részének enyhítésére azt kívánja, hogy ismét tegyék lehetővé japán telepesek tömeges bevándorlását Ázsia és Afrika országaiba. Ennek az utóbbi követelésnek oly jellemző az indokolása, hogy feltétlenül ide kívánkozik: „Japán így híddá válhat egyfelől az USA és a nyugat-európai országok, másfelől Ázsia és Afrika gyengén fejlett országai között."

A külpolitikai és a belpolitikai program között mintegy átmenetet alkot az a követelés, hogy az ország védelmére tegyék meg a „minimális intézkedéseket". Ez világosabb fogalmazásban azt jelenti, hogy a lehetőséghez képest legkifizetődőbb módon kell megoldani a hadsereg kérdését, tehát lehetőleg olcsón, de korszerűen felszerelt hadsereget kell felállítani. Ez a pont egyben meghatározza a DSZP álláspontját az alkotmány módosításával kapcsolatban is. Ha az alkotmány nem teszi lehetővé a „minimális intézkedéseket", akkor az alkotmányt módosítani kell. Ez az állásfoglalás sok szavazójába került a DSZP-nek az egymást követő választásokon, s éppen ezért a párton belüli viták gyújtópontja lett. A szakszervezeti szárny évek óta próbálja rászorítani a szociáldemokrata vezetést, hogy ezt a pontot törölje a programból.

A párt belpolitikai programja nem éppen eredeti, de legalább világos: helyenként valósággal a nyugati szociáldemokrata pártprogramok másolatának benyomását kelti, s vajmi kevés nyomát találhatjuk benne a japán sajátosságok elemzésének.

Kiindulópontként megállapítja, hogy a tudományos-technikai forradalom körülményei között (érdemes megemlíteni, hogy az egész programban ezen az egyetlen helyen szerepel a „forradalom" szó) a tőkések teljesen átengedik az üzemek irányítását a menedzsereknek, a műszaki értelmiségieknek és a munkásoknak. A munkások mind magasabb technikai képzettséget szereznek, így mindinkább ellenőrizni tudják a termelési folyamatot, és fokozatosan kialakul belőlük a „termelők középosztálya". Fokozódik az adminisztráció szerepe az üzem irányításában, ezt teljesen átveszi a tulajdonostól. A mérnökök, a technikusok, a munkások az üzem „társtulajdonosaivá" növik ki magukat, és részesednek a profitból. Ezáltal a kapitalizmus „népi kapitalizmus"-sá fejlődött, a tőkések és a dolgozók között elmosódnak az osztálykülönbségek, egységes „középosztály" jön létre. Az állam szerepe megnő. Az állam a dolgozók javára szabályozza a gazdaságot, a jövedelem újraelosztásánál korlátozza a nagytőkések részesedését. És így tovább.

A japán szociáldemokraták programja föl sem veti annak szükségességét, hogy a monopóliumok hatalmát korlátozni kellene. Még az elkerülhetetlen államosítások mértékét is olyan határok közé kívánja szorítani, amelyek között az állami tervezés „nem csorbítja az egyéni kezdeményezést". Ezt meg is magyarázza, amennyiben azt javasolja, hogy „a köztulajdonba vett iparágakba is be kell vinni a konkurrencia elemeit".

Az osztály-együttműködés politikájának szelleme hatja át a programnak azt a követelését, hogy a szakszervezetek „ne legyenek túlságosan követelődzőek sajátos érdekeik képviseletében", s „bizonyos mértékben határolják körül a tömegmozgalmak formáit".

Ha a japánok meghallgatják a szociáldemokraták bölcs intelmeit, az egész nemzet középosztállyá válik, és létrejön a „jóléti" állam. Ebben teljes lesz a foglalkoztatottság, ja-

vul a szociális ellátottság, emelkedik a minimális munkabér, a munkások fokozottabban vehetnek részt a termelés irányításában. A programnak ebben a vonatkozásban azonban van egy nagy hiányossága: nem fejti ki, hogy mindezt miként lehet megvalósítani a tőkés rendszerben.

Nagyon békés program ez, csak egyetlen vonatkozásban mutat jobb ügyhöz méltó harciasságot: a kommunistaellenességben.

Egy párt reális megítéléséhez természetesen nem elég a program ismerete. Azt is meg kell vizsgálnunk, milyen mértékben tartja magát az illető párt saját programjához. Ebből a szempontból különösen a szociáldemokrata pártok szoktak olykor egészen bravúros működorcsolyázó-figurákat bemutatni. Bizony, az is előfordul, hogy a vigyázatlan párt alaposan elcsúszik a síkos politikai jégpályán.

Így járt a japán DSZP is működésének első éveiben. Amikor a japán képviselőház 1960. május 19-én a Liberális Demokrata Párt szavazataival elfogadta a japán–amerikai kölcsönös biztonsági szerződés ratifikálását, nyilvánvaló volt, hogy a Kisi-kormány ebbe bele fog bukni. A kialakult politikai válság megoldásának demokratikus alternatívája, amely a szocialisták, a kommunisták és más haladó erők összefogásával koalíciós kormány alakítását tette volna lehetővé, nem illett bele a DSZP terveibe. A szociáldemokraták egészen más koalícióra gondoltak, s nem sajnálták a fáradságot, hogy a burzsoázia postásaként közvetítsék a liberális demokraták javaslatait a szocialistákhoz. Tették pedig mindezt abban a reményben, hogy jutalmuk néhány miniszteri bársonyszék lesz az új kormányban, a hatalomban való részesedés pedig a következő választások egyikén hozzásegíti majd őket a többséghez, s így valóban módjuk lesz bebizonyítani a burzsoáziának: semmivel sem adminisztrálják rosszabbul a tőkés érdekeket, mint a liberális demokraták.

A DSZP vezetői annyira biztosak voltak a dolgukban, hogy már a párt kormányzati programját is összeállították. 1960 augusztusában közzétették nyolcéves gazdaságfejlesztési tervüket, amely javarészt az Ikeda-terv célkitűzéseinek egyszerű másolata volt (az ipari termelés megkétszerezése, az export évi 10 százalékos növelése), a liberális demokratákétól eltérő pontokban pedig (a szénbányászat és a vasipar köztulajdonba vétele) az angol Munkáspárt államosítási programját másolta. Természetesen azt is hozzá kellett fűzniük, hogy ezeket a terveket egyelőre ők maguk még nem valósíthatják meg, de biztosították a választókat, hogy követelni fogják a kormánytól a tervek végrehajtását. A terv további része – a 40 órás munkahét bevezetése, a minimális munkabérek havi 3–7000 jenes emelése, az évi 50 000 jennél kisebb jövedelműek teljes adómentessége, az évi 2 millió jennél magasabb jövedelmek fokozott megadóztatása – már a DSZP vezetése alatt álló kormány elképzeléseit tartalmazta. Még azt is pontosan meghatározták a szociáldemokraták, hogy minderre 1968-ban kerül sor.

Erőfeszítéseiket addig is arra összpontosították, hogy elszakítsák a tömegeket a Szocialista Párttól, s azzal vádolták a JSZP-t, hogy a tömegmozgalmakban vállalt részvételével „megsérti a demokrácia és a parlamentarizmus eszméit".

A hatalomra jutás ütemtervének megfelelően az 1960. évi képviselőházi választásokra 180 jelöltet állítottak. Azt remélték, hogy időközben 40 mandátumra nőtt alsóházi képviseletüket legalábbis megkétszerezik. Annál nagyobb volt a csalódásuk, amikor az 1960. november 20-án lezajlott választásokon még addigi mandátumaiknak is több mint a felét elveszítették, és mindössze 17 képviselőjüket tudták bejuttatni a parlamentbe.

A megsemmisítő választási vereség lángra lobbantotta az addig parázsló ellentéteket a párton belül. A Katajama, egy-

kori miniszterelnök vezetése alatt álló szárny azzal vádolta a vezetőséget, hogy túlságosan nyílt együttműködést alakított ki a liberális demokratákkal, s ezzel lejáratta a pártot a változást kívánó tömegek szemében. Nisióék ellentámadással válaszoltak: azt állították, hogy a választási bizottság, amelynek élén a másik csoport emberei állottak, rosszul szervezte meg a választási kampányt, gondatlanul válogatta össze a jelölteket (némelyik még 1000 szavazatot sem kapott), nem gondoskodott róla, hogy a párt programját megfelelően népszerűsítse a tömegek körében. A párt III. kongresszusán, 1961 januárjában, majdnem nyílt szakításra került sor a szemben álló csoportok között, s a pártszakadást csak azzal sikerült elkerülni, hogy a vezetőség az újjáválasztott Központi Végrehajtó Bizottság 25 helyéből 9-et az ellenzéki csoportnak juttatott.

A kongresszus tehát nem járt a vereséget szenvedett politika felülvizsgálatával; azt viszont bebizonyította, hogy a DSZP alaposan túlbecsülte erejét. Kiderült, hogy a párt sok helyi szervezete csak papíron létezett, s az előző kongresszus kérkedése, amely szerint a DSZP taglétszáma 68 000 fő, puszta nagyzolásnak bizonyult, mert a becslésen alapuló létszámkimutatás helyett bevezetett tagszámlálás mindössze 10 000 tagdíjfizető párttagot tudott kimutatni.

A választási vereségből a szociáldemokraták azt a következtetést vonták le, hogy fokozniuk kell támadásaikat a kommunisták és a szocialisták ellen, erősíteniük kell pozícióikat a szakszervezetekben, szét kell robbantaniuk, de legalábbis tőlük telhetően gyöngíteniük kell a demokratikus erők összefogásán alapuló tömegmozgalmat. A szakszervezetek szétforgácsolására irányuló terveik megvalósítására sorozatban hívták életre „párhuzamos" szakszervezeteiket, s attól sem riadtak vissza, hogy ehhez igénybe vegyék a tőkések nyílt támogatását. Nem egy üzemben maga a tőkés hívta fel alkalmazottait, hogy lépjenek át a szociáldemok-

rata szakszervezetbe, amelynek azonnal helyiséget biztosított a gyáron belül, sőt némelyik gyáros még az új szakszervezet függetlenített tisztségviselőinek fizetését is magára vállalta.

Az atombomba betiltásáért küzdő mozgalom „párhuzamos" szervezetét is létrehozták. Jellemző, hogy ennek a szociáldemokrata szervezetnek a vezetésében a párt vezetői, Nisio, Katajama, Vada mellett helyet foglalt két volt liberális demokrata miniszterelnök, Josida és Kisi, továbbá a Keidanren elnöke, Isizaka, s a Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, Adacsi is. Ez a díszes névsor pontosan meghatározza a DSZP helyét a japán politikai életben. Ezért nem lehet csodálkozni azon sem, hogy a DSZP lelkesen támogatta a kormányt „a politikai erőszak megakadályozására irányuló törvény" javaslatának képviselőházi vitájában (és a kormánnyal együtt szenvedett vereséget a vitában). S az sem meglepő, hogy továbbra is fenntartotta a „minimális védelmi erőkre" vonatkozó álláspontját, mindössze azzal a (mélyen jellemző) magyarázkodással, hogy ez „nem áll ellentétben az alkotmánnyal", tehát nincs szükség az alkotmány módosítására.

A magyarázkodásra azért volt szükség, hogy az 1962-ben sorra kerülő felsőházi választásokon a DSZP már az alkotmány védelmezőjének szerepében állhasson a tömegek elé. Ezzel azonban elkéstek a szociáldemokraták, s így nem csoda, hogy az 1962. évi választáson újabb vereséget szenvedtek: az előző 17 helyett ezúttal csak 11 mandátumot tudtak szerezni.

A sorozatos vereségek némileg kijózanítóan hatottak, s a viták újra megindultak a párton belül. A Katajama-szárny fölvetette az egész politika felülvizsgálatának szükségességét, s azzal fenyegetőzött, hogy amennyiben erre nem kerül sor, kilép a pártból és ismét csatlakozik a szocialistákhoz. A kilépések egyébként kezdtek tömeges méreteket ölteni, s

ezt bizonyította a következő, az 1963. évi képviselőházi választás is: ezen a DSZP újabb 400 000 szavazatot vesztett.

Nem maradtak azonban teljesen hatástalanok a választási fejbekólintások a vezetőségre sem, így az a 60-as évek derekától kezdve óvatosabb lett a burzsoáziával való együttműködésben, és gondosan elhatárolta magát a kormány legnépszerűtlenebb intézkedéseitől. Bizonyos mértékben árnyaltabb lett a párt külpolitikai állásfoglalása – legalábbis szavakban. Így az utóbbi években a DSZP már-már a japán semlegesség gondolatával kacérkodó kijelentéseket tesz, és hivatalosan nem ragaszkodik a japán–amerikai katonai szerződés további fenntartásához. Ebben a vonatkozásban új elem a párt politikájában, hogy szembehelyezkedik a kormánynak a népszerűtlen szerződés automatikus meghosszabbítására irányuló javaslatával. Az LDP mindezzel az 1960. évi tömegmegmozdulások megismétlődését szeretné elkerülni, s lehetőleg szeretné elkerülni egy új szerződés parlamenti ratifikációs vitájának a kockázatait is. A DSZP ezzel szemben a szerződés „fokozatos lebontását" javasolja, mégpedig olyan módon, hogy 1970-től szüntessék meg az amerikai katonai támaszpontokat Japán területén, vonják ki Japánból az amerikai katonai alakulatokat, s azok csak „elkerülhetetlenül szükséges esetben" térhessenek vissza. Ez a megfogalmazás a szociáldemokrata kétértelműség újabb remeke, mert ki hiszi el, hogy amíg a japán–amerikai szövetség létezik – még ha „leépített formában" is –, a japán félnek érdemleges szava lehetne annak eldöntésére, hogy mikor áll fenn az „elkerülhetetlenül szükséges eset"?

A külpolitikai események, amelyekre a japán közvélemény igen érzékenyen reagál, az utóbbi években egészen váratlan módon siettek a DSZP segítségére. A közhangulat erőteljes balratolódásából a szocialisták az 1967-es képviselőházi választások előtt arra a nem is megalapozatlan következtetésre jutottak, hogy fennáll a lehetőség az LDP

kormányzati monopóliumának megdöntésére, szocialista többségű parlament és szocialista vezetésű kormány létrehozására. És pontosan ebben az időpontban robbantottak a kínaiak atombombát... A JSZP, amely – látni fogjuk az okait – ebben az időben külpolitikai irányvonalának sarkalatos pontjává tette Japán viszonyának gyökeres megjavítását a Kínai Népköztársasággal, rendkívül kényes helyzetbe került. Azok a japán választópolgárok, akik a szocialistákban a gyűlölt atombomba legkövetkezetesebb ellenségeit látták (ne felejtsük el, hogy a kommunisták a parlamentben az atomsorompó-szerződés ratifikálása ellen szavaztak), most éppen nagy Kína-barátsága miatt fordultak el a JSZP-től, és szavazataikkal inkább más ellenzéki pártokat igyekeztek támogatni – köztük a formálisan ellenzéki DSZP-t is. Így történt meg aztán, hogy az LDP nem kapta meg ugyan a szavazatok 50 százalékát sem, mégis 283 képviselőt tudott bejuttatni a 487 tagú alsóházba, s a DSZP mandátumainak száma 30-ra nőtt, a szocialisták viszont a várt előretörés helyett még 5 mandátumot vesztettek is (145 helyett 140 mandátum). A szocialisták jelenlegi belső nehézségei ideiglenesen kedveznek a DSZP-nek, s így újabb időre lesz szükség, amíg a szociáldemokraták ismét lelepleződnek majd a japán dolgozó tömegek előtt. A DSZP eddigi politikájának ismeretében azonban ezt szinte teljes bizonyossággal meg lehet jósolni. A mai Japánban nem számíthat tartós sikerre az olyan, állítólagos munkáspárt, amely programjában így jellemzi magát: „Pártunk nem osztálypárt, amely a szocializmus megvalósítását egyetlen meghatározott osztály történelmi küldetésének tartaná és csak ennek az osztálynak az érdekeit fejezné ki. A mi pártunk a társadalom különböző csoportjainak érdekei között fennálló ellentmondások tudomásulvétele mellett is elismeri a közös nemzeti érdekeket."

Már az előző fejezetben szóltam egy új politikai csoportosulás megjelenéséről a japán társadalmi életben: a buddhista Nicsiren szekta Szoka Gakkai nevű szervezetéről. A Szoka Gakkai tevékenysége azonban csak a 60-as években bontakozott ki, amikor Toda elnök halála után 1961 májusában a fiatal, akkor 35 éves Ikeda Dajszaku került a szervezet élére. Az ő vezetése alatt a Szoka Gakkai céltudatosan a társadalom számkivetettjeinek megszervezésére összpontosította erőfeszítéseit. A szervezet tagjai az állástalanok, a kisüzemek alkalmazottai, a kereskedősegédek és a kistisztviselők soraiból kerülnek ki, a tagoknak több mint a fele két nagy ipari centrumban, Tokióban és Oszakában él.

Hogy a szervezés mennyire céltudatos volt, arra a Japán Kommunista Párt elméleti folyóirata, a „Dzenei" (Élcsapat) 1963. évi 9. száma mutatott rá, amikor közzétette a Szoka Gakkai vezetőségének egy roppant jellemző kimutatását annak okairól, hogy az emberek miért csatlakoztak az új szervezethez. A kimutatást a tagok között kiosztott kérdőívek alapján állították össze, és a következő eredményre jutottak: betegség 20 százalék, idegkimerültség 16 százalék, anyagi kellemetlenségek 14 százalék, balsikerek a munkában 13 százalék, családi bajok 13 százalék stb. (Idézi *I. A. Latisev* „A vallás szerepe Japán politikai életében" című tanulmányában.) A felsorolt okok azt is érthetővé teszik, hogy a Szoka Gakkai a tagjaitól az engedelmességen kívül semmit sem követel, még tagdíjat sem (azt a szervezethez csatlakozott üzletemberek önkéntes adományai pótolják) – az engedelmességnek viszont föltétlennek kell lennie. Ez a követelmény a legfelső szinten is fennáll. A közben Komeito (A Tiszta Politika Pártja) néven párttá alakult szervezet évi kongresszusain egyszerűen tudatják a delegátusokkal a vezetőség névsorát, szavazás nincs, ugyanígy szavazás nélkül ismertetik a vezetőség által kidolgozott politikai irányvonalat.

Önálló erőként a Komeito (akkor még Koszeiren – A Tiszta Politika Ligája – néven) az 1962. évi felsőházi választásokon jelentkezett először. Választási jelszavai: „Az atomfegyver előállításának, kipróbálásának és alkalmazásának tilalma", „A politika megtisztítása a korrupciótól igazságos választások révén", „A demokratikus, békés alkotmány védelme", „A parlamenti felsőház önálló jogállásának megőrzése" stb. egybevágtak a japán társadalom széles rétegeinek véleményével, s ez a kibontakozóban levő baloldali előretörés idején az új politikai csoportosulásnak azonnal jó esélyeket adott. A Koszeiren lényegében ugyanazokat a rétegeket vette célba agitációjával, mint a kommunisták és a szocialisták: a társadalom leghátrányosabb helyzetben levő és sorsuk radikális javítását követelő rétegeit, továbbá azokat a félproletár elemeket, amelyek még nem döntöttek, hogy a konzervatívokhoz vagy a haladó erőkhöz csatlakozzanak-e. A Koszeiren meghökkentő választási sikere (4 124 268 szavazat, az összes szavazatok 11,6 százaléka, 15 mandátum) ezért indokolt aggodalmat keltett a munkáspártok köreiben, mert fennállt az a veszély, hogy a liberális demokrata párti kormány politikájával szemben mutatkozó általános elégedetlenség a haladó erők jelentős előretörése helyett egy sok szempontból zavaros, nacionalista nézeteket hangoztató és – enyhén szólva – antidemokratikus szervezési elveket követő politikai erő fölemelkedését segíti elő.

Ugyanakkor azonban az is megfontolandó volt, hogy a Koszeiren választási sikereit főként haladó jelszavainak köszönhette, szavazói tehát olyan politikai erőt kívántak támogatni, amely a demokráciáért, a haladásért küzd. Ha a munkáspártok ebben a helyzetben élesen szembefordulnak az új párttal, tulajdonképpen a pozitív változásokat kívánó tömegek egy jelentős része ellen is hadakoztak volna. Ez a felismerés vezette a JKP és a JSZP vezető szerveit, amikor mindkét párt arra hívta fel tagságát, hogy kerülje a fölösle-

ges vitákat a buddhista párttal, s csak azokat a nézeteket bírálja, amelyek ártanak a néptömegek közös harcának. Igaz, a JSZP még arra is kénytelen volt rámutatni a párttagságához intézett felhívásában, hogy a Szoka Gakkai szervezetéhez tartozni – összeférhetetlen a szocialista párttagsággal (mert erre is voltak esetek).

A Komeito ellentmondásos arculata a későbbi évek során nemegyszer okozott problémákat a munkáspártoknak. Például 1965-ben, amikor a milliós Kioto városában a helyi törvényhatósági választások során az LDP kisebbségbe került, fennállt annak a reális lehetősége, hogy baloldali kormányzót (a megyei jogú nagyvárosok polgármestereit Japánban kormányzónak hívják) válasszanak, de a Komeito képviselői inkább tartózkodtak a szavazástól, és így a baloldal jelöltje vereséget szenvedett.

A 60-as évek második felétől kezdve azonban a Komeito egyre inkább ellenzéki álláspontot foglal el a Liberális Demokrata Párt politikájával szemben, és így objektíve a haladás erőit támogatja.

A párt programjában az atomfegyver betiltását követeli, s ezzel Japánban nem nehéz népszerűséget szerezni. De azt is követeli a Komeito, hogy Japán „független diplomáciai kapcsolatot" teremtsen az Egyesült Államokkal és a Szovjetunióval. Ennek a követelésnek csak a megfogalmazása homályos kissé, az értelme nem, hiszen a Szovjetunió részéről semmi sem fenyegeti a japán diplomáciai kapcsolatok függetlenségét, az Egyesült Államok részéről viszont annál több. Ez tehát az amerikai orientációjú külpolitika felszámolásának követelése. Ugyancsak pozitívan lehet értékelni a Komeitónak azt a követelését, hogy a Kínai Népköztársasággal vegyék fel a diplomáciai kapcsolatokat, és a Kínai Népköztársaság végre kapja meg az őt megillető helyet az ENSZ-ben. A vietnami konfliktus „rendezésére" irányuló Komeito-javaslat nem rejti véka alá, hogy rendezésen az

amerikai csapatok kivonását érti. Teljesen egyértelmű a párt álláspontja Okinava kérdésében is: feltétel nélküli visszacsatolás, tehát az amerikai zsarolás elutasítása. Bizonyos mértékig finomodott a pártnak az „északi területek visszaszerzését" célzó nacionalista álláspontja is. Ma már nem követelik a teljes Kurili-szigetlánc visszacsatolását, hanem a visszaszerezhető szigetek számát a tárgyalások ügyes vitelétől teszik függővé.

A Komeito magatartása a „kölcsönös biztonsági szerződés" kérdésében a legpozitívabb. Minden eddigi kétértelműséget mellőzve, a párt jelenleg az amerikai–japán katonai szerződés bármiféle meghosszabbítása ellen és Japán semleges katonai státusa mellett lép fel. Ilyen módon a magát szintén ellenzékinek valló DSZP-nél lényegesen haladóbb és pozitívabb politika mellett kötelezte el magát, s az ellenzék erőivel akcióegységben küzdve, tevékenyen hozzájárul a japán függetlenséget védő népi tömegmozgalom kiszélesedéséhez.

A Kínai Népköztársasággal folytatott kereskedelem bővítését célzó követelések ugyancsak a Komeito pozitív állásfoglalásai közé sorolhatók. A párt ezt a követelést egybekapcsolja azzal a javaslattal, hogy számolják fel a japán külkereskedelmi politika egyoldalúságát, a kizárólagos amerikai orientáció helyett Japán fokozza kereskedelmi kapcsolatait Ázsia más országaival, függetlenítse magát az amerikai nyersanyagszállításoktól, amelyek feldolgozó iparát kiszolgáltatott helyzetbe kényszerítik. Sőt, a Komeito felveti az amerikai tőkebehatolás korlátozásának követelését is.

A Komeito együttműködik a többi ellenzéki párttal az alkotmány védelmében is.

A belpolitikai követelések természete megfelel a párt választóit alkotó tömegek szociális összetételének. Így a Komeito azt kívánja, hogy szüntessék meg a dolgozók kereseti adóját, csökkentsék a parasztok, a kis- és középvál-

lalkozók jövedelmi adóját, a halászok adóterheit, vezessék be az állami biztosítási rendszert, oldják meg a lakásproblémát. Ezek a követelések egybevágnak a többi ellenzéki párt javaslataival, de nem tartalmaznak olyan programot, amely a monopóliumok hatalmát megdönthetné vagy akár csak érzékenyen csökkentené. Ezzel a Komeito inkább a helyi közigazgatási választásokon érhet el sikereket, de belpolitikai programja nem megy túl a kapitalizmus keretei között megvalósítható kispolgári követeléseken. Nyíltan el is ismerte ezt a párt főtitkára, Hodzsi Hiroo, amikor kijelentette: „Tudomásul vesszük Japán jelenlegi kapitalista gazdasági rendszerét, de reméljük, hogy ez majd idővel szocialista rendszerré alakul át." Hogy ezt az átalakulást milyen konkrét formában és milyen intézkedések révén szeretnék elérni, arra vonatkozóan sem a párt programja, sem egyetlen dokumentuma nem tartalmaz semmiféle utalást.

A Komeito az 1967. évi képviselőházi választásokon is jelentős sikert ért el (25 mandátumot szerzett), majd ezt az 1969. decemberin erősen fokozta (47 mandátum!), s ez egyszerre mutatja a társadalom széles rétegeinek elégedetlenségét a fennálló viszonyokkal és a munkáspártok gyengeségét a lakosság legelhanyagoltabb rétegeinek szervezésében, felvilágosításában. A Komeito jelenleg a legfontosabb kérdésekben a munkáspártok szövetségese, de szövetségesi megbízhatósága legalábbis erősen kétséges.

Japán politikai életében a legbefolyásosabb ellenzéki erőt Japán Szocialista Pártja képviseli.

Ez a párt, amely 1955. évi programja szerint magát „a nép túlnyomó többségét alkotó dolgozó rétegek, mindenekelőtt a munkásosztály, továbbá a parasztok, a halászok, a kereskedelmi és ipari kis- és középvállalkozók és az értelmiség szervezetének" vallja – jóllehet politikai tevékenységében alapvetően a munkásosztály érdekeiből indul ki, tu-

lajdonképpen sok szempontból inkább tekinthető széles osztályalapokon nyugvó, haladó tömegmozgalomnak, mint a munkásosztály szervezett osztagának. Ezt bizonyítja viszonylag alacsony taglétszáma (60 000) és választóinak ehhez képest igen magas száma (12–13 millió, a választók közel egyharmada!), továbbá a párton belül szinte hivatalosan működő és sok kérdésben egymástól merőben eltérő nézeteket valló frakciók létezése.

Az egyéni tagságon kívül a párt szervezeti szabályzata elismeri a kollektív tagság intézményét is, s ez lényegében magyarázatot ad a kiterjedt tömegkapcsolatokra. A JSZP ugyanis olyan hatalmas tömegszervezetekre támaszkodik, mint Japán legnagyobb szakszervezeti központja, a közel 5 milliós taglétszámú Szohjo, néhány független szakszervezet, a Szocialista Ifjúsági Liga, a Japán Nőtanács, a Japán Parasztszövetség stb. Szervezeti felépítése egyszerre magyarázza a párt erejét is, gyöngeségét is.

Politikai nézeteit a JSZP szervezeti szabályzatában, programjában és évi kongresszusain kidolgozott aktuális irányelveiben fogalmazta meg. Ezek is arról tanúskodnak, hogy Japán Szocialista Pártja ma *a legbaloldalibb a tőkés világ valamennyi szocialista pártja közül*, és nézetei sok kérdésben azonosak a kommunista értékelésekkel, vagy nagyon közel állnak hozzájuk. A JSZP tagja a Szocialista Internacionálénak, de a szervezet legszélső balszárnyán foglal helyet, és nem egy kérdésben nyílt vitát folytat a világ más szociáldemokrata pártjával. A Szocialista Internacionálé VII. kongresszusán egyes nyugati szociáldemokrata pártok, válaszul a kommunista és munkáspártok 1960. évi moszkvai nyilatkozatára, élesen kommunistaellenes nyilatkozatot akartak elfogadtatni. A JSZP bejelentette, hogy amennyiben a nyilatkozatból nem törlik a kommunistaellenes kitételeket, kilép az Internacionáléból. Bár addig a JSZP rendsze-

rint egyedül maradt az Internacionálén belüli viták során, ezúttal sikerült érvényesítenie álláspontját.

A program szerint a JSZP fő feladata „a monopoltőke elleni osztályharc vezetése", „a tőkés társadalomnak szocialista társadalommá való átalakítása", mégpedig „erőszak és fegyveres erők alkalmazása nélkül, demokratikus módon, a parlamenti abszolút többség megszerzése útján". Ez azonban korántsem jelenti, hogy a JSZP a „parlamenti kretenizmus" hibájába esett volna. Az 1955. évi program szerint „a párt nem korlátozza tevékenységét a parlamentarizmusra", hanem nagy jelentőséget tulajdonít „a parlamenten kívüli tömegharcnak és a parlamenten kívüli demokratikus szervezetek tevékenységének". Ebből ered a programnak az az álláspontja, hogy „állandóan egybe kell kapcsolni a napi követelésekért vívott harcot a fő cél eléréséért vívott harccal, és az előbbit a szocializmusért vívott harc fontos elemének kell tekinteni".

A program Japánt „magas fejlettségű tőkésországnak" minősíti, egyben azonban azonnal rámutat, hogy az ország erősen függ az Egyesült Államoktól, s ezért fontos feladatként tűzi ki „a teljes nemzeti függetlenség" kivívását. Ezzel kapcsolatban így fogalmazza meg a párt célkitűzéseit: „Mindenekelőtt békés és demokratikus úton meg kell teremtenünk és a lehető legnagyobb mértékben meg kell szilárdítanunk a Szocialista Párt hatalmát. Békés körülmények között, a széles körű népi mozgalomra támaszkodva, különböző külpolitikai intézkedések révén elérjük az ország gazdasági függetlenségét, helyreállítjuk teljes területi szuverenitását, *megszüntetjük a japán–amerikai biztonsági szerződést, az adminisztratív egyezményt és a többi, nem egyenjogú szerződést* (A szerző kiemelése), teljes mértékben helyreállítjuk külpolitikánk függetlenségét."

A kialakítandó japán külpolitika alapvető irányzataként a program a „pozitív semlegességet" ajánlja, s ennek fő tar-

talmát a békés egymás mellett élés, a katonai semlegesség, a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal kötött békeszerződés, a Kínai Népköztársaság diplomáciai elismerése, az általános leszerelésért és a békéért vívott harc alkotná.

A felsoroltak lényegében a párton belüli „alapvető csoportosulás" nézetei, és sok mindenben eltérnek a „nem alapvető csoportosulás" álláspontjától.

Az „alapvető csoportosulás" a vezetésben mintegy 60 százalékos többséggel rendelkezik, és ily módon meghatározza a párt hivatalos politikáját. Három frakció tartozik ide: Kavakaminak, a párt elnökének, Vadának, a Központi Végrehajtó Bizottság vezetőjének, és Edának, a párt volt főtitkárának frakciója. Narita, a jelenlegi főtitkár, az Eda-frakció tagja. A három frakció közül az első képviseli azt az irányzatot, amely minden körülmények között biztosítani kívánja a JSZP hegemón szerepét a japán munkásmozgalomban, a második fokozottan hangsúlyozza a kommunistákkal való együttműködést, amely a népi erők győzelme után a hatalom megosztásában is kifejezésre jutna, a harmadik pedig egyeztetni próbálja a két első frakció nézeteit.

A „nem alapvető csoportosulás" sem egységes. Megtalálhatjuk benne a kommunistákkal való minden együttműködést elutasító, inkább a DSZP felé kacsintgató Szuzuki–Szaszaki-frakciót (jórészt szakszervezeti vezetők), amely a külpolitika kérdéseiben is „hajlékonyabb" magatartást követel; a centrista Nomidzo-frakciót; s a párton belül nemegyszer „Kína-lobby" gúnynéven emlegetett, balos Heiva Dosikai csoportot. Ez utóbbi egy ideig, amíg a JKP lényegében a Kínai KP uszályában haladt, a kommunistákkal való még szorosabb együttműködést szorgalmazta, mióta azonban a japán kommunisták a kínaiakétól eltérő, önálló irányvonalat alakítottak ki, erősen támadja a JKP-t, és a nemzetközi helyzet értékelésében nyíltan a kínai nézeteket

támogatja. Ez a csoport tartja kezében a JSZP külkereskedelmi vállalatát, amely a JKP és a KKP között 1966-ban bekövetkezett látványos szakítás óta a japán–kínai kereskedelem fő lebonyolítója és haszonélvezője.

Mindezek ismeretében jobban megérthetjük a JSZP állásfoglalásainak fejlődését, s bizonyos ellentmondásait is, amelyek a párton belüli csoportosulások közötti kompromisszumok eredményeinek tekinthetők.

Az 1955-ben elfogadott program még a „harmadik erő" szociáldemokrata ihletésű elméletének alapján próbálta meghatározni a japán szocialista mozgalom helyzetét a kialakult nemzetközi erőviszonyok között. A programban a JSZP még azt tartotta a nemzetközi helyzet jellemző vonásának, hogy a második világháború eredményeként a világ két táborra: a kapitalista és a szocialista táborra oszlott, s e két tábor további fejlődéséből adódó ellentmondások egy új világháború veszélyét rejtik magukban. Ehhez kapcsolódik a programban a „harmadik erő" koncepciója: „a háború utáni világban új erők jelentek meg, ezek a két tábor egyikéhez sem csatlakoztak, hanem a szabadság és a függetlenség álláspontját megőrizve, a világbéke fenntartására törekszenek". Ide sorolta önmagát a JSZP is.

A párt azonban már régen foglalkozik azzal a gondolattal, hogy másfél évtizedes programja elavult pontjait felülvizsgálva, új programot fogalmazzon meg. Ennek jegyében már a 60-as évek elején elméleti bizottságot hozott létre, s ez 1964-ben új tervezetet nyújtott be a JSZP XXIII. kongresszusának a nemzetközi helyzet értékeléséről. A tervezetben többek között a következőket állapították meg: „Korunk a szocializmusba való átmenet kora. Olyan kor ez, amelyben a fő ellentmondás – a kapitalista és a szocialista rendszer közti ellentmondás – alapján élesen és hatásosan jelentkeznek az ellentmondások az imperializmus és az elnyomott népek, a monopoltőke és a tőkésországok dolgozó

rétegei, az egyes imperialista államok között." A tervezet a továbbiakban kiemelte a békés együttélés, az általános és teljes leszerelés gondolatát, erőteljesen hangsúlyozta a szocialista országok gazdasági sikereinek jelentőségét a világforradalmi folyamat szempontjából, utalt a nemzeti felszabadító mozgalmak és az imperialista országokban folyó osztályharc fontosságára, s arra a lehetőségre, hogy valamennyi antiimperialista erő egyetlen áradatban egyesülhet.

A tervezettel a kongresszus egyetértett, s ez fejeződött ki a párt politikájának alapelveit megfogalmazó 1964. évi kongresszusi határozatban is. Ez többek között megállapította: „... a jelenlegi helyzet egyik jellemző sajátossága, hogy a földkerekség egyharmadát elfoglaló szocialista tábor és Ázsia, Afrika, Latin-Amerika nemzeti mozgalmainak ereje alapjaiban fenyegeti az USA világstratégiáját, a nyugati tőkés blokkon belüli, jelentősen erősödő harc pedig a szárnyakon ingatja meg ezt a stratégiát. Az USA vezető szerepe megingott a világpolitikában." Ugyanez a határozat az ázsiai helyzetről a következőket mondotta: „Jelenleg Ázsia a világ legingatagabb helyzetű része. Itt széleskörűen kibontakozik az USA Kína féken tartására kiépített rendszerének szétesése. Kulcsfontosságú mozzanat, amelytől a Kína féken tartására irányuló amerikai stratégia egész jövője függ, *a dél-vietnami háború.*" (A szerző kiemelése.) A JSZP tehát már 1964 elején, a vietnami eszkaláció kezdeti időszakában felfigyelt az Egyesült Államok kormányának az egész világ békéjét fenyegető kalandorpolitikájára, és kitűnő érzékkel hozta kapcsolatba a vietnami kalandot az amerikaiak általános stratégiájával. Ennél pontosabb és helyesebb értékelést abban az időben marxista–leninista párt sem adhatott volna erről a kérdésről.

Különösen érdekes a határozatnak az a része, amely a Szovjetunió és a szocialista tábor szerepével foglalkozik a világforradalmi folyamatban: „A szocialista tábor erőfe-

szítései és sikerei a gazdasági építésben értékes hozzájárulást jelentenek a béke és a szocializmus ügyéhez."

Ezekből a tételekből logikusan következtek a japán monopolisták várható stratégiájának elemzését tartalmazó megállapítások: „A japán monopoltőke perspektivikus politikai vonala abban áll, hogy figyelembe véve a jelenlegi japán–amerikai szerződés 1970-re tervezett változtatásait és az alkotmánynak ezzel kapcsolatban remélt felülvizsgálatát, mint az osztályharc kulminációs mozzanatait, már ezt megelőzően újra fel akarja fegyverezni és atomfegyverrel akarja ellátni a japán önvédelmi erőket az önálló védelem ürügyével; a jelenlegi Nemzetvédelmi Igazgatóságot minisztériummá akarja átalakítani; törvényt akar kierőszakolni a katonai titkok megőrzéséről és a politikai erőszak megakadályozásáról; kis választási körzeteket akar létrehozni (ez egyéni választókerületeket jelentene a jelenlegi arányos választási rendszer helyett – *A szerző.*), és más reakciós intézkedéseket próbál életbe léptetni. Ez a japán militarizmus és fasizmus újjáélesztésére irányuló általános stratégia." A dokumentum megjelenése óta eltelt évek eseményei szinte minden ponton igazolták a JSZP kongresszusának ezt az előrelátó elemzését, s ez lényegében mindjárt azt is megmagyarázza, hogy a helyes helyzetelemzés alapján a JSZP miért tudta hatékonyan keresztezni a monopolisták kormányának reakciós terveit.

Szó esett már a JSZP „pozitív semlegességi" elgondolásairól. Ebben a vonatkozásban érdemes megvizsgálni, hogyan értelmezi ezt a fogalmat a párt XXXV. plénumának beszámolója: „A semlegesség, amelyet pártunk tanúsít, nem azt jelenti, hogy egyszerűen a két erő, az imperializmus és a szocializmus között állunk. Világos, hogy nem lehetséges a kapitalizmus és a szocializmus között közbülső helyet elfoglaló harmadik rendszer. Ugyanígy nem lehetséges a háború politikája és a békepolitika között közbülső hely-

zetet elfoglaló semlegesség. A mi politikánk teljes egészében a szocializmus megvalósítására irányul, következésképpen a békepolitikát támogatjuk és síkraszállunk az imperialista politika ellen." Mint láthatjuk, a harc logikája a harmadikutas szociáldemokrata elmélet gyökeres felülvizsgálatára kényszerítette a japán szocialistákat.

Igen jelentős a JSZP szerepe a japán társadalom legszélesebb rétegeit közelről érintő remilitarizálási törekvések elleni harcban. A kormány hivatalos politikája – mint már láttuk – az ország újrafelfegyverzésére irányul. Az amerikai javaslatok igen megértő fogadtatásra találnak a Liberális Demokrata Párt vezetőinél, akik szoros kapcsolatban állnak a hadiiparral. A japán kormány állandó erőfeszítéseket tesz, hogy a költségvetés jelentős részét fegyverkezési kiadások formájában közvetlenül a hadiipari monopóliumok kasszájába juttassa. Az újrafelfegyverzés elleni harc tehát nemcsak békeharc, hanem közvetlen monopóliumellenes harc is. Ezért kell pozitívan értékelnünk a japán szocialisták törekvését az állami költségvetés védelmi kiadásainak csökkentésére, az önvédelmi erőknek polgári útépítő alakulatokká való átszervezésére. A JSZP emellett látja a kérdés szélesebb összefüggéseit is, javaslatai az általános és teljes leszerelésen kívül egy ázsiai és csendes-óceáni atomfegyvermentes övezet létesítésére is irányulnak.

A JSZP-nek ez a következetes irányzata a 60-as évek elején olyan különleges helyzetet teremtett, hogy a szocialisták helyesebb álláspontot foglaltak el az atomfegyverek betiltásának kérdésében, mint az akkor még teljesen kínai befolyás alatt álló Japán Kommunista Párt. Az Atom- és Hidrogénbomba Betiltásáért Küzdő Országos Tanács nevű haladó szervezet ezért 1963 agusztusában kettészakadt, a szocialisták kivonultak a szervezetből, és a békeharcnak ezen a fontos területén a kommunisták defenzívába szorultak, méghozzá olyan népszerűtlen és hibás álláspont miatt,

amelyet nem lehetett észokokkal védelmezni. Így következett be a JKP politikájának eddigi legsúlyosabb melléfogása is: a moszkvai atomcsendszerződés ratifikálásának képviselőházi vitája során a kommunista képviselők – az egyetlen Siga Josio kivételével – a szerződés ellen szavaztak, a helyes álláspontot elfoglaló Sigát, a párt egyik alapító tagját pedig fegyelmi úton kizárták a pártból. Ugyanekkor a JSZP kiállt a szerződés mellett (egyébként a ratifikálás ellen csak a kommunista képviselők szavaztak), és helyes érvelésével erősen fokozta a haladó felfogású emberek rokonszenvét a párt iránt.

A JSZP sajátos helyzete, a japán munkásmozgalomban betöltött vezető szerepe teszi érthetővé, hogy a párt nem tud kitérni a nemzetközi kommunista mozgalomban keletkezett vitákkal kapcsolatos állásfoglalás elől sem. Jóllehet a JSZP hivatalos dokumentumai nem egy ízben hangsúlyozták, hogy a párt nem marxista–leninista párt, és ezért aligha ítélheti meg, hogy a marxizmus–leninizmus szempontjából melyik vitázó félnek van igaza, azt is kénytelenek elismerni, hogy a vita számos olyan kérdés körül folyik, amelyek a japán munkásosztály szempontjából egyáltalán nem közömbösek, s így a JSZP annak figyelembevételével is köteles leszögezni álláspontját, hogy egyébként mind a Szovjetunióval, mind a Kínai Népköztársasággal jó, sőt baráti viszonyt kíván kialakítani.

Egy 1964-ben megjelent cikkében Ohara, a JSZP elméleti bizottságának tagja a következőket írta: „Kiindulópontunk természetesen nem lehet az a kérdés, hogy melyik felet támogassuk a vitában: Kínát-e vagy a Szovjetuniót? Ennek ellenére sem fedezhetünk fel semmi csodálatosat abban, ha vitáink eredményei tartalmukat tekintve egybeesnek majd valamelyik vitázó fél álláspontjával." Ez a megjegyzés egyben arra is utal, hogy ezekről a kérdésekről a JSZP különböző csoportosulásai között is viták folynak. Tegyük mind-

járt hozzá, hogy az úgynevezett „alapvető csoportosulás", tehát a hivatalos vezetés véleménye a legtöbb kérdésben a miénkhez áll közel, míg a párton belüli ellenzék a kínai nézetek támogatásával igyekszik biztosítani magának a kínai szimpátiákat.

Nézzük most meg konkrétan: milyen kérdésekben és hogyan foglal állást hivatalosan a JSZP vezetősége?

Korunk fő ellentmondását illetően a JSZP elméleti bizottságának titkára, Kacumata megállapítja: „Korunk fő ellentmondása a szocializmus és az imperializmus közötti ellentmondás; ez történelmi ellentmondás és más elemekkel nem lehet elhomályosítani."

A háború és a béke kérdésében Ohara már említett cikke nyílt vitába száll a kínai nézetekkel, a következőképpen:

„Amikor a szolidaritás érzéséből indulunk ki az egész emberiség előtt álló feladatok megoldásában, nem lehetünk túlságosan tapintatosak a háború és a békevédelem kínai elméletének baráti bírálatában . . . A »nem kell félni az atombombától« típusú koncepciók nemcsak gyökeresen ellentmondanak a japán nép igazi érzelmeinek és józan eszének – márpedig ez a nép tapasztalta először a gyakorlatban az atomrobbanást –, hanem merőben ellentétesek a természettudósok tapasztalataival is, akik gyakran figyelmeztetnek egy esetleges atomháború következményeire."

Ebből következik, hogy a japán szocialisták már 1963-ban is igen érzékenyen reagáltak a kínai atombomba-kísérletekről szóló hírekre. Ugyanebben a cikkében szögezte le Ohara:

„A japán nép a lehető legrosszabb előjelként fogja fel az arról szóló híreket, hogy a közeljövőben atombomba-kísérletekre kerül sor Kínában. Ezt Japán és az USA uralkodó körei ürügyként használhatják majd fel imperialista politikájuk (mindenekelőtt Japánnak atombombával való felfegyverzése) igazolásául, s a japán békemozgalom, vala-

mint az ország megújulásáért küzdő mozgalom igen nehéz helyzetbe kerül. A Japán Szocialista Pártra és a japán–kínai barátsági mozgalomra az a feladat hárul, hogy minden erejével igyekezzék megakadályozni ilyen helyzet kialakulását."

Talán érdemes még idézni a JSZP hivatalos véleményét az imperialistaellenes harc formáiról és a forradalom megvalósításának útjairól. Ezt az állásfoglalást a párt központi lapja, a „Szjakaj Simpo" (Szocialista Újság) 1963. február 10-i vezércikkében találhatjuk meg a legtisztább formában. Így szól:

„Kétségtelen, hogy az imperialista agresszió ellen vívott igazságos háború az antiimperialista harc egyik formája. Nyilvánvaló, hogy lehetségesek olyan esetek, amikor a gyarmati felszabadulásért vívott harcban az ilyen háború a harc egyetlen lehetséges formája (Vietnam, Algéria). Általában a világ és különösen egy szocialista ország számára azonban a háború nem lehet az antiimperialista harc fő formája."

Hogy itt a vita kikkel folyik, azt a már említett Kacumata mondja meg egy évvel később ugyanebben a lapban: „Kína nemrégiben ismertetett álláspontja a békés forradalommal kapcsolatban teljesen ellentétes a mi álláspontunkkal a japán forradalmat illetően. A JSZP programja a békés forradalmat nemcsak kívánatosnak, hanem lehetségesnek és természetesnek is tekinti, és nem vallja, hogy Japán számára az erőszakos forradalom lenne a proletárforradalom kötelező formája."

A belpolitikai program lényegét a *strukturális reformok* politikájában jelölhetjük meg. Ez a politika nemcsak nevében, hanem tartalmában is rokonságot mutat néhány nyugati kommunista párt (főként az Olasz Kommunista Párt) elgondolásaival.

A JSZP XX. kongresszusán, 1961 márciusában, a párt programjának szellemében dolgozták ki azt a „hosszú távú

politikai-gazdasági tervet", amely pontosan megfogalmazta a strukturális reformok politikáját. Ez a terv a liberális demokrata párti kormány hasonló tervének, az ismert Ikeda-tervnek *alternatív ellenpárjaként* született meg.

A politikai és gazdasági változások megvalósítását a JSZP két szakaszban képzeli el. Az első időszakban a pártnak és szövetségeseinek még a konzervatív kormányzás körülményei között kell harcolniuk a részleges monopóliumellenes reformokért, a második időszakban már a JSZP vezetése alatt álló átmeneti kormány, majd tiszta szocialista kormány valósítaná meg a gyökeres átalakításokat.

„A kormány politikájának javításáért" vívott harc – foglalja össze a terv az első időszak feladatait – kialakítja és megerősíti a szocialista jelszavak megvalósítására létrejövő demokratikus frontot. A programban „a gazdaság demokratizálása és tervszerűségének kialakítása" címszó alatt szereplő intézkedések célja az állami és társadalmi ellenőrzés megteremtése azokban az elsőrendű fontosságú gazdasági ágakban, amelyeket később köztulajdonba kívánnak venni, továbbá a munkafeltételek javítása. „A termelés teljes szocializálására kényszerítő eszközökkel akkor kerül sor, amikor már megalakult a szocialista kormány" – teszi hozzá a program.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok tekintetében a terv az egyoldalúan az Egyesült Államokra orientált külkereskedelem felszámolását és a szocialista országokkal, elsősorban a Szovjetunióval és a Kínai Népköztársasággal létesítendő, kölcsönösen gyümölcsöző kereskedelmi kapcsolatok kiépítését szorgalmazza.

Ez a terv még magán hordta a JSZP bizonyos elméleti gyengeségeinek bélyegét. Hiányzik belőle a harc konkrét formáinak meghatározása (ezt három évvel később pótolta a párt a már többször említett 1964-es irányvonalban, amely a parlamenti harc mellett nagy jelentőséget tulajdo-

nít a parlamenten kívüli tömegakcióknak is), de nem követeli azt sem, hogy már a szocialista kormány megalakulása előtti időszakban államosítsák a bankokat és a kulcsiparágakat, holott az érdemi strukturális reformoknak ez elengedhetetlen föltétele.

Ez a gyöngeség összefügg a pártnak a szocialista forradalomra vonatkozó alapkoncepciójával, amelyet futólag már említettem. Kacumata ezt a koncepciót így fejtegeti: „Még nincs tapasztalatunk fejlett tőkésországban, háborúval közvetlen kapcsolatban nem álló feltételek között végbement proletárforradalmat illetően. A kínai és az oroszországi forradalom háborús pusztulás által meghatározott körülmények között, elmaradott, demokratikus intézményeket nem ismerő országokban ment végbe, ezek tapasztalata tehát nem lehet általános, és nem lehet mechanikusan kiterjeszteni magas fejlettségű országokra."

A JSZP programja *abszolutizálja* a forradalom békés útját. Abból indul ki, hogy a háború utáni demokratizálás alapjában véve megoldotta a demokratikus forradalom feladatait (ez egyébként a japán kommunisták és szocialisták közötti vita egyik központi témája, amelyre később még visszatérek), és így megteremtette a szocializmusra való békés áttérés előfeltételeit. Ezt az átmenetet szocialista kormány létrejötte teszi lehetővé. A szocialista kormány fokozatos átalakításokkal valósítja meg az átmenetet.

A JSZP azonban maga is kénytelen belátni, hogy jelenlegi szervezeti gyengesége, a tömegekkel való alkalmi és ingatag kapcsolata egyáltalán nem teszi bizonyossá, hogy a parlamenti többség birtokában esetleg hatalomra kerülő szocialista kormány fel tudná számolni a monopóliumok hatalmát és ellenállását. Ezért veti fel a program is átmeneti kormány alakításának szükségességét. Ennek a kormánynak a feladata „az alkotmány védelme, a demokrácia kiszélesítése és a semlegesség biztosítása" lenne, s a gazda-

sági, politikai, kulturális demokrácia kiszélesítése állítaná véglegesen a tömegeket a szocialista célok mellé.

Bár a szocialisták a hatalom megragadásának fő eszközét változatlanul a parlamenti többség megszerzésében látják, az utóbbi évek tapasztalatai fokozatosan arról győzték meg őket, hogy ez nem olyan egyszerű dolog. (Sem az 1965-ös, sem az 1967-es választásokon nem vált be a parlamenti többség megszerzésére vonatkozó számításuk; az 1969-es választás pedig egyenesen súlyos vereséget hozott a pártnak. Ennek okaira még visszatérek.) A keserű, de hasznos tapasztalatok kijózanító eredménye mutatkozik meg a párt egyik legutóbbi hivatalos dokumentumának ebben a megfogalmazásában: „A Szocialista Párt kormánya nem a pártra szavazó választók számának mechanikus növekedése útján jut hatalomra. Megalakulása olyan kérdések körüli elkeseredett osztályharc során válik lehetővé, mint az alkotmány védelme, a japán–amerikai kölcsönös biztonsági szerződés felmondása, a gazdasági fejlődés útja stb."

Az 1967. évi választásokon a párt nagy erőfeszítéseket tett elsősorban a városi törvényhatóságok meghódításáért, és ezt a kampányát jelentős sikerek koronázták. A 120 tagú tokiói törvényhatóság relatív többségének birtokában és a többi ellenzéki párt támogatásával például sikerült elérnie, hogy a japán fővárosnak ma szocialista kormányzója (polgármestere) van. Ez és a többi nagyvárosban aratott választási győzelem azonban csak részsikernek tekinthető, amely a községpolitikában végrehajtott haladó intézkedések révén újabb tömegek meghódításának perspektíváját csillantja meg, de nem dönti el az országos méretű politikai osztályharcot. Sokkal több sikerrel bíztat a pártnak az a törekvése, hogy a dolgozók helyzetének javításáért folyó tömegharcnak – elsősorban a befolyása alatt álló szakszervezetek révén – szervezettebb formát adjon. E törekvés sikere azon-

ban attól függ, hogyan alakul a szocialisták és a többi haladó erő, elsősorban a kommunisták együttműködése.

A JSZP, mint a japán társadalom jelenlegi vezető ellenzéki pártja, felelős a haladó társadalmi mozgalmak egész további fejlődéséért, s ezt helyes politikával jelentősen előmozdíthatja, de szűk látókörű, csupán az önös pártérdekeket szem előtt tartó politikával erősen visszavetheti. Ahhoz ugyanis, hogy a haladó erők alkalmi akcióegysége tartós szövetséggé váljék, a JSZP-nek le kell mondania a demokratikus és munkásmozgalom kizárólagos vezetésére, az egypárti szocialista kormány megalakítására irányuló igényéről. Természetesen a tartós szövetség kialakítása nem csak a JSZP dolga.

Eljutottunk a japán politikai élet egyik központi problémájához, *a kommunisták és a szocialisták együttműködésének új alapokra helyezéséhez.* Azt a mindkét fél által hosszú időn keresztül vallott, és számtalanszor hibásnak bizonyult irányvonalat kell ugyanis felülvizsgálni, amely elvben nagy súlyt helyez ugyan a két párt akcióegységére, de a közös végcél – a szocializmus – megvalósítását csak úgy tudja elképzelni, ha az egyik párt kizárólagos vezető szerepe érvényesül. Ez az irányvonal több ízben szétrobbantotta a már-már kialakult akcióegységet, sőt a háború utáni időszakban néhányszor élesen szembeállította egymással a japán munkásosztály két pártját. Volt idő, amikor a két párt az egymás ellen vívott harcot fontosabbnak és lényegesebbnek tartotta, mint a közös ellenséggel szemben kifejtendő erőfeszítéseket.

El kell ismerni: a két világháború közti időszak keserű tapasztalatai indokolttá tették a kommunisták bizalmatlanságát a jobboldali vezetés alatt álló Szocialista Párttal szemben, s a dicstelen emlékű Katajama-kormány esete is alátámasztotta a szocialistákkal való együttműködést hely-

telenítő kommunisták álláspontját. Az is igaz, hogy a kommunistaellenes hajsza idején a két szocialista párt eléggé gyáván viselkedett, és óvatosan elhatárolta magát a kommunistáktól. Csak a szocialisták két szárnyának 1955-ben történt egyesülése nyitotta meg az utat a kommunistákkal való szélesebb körű együttműködés előtt, de az akkori helyzet értékelésében mindkét fél hibás álláspontból indult ki. A Szocialista Párt úgy vélte, hogy a féllegalitásba szorított, dezorganizált Kommunista Párt egyszer s mindenkorra a jelentéktelenségbe süllyedt, és soha többé nem tölthet majd be érdemleges szerepet a japán politikai életben, ezért a kommunistákat csupán másodrendű szövetségeseknek, amolyan segédcsapatnak tekintette. Ennek megfelelően alakította ki programjában is kifejtett koncepcióját a Szocialista Párt kizárólagos vezető szerepéről és a békés forradalom győzelme után alakítandó egypárti, szocialista kormányról.

A Kommunista Párt akkori nézeteit két körülmény negatívan befolyásolta. A Tájékoztató Iroda már említett bírálata nyomán 1951-ben elfogadott pártprogram a párt nézeteit és tevékenységét erősen balfelé szorította. A párt politikájában szektás vonások jelentkeztek, sőt meghatározóvá váltak, s ezeket sajnálatos módon máig sem sikerült teljesen leküzdeni. A féllegalitás körülményei is hozzájárultak ennek az irányvonalnak a megerősödéséhez, s a szocialisták részéről tapasztalt lebecsülő magatartás olyan ellenérzést váltott ki nemcsak a párt vezetőiből, hanem tömegeiből is, hogy – legalábbis 1951 és 1955 között – a Kommunista Párt a szocialistákat tekintette a fő ellenségnek. Csak az ötvenes évek második felének politikai fejleményei és közös harcai hozták közelebb egymáshoz a két pártot és teremtették meg a közös fellépés előfeltételeit.

Időközben az is kiderült, hogy a reakciónak nem sikerült megfojtania a Kommunista Pártot, s a kommunista eszmék az átmeneti visszaesés után újra nagy tömegeket kezdtek

meghódítani. Különösen az SZKP XX. kongresszusa után mutatkozott ismét számottevő fellendülés a JKP ideológiai és szervezeti munkájában, s az új évtized küszöbén a Japán Kommunista Párt *ismét erős tömegbefolyással rendelkező tényezőként jelentkezett a politikai életben.*

A JKP egyértelműen a munkásosztály pártja, befolyását ezenkívül még a rendkívüli mértékben kizsákmányolt halászokra (Japánban a halászat a gazdaság igen fontos ágazata, amelyben százezrek dolgoznak) és a szegényparasztság bizonyos rétegeire tudta kiterjeszteni. A JKP-t tekintik továbbá politikai érdekeik képviselőjének a Japánban élő koreaiak és a feudális kasztrendszer csökevényeként fennmaradt buraku nevű alsó népréteg tagjai.

A munkásosztályon belül azonban a párt csak a jól szervezett és öntudatos nagyüzemi szakmunkásokra támaszkodik, a törpe, a kis- és a középüzemek dolgozóival mindmáig nem sikerült tartós kapcsolatot teremtenie, a napszámosokról és alkalmi munkásokról nem is beszélve. Ugyancsak elég csekély a párt befolyása a parasztság nagy tömegeire. Ezzel szemben viszonylag nagy tekintélye van az értelmiség haladó elemei és a diákság körében. Az egyetemi és főiskolai diákság legharcosabb tömegszervezete, a Zengakuren például kommunista vezetés alatt áll.

A JKP fő ereje tehát a nagy ipari városokban összpontosul, ezenkívül csak halásztelepüléseken és bányatelepeken vannak kommunista szervezetek. Az 50-es évek gazdasági fellendülésének hatására viszont nagy változások mentek végbe az ország társadalmi szerkezetében. A 60-as évek elején már az önálló keresők 53 százaléka tartozott a munkásosztályhoz.

Mivel a gazdasági fejlődés első évei alapvetően a külterjesség jegyében zajlottak le, a nagyüzemi munkásság létszáma akkor abszolút mértékben növekedett, de arányszáma csökkent az ipari tevékenységbe újonnan bekap-

csolódó tömegekhez képest. Ez tehát átmenetileg szűkítette a JKP osztálybázisát. A folyamat csak akkor fordult meg, amikor az 50-es évek derekától kezdve, az ipar struktúrájának korszerűsítésével az intenzív fejlesztés módszerei kerültek előtérbe, azaz ugrásszerűen megnőtt a gazdaságban az igény a szakmunkásokra. A dolog persze korántsem olyan egyszerű, ahogy azt valaha magunk is képzeltük: ha valaki nagyüzemi proletárrá lesz, ettől még nem tesz szert automatikusan harcos osztályöntudatra. De az objektív osztályhelyzet mégiscsak alapvető szerepet játszik az öntudat alakulásában, s ha ehhez egy párt tudatos, helyes politikája is társul, a sikereknek előbb-utóbb mutatkozniuk kell.

Nem merném azt állítani, hogy az említett időszakban a JKP nem követett el hibákat és nem tűzött ki olykor hibás célokat, de kétségtelen, hogy az SZKP XX. kongresszusának és a két moszkvai értekezletnek az irányvonala lényegében helyes irányban orientálta a bonyolult körülmények között harcoló japán pártot is.

A JKP 1961 júliusában tartotta VIII. kongresszusát, s ezen végre megszületett a már 1951 óta időszerű *új pártprogram.*

Ez lényegében helyesen elemzi a második világháború után kialakult helyzetet, és leszámolva a 40-es évek végének illúzióival, megállapítja: „A világ demokratikus erői és a japán nép nyomására a »demokratikus« intézkedések sorát fogadták el, az amerikai imperializmus azonban a Japán feletti uralmához szükséges korlátok közé szorította azokat, és igyekezett meghiúsítani a demokratikus forradalmat. Ilyen körülmények között jött létre a jelenlegi alkotmány, amelyben egyrészt valóban vannak békés és demokratikus záradékok, másrészt azonban fenntartotta az olyan reakciós záradékokat, mint a császári státusról szóló cikkely. Ez ellentétes »A népköztársaság alkotmánytervezete« javaslatá-

val, amelyet pártunk terjesztett elő a demokratikus átalakulás valóraváltása céljából."

A helyzetelemzés során a program rámutat Japán függő helyzetére:

„Ogaszavara (Bonin-szigetek) és Okinava (Riu-kiu-szigetek) ma is gyarmati állapotban, az Egyesült Államok közvetlen katonai megszállása alatt senyved, és ezeket a szigeteket az amerikai imperializmus legnagyobb ázsiai nukleáris rakétatámaszpontjává változtatták, ahol testvéreink a gyarmati elnyomás igájában szenvednek és teljes jogfosztottságban élnek . . .

A japán önvédelmi erők, amelyeket gyakorlatilag az amerikai haderő ellenőrzése és parancsnoksága alá helyeztek, az amerikaiak stratégiai szárnyának szerepét töltik be a Távol-Keleten, de közben a japán monopolkapitalista uralom fegyverei is . . .

Japánban ma alapjában az amerikai imperializmus és alárendelt szövetségese, a japán monopoltőke uralkodik. Japán, ez a magasan fejlett tőkésország tulajdonképpen függő ország, amely félig az amerikai imperializmus megszállása alatt áll . . .

A japán gazdasági életet pénzügyileg az amerikai imperializmusnak rendelték alá, amely közvetlenül kezében tartja az olajipart és egyéb kulcsiparágakat, miközben a szükséges természeti kincsek és piacok tekintetében az ország függőségbe került az Egyesült Államoktól, kereskedelmét a szocialista országokkal korlátozták és az Egyesült Államoknak rendelték alá . . .

Az amerikai imperializmus és a japán monopóliumok összeesküvést szőnek, hogy rosszabbra módosítsák az alkotmányt, újjáélesszék és erősítsék a militarizmust és a politikai reakciót. Az alkotmány békés és demokratikus szellemű záradékaira fittyet hányva az önvédelmi erők megerősítésére és atomfegyverekkel való felszerelésére, az elnyomó

gépezet növelésére, az újrafelfegyverzésre, az elnyomás kész tényeinek legalizálására és megszilárdítására törekednek . . .

A japán–amerikai agresszív katonai szövetség nemcsak Japán független és békés fejlődését gátolja, hanem Ázsia békéjét is fenyegeti."

Ezek a megállapítások kivétel nélkül megállják a helyüket, van azonban ennek az elemzésnek egy olyan szemléleti gyengesége, amely mellett nem mehetünk el szótlanul. A program abszolutizálja az Egyesült Államok uralkodó helyzetét Japánban, és a japán monopóliumokat csupán az amerikai tőkés körök függvényének tekinti, nem számol tehát a japán állami monopolkapitalizmus önfejlődésével, erősödésével, a két ország tőkései között fennálló alapvető érdekközösség mellett kialakult érdekellentétekkel, amelyek kedvező feltételeket teremtenek a két ellenséggel szemben megvívandó népi harcok számára. Ez a szemlélet lebecsüli a japán uralkodó osztály erejét és szerepét, a két ellenség közül *az amerikai imperializmust tekinti a fő ellenségnek, s a harcot ellene kívánja összpontosítani.* A program nem számol eléggé a széles néptömegek napi követeléseivel, amelyek elsősorban a hazai monopóliumok túlkapásainak megfékezésére, végső soron a monopóliumok uralmának megtörésére irányulnak, éppen ezért nincs elég mozgósító ereje.

Az is túlzásnak látszik, hogy a JKP 1961-ben forradalmi helyzetről beszélt:

„. . . az a forradalom, amelyet ez idő szerint Japán vív, új demokratikus forradalom, a nép demokratikus forradalma két ellenségének, az amerikai imperializmusnak és a japán monopoltőkének az uralma ellen.

A szocializmushoz vezető út a munkásosztály történelmi küldetéseként teljes bizonyossággal egy olyan forradalommal nyitható meg, amely megdönti az amerikai imperializmus és a japán monopóliumok által vezetett erők nemzetellenes, népellenes, a szocializmus útját elzáró uralmi rend-

szerét, és kivívja az igazi függetlenséget, a politika, a gazdaság és a társadalom átfogó demokratikus átalakítását."

Hadd jegyezzük meg: a japán forradalmi munkásmozgalomnak ebben az időben nem volt, nem is lehetett olyan ereje, hogy változást jelentő vereséget mérjen az amerikai imperializmusra – főként nem, ha előtte nem számol le saját monopolistáival! A „két ellenség" elmélete körül folyt vitákban a japán kommunistáknak – akárhogy nézzük is – nem volt igazuk a szocialistákkal szemben.

A program túlságosan sok feladatot tűzött ki egyszerre, és nem tudta megmutatni az egyes feladatok fontossági sorrendjét, megoldásuk eszközeit és módszereit. Jellemző erre a program következő része:

„A párt jelenlegi fő feladata, hogy harcoljon az amerikai imperializmus és a monopóliumok vezette áruló, reakciós japán erők által folytatott háborús politika ellen, a nemzeti elnyomás, a militarizmus és az imperializmus újjáélesztése, a politikai reakció, a kizsákmányolás és fosztogatás ellen, kibontakoztassa az egész nép – beleértve a munkásokat, a parasztokat, a dolgozó városi lakosságot, az értelmiséget, a nőket, a fiatalokat, a diákokat, a kisebb tőkével rendelkező üzletembereket – követeléseit és harcait a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért, a békéért, a semlegességért és a jobb életért; e harcok során teremtse meg a nép erős és széles egységfrontját, amely szembeszegül az amerikai imperializmus és a japán monopóliumok uralmával, vagyis a nemzeti demokratikus egységfrontot, s ezen az alapon hozza létre a nép kormányát, a nép demokratikus hatalmát, amely felépíti a független, demokratikus, békés és semleges Japánt."

Ez a hosszú és túlzsúfolt mondat egyidejűleg annyi feladatot rótt a pártra – a megvalósítás sorrendjére való utalás nélkül –, hogy nem csoda, ha a tömegek inkább csatla-

koztak a szocialisták egyszerűbb és közérthetőbb programjához.

A kommunista pártprogram szemléleti hiányossága a konkrét politikai harcokban is érvényesült. A fő ellenség hibás meghatározása következtében a JKP elhanyagolta a dolgozó tömegek napi gazdasági követeléseiért vívott harcot, és egy időre kivonta magát a szocialisták vezette, hagyományos „tavaszi támadásokból" is. Talán nem is kell külön hangsúlyozni, mennyit ártott ez a JKP tömegbefolyásának. Igaz, a párt négy évvel később önkritikát gyakorolt ebben a kérdésben, de az elvesztegetett lehetőségeket már nem lehetett visszahozni.

Lássuk a programnak a *közvetlen akciókra* vonatkozó részét.

„A párt azért küzd, hogy hatálytalanítsák a japán–amerikai biztonsági egyezményt s más hitszegő megállapodásokat és szerződéseket, Okinavát (Riu-kiu-szigeteket) és Ogaszavarát (Bonin-szigeteket) adják vissza Japánnak, maradéktalanul vonják ki Japánból az amerikai csapatokat és számolják fel katonai támaszpontjaikat. A párt követeli Japán semlegességét és küzd a békés Japánért, amely kilép az amerikai imperializmussal kötött agresszív katonai egyezményből, semmilyen katonai szövetséghez nem csatlakozik és baráti kapcsolatokat épít ki minden országgal . . .

A párt a világbékéért és a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett éléséért küzd. A párt a nukleáris fegyverek betiltását követeli és síkraszáll az általános és teljes leszerelésért . . .

A párt szembeszáll minden olyan reakciós próbálkozással, amely a japán népet megfosztaná demokratikus jogaitól, és ellenzi, hogy rosszabbra változtassák a parlamenti, a helyi önkormányzati és az oktatási rendszert. Ellenzi az alkotmány retrográd módosítását, és követeli, hogy az alkotmány békés szellemű, demokratikus záradékait maradékta-

lanul hajtsák végre. A párt síkraszáll az önvédelmi erők megerősítése és atomfegyverekkel való felszerelése ellen, a militarizmus feltámasztására irányuló intézkedések ellen, s követeli az önvédelmi erők feloszlatását . . .

A párt szembeszáll azzal, hogy az amerikai és japán uralkodó körök kizsákmányolják és kifosszák a munkásokat, parasztokat és más dolgozókat, az alacsony bérek rendszerének megszüntetését kívánja, követeli, hogy biztosítsanak munkát a munkanélkülieknek és a részleges munkanélkülieknek . . .

A párt azért küzd, hogy minden munkásnak biztosítsák az egyesülés, a sztrájk, a kollektív szerződés jogát; küzd az »ipari racionalizálások«, az elbocsátások, az alacsony bérek és a munka intenzitásának fokozása ellen; béremelést és egyenlő munkáért egyenlő bért követel, harcol a bérminimum-rendszerért, a negyvenórás munkahétért és egyéb munkaügyi törvényekért, amelyek jobb életet és több jogot biztosítanak a munkásoknak . . .

A párt szembeszáll a hitszegő és reakciós mezőgazdasági politikával, amely a dolgozó parasztok többségét megfosztja földjétől és áldozatul dobja gazdaságaikat. Védelmezi a parasztok létét és jogait, küzd a magas adók és a monopolárak ellen, a magasabb mezőgazdasági pénzalapokért és a mezőgazdasági árucikkek jövedelmező áráért, a mezőgazdasági szövetkezetek demokratizálásáért, s különösképpen azért, hogy adjanak földet, munkát és magasabb bért a mezőgazdasági és erdőmunkásoknak, valamint a szegényparasztságnak . . .

A párt a halászok életkörülményeinek és halászati feltételeinek megjavítása céljából küzd azért, hogy az amerikai csapatok és az önvédelmi erők szüntessék meg a halászati vízterületek korlátozását, harcol a parti lőterek felszámolásáért, a halászat félfeudális csökevényeinek kiküszöbölésééért, a monopoltőke által gyakorolt elnyomás megszünte-

téséért, a halászszövetkezetek demokratizálásáért, a halászati pénzalapok és felszerelések biztosításáért stb. . . .

A párt küzd a nők mindenfajta egyenlőtlensége ellen a munka és a társadalmi tevékenység minden területén, harcol a nők demokratikus jogainak kiterjesztéséért és társadalmi helyzetük megjavításáért, az anyákról való állami gondoskodásért, a gyermekekre vonatkozó törvény maradéktalan végrehajtásáért, küzd a gyermekek egészségvédelmét és szociális jólétét szolgáló társadalmi könnyítésekért és intézkedésekért . . .

A párt széles körű társadalombiztosítási rendszerért küzd, amely megszünteti a szociális nyomort, a munkanélküliséget, biztosítja a munkások, a parasztok, a halászok, a dolgozó városi lakosság és más néprétegek betegellátását, és felszámolja a munkaképtelen és nincstelen öregek nyomorúságát . . .

A párt azért küzd, hogy megszűnjék az amerikai tőke uralma a japán gazdasági élet fölött, és követeli az amerikai tőke által irányított vállalatok népi ellenőrzését és államosítását . . . A népi ellenőrzés segítségével előre akar haladni a monopoltőke tulajdonában levő pénzintézetek és a kulcsiparágakban működő monopolista vállalatok államosítása felé, és a szükségleteknek és a körülményeknek megfelelően felveti bizonyos monopolista vállalatok államosítását és demokratikus igazgatásukat . . ."

Igazán nem mondhatjuk, hogy ez a program elhanyagolja a japán társadalom fontos problémáit, illetve a dolgozó tömegek bármely követelését. A probléma csupán abban jelentkezik, hogy ez a felsorolás csak egymás mellé teszi, de nem állítja fontossági sorrendbe a követeléseket, és nem mutatja meg a követelések megvalósításának konkrét útját. Igaz, a program 4. pontja foglalkozik a *nemzeti demokratikus egységfront* kérdésével –, de már láttuk, hogy ebben a vonatkozásban a helyes elemzések nemegyszer helytelen po-

litikai lépésekkel, az akcióegységre való törekvések a szövetségeseket taszító, szektás irányvonallal párosultak.

Az ide vonatkozó szöveg így hangzik:

„Az amerikai imperializmus és a japán monopoltőke ellen irányuló nemzeti demokratikus egységfront a munkásoknak és a parasztoknak a munkásosztály által vezetett szövetségén alapszik, és maga köré tömöríti majd a városi dolgozó lakosságot, az értelmiséget, a nőket, a fiatalokat, a diákokat, a kis- és középvállalkozókat, mindazokat, akiknek szívügyük a béke, akik szeretik hazájukat és védelmezik a demokráciát.

Az ország és a nép felszabadításának alapvető érdekeit sértené, ha a világnézeti különbségekre és a szocialista forradalom megvalósításának útjáról vallott különböző nézetekre hivatkozva elutasítanánk vagy akadályoznánk a közvetlen feladatok megoldása végett szükséges együttműködést és egységet a demokratikus erők és a széles tömegek között.

A párt a demokratikus pártok munkástagjait és a pártonkívüli munkásokat osztálytestvérnek tekinti, őszintén felhívja őket, hogy egyesüljenek, és mindent elkövet ezért. E cél megvalósításához egyúttal az is szükséges, hogy küzdjünk minden olyan helytelen irányzat ellen, amely esetleg ellenzi vagy aláássa az egységet."

A JKP ebben az időszakban valóban jelentős erőfeszítéseket tett a XX. kongresszus szellemének és a két moszkvai értekezlet irányvonalának valóra váltására, s a nemzeti demokratikus egységfront tekintetében is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az egységet ellenző „helytelen irányzatok" elleni harc – egyébként helyes – követelése a későbbi időszakban elméleti alapot szolgáltatott a JSZP ellen irányuló, sokszor indokolatlan és igazságtalan támadásokhoz, tehát lényegében a régebbi torzsalkodás felújításához, bizonyos szektás hibákhoz vezetett.

Olvassuk azonban tovább a programnak az egységfrontra vonatkozó részét:

„... A pártnak szoros egységet kell teremtenie a néptömegekkel, és betöltve élcsapat szerepét, vezetnie kell őket. Különösképpen fontos a munkásosztály felfegyverzése marxista–leninista ideológiával, hogy bízzék a demokratikus forradalom győzelmében és abban, hogy a szocializmus végső diadalt arat országunkban, erősítse meg osztályharcosságát és politikai vezető szerepét. Ugyanakkor a párt vezetésével meg kell nyernünk a parasztság többségét, meg kell teremtenünk a munkások és a parasztok osztályszövetségét, amely a nemzeti demokratikus egységfront alapja. A nemzeti demokratikus egységfront kialakulásának döntő fontosságú előfeltétele pártunk számbeli növelése és megszilárdítása, politikai vezető szerepének megerősítése, erős élcsapat-tömegpárt megteremtése.

Fontos, hogy e küzdelmek során a nemzeti demokratikus egységfrontnak pártunk és a munkásosztály által vezetett erői helyet kapjanak az országgyűlésben, és ott a parlamenten kívüli tömegharcokkal szoros kapcsolatot tartva lépjenek fel. Ha sikerül szilárd többséget szerezniük a parlamentben, az országgyűlést a reakciós uralom eszközéből a nép szolgálatának eszközévé változtathatják, s ezzel kedvezőbb feltételeket teremthetnek a forradalomhoz.

A párt arra törekszik, hogy a népet a nemzeti demokratikus egységfrontba tömörítse, és ezen az alapon kormányt alakítson. Amíg ez a kormány meg nem alakul, a párt kitartóan és következetesen fog harcolni az amerikai imperializmus és a japán monopóliumok érdekeit képviselő kormányok megdöntéséért, ám a párt kellő figyelmet fordít arra – és megteszi érte a szükséges erőfeszítéseket –, hogy olyan kormány alakuljon, amely hasznos szerepet tölthet be uralmuk elsöprésében. A párt bizonyos körülmények között harcolni fog az egységfront kormányának megalakításáért

még olyan korlátozott célkitűzések keretében is, amelyekről a demokratikus erők egyelőre megállapodhatnak, és arra fog törekedni, hogy előmozdítsa a nemzeti demokratikus egységfront kormányának megalakítását."

Tulajdonképpen nincs is olyan nagy különbség ezekben a kérdésekben a szocialista és a kommunista program között, sőt megállapíthatjuk, hogy az utóbbi sok szempontból pontosabb és konkrétabb. A baj csak ott van, hogy mindkét párt a maga kizárólagos vezetése alatt kívánja létrehozni az átmeneti kormányt, és erőfeszítéseinek jelentős részét arra fordítja, hogy konkurrensét kiüsse a nyeregből.

Azt kérdezheti ezek után az olvasó, hogy miért a kommunistákat marasztaljuk el egy olyan hibáért, amelyet a szocialisták is elkövettek.

A választ a nemzetközi munkásmozgalom története és a konkrét japán helyzet elemzése adja meg. A történelem arra tanít, hogy a széles népi egység alapjául szolgáló munkásegység kialakításáért mindig *a kommunistáknak kell többet tenniük,* nekik kell a legvilágosabban látniuk a végcélt, és ezért nekik kell alkalmazniuk a legváltozatosabb taktikát is. A konkrét japán politikai helyzet elemzése pedig azt mutatta, hogy a tömegek döntő része a szocialisták mögött állott, tehát eleve kudarcra volt kárhoztatva minden arra irányuló kísérlet, hogy az átmeneti kormányt a szocialisták nélkül hozzák létre. Mindez természetesen nem menti fel a szocialistákat sem a felelősség alól.

Lássuk végül, hogyan fejti ki a program az átmeneti kormány lényegét:

„Amennyiben a párt és a munkásosztály vezető szerepe maradéktalanul érvényesül, s ennek eredményeként hatalmas nemzeti demokratikus egységfront bontakozik ki az amerikai imperializmus és a japán monopóliumok ellen, és ha vereséget mér a nemzetellenes és népellenes erőkre, akkor az erre a frontra alapozott kormány forradalmi kor-

mánnyá válik, s képes lesz arra, hogy megbuktassa országunkban a monopóliumok irányítása alatt álló nemzetellenes reakciós uralmat, kiszorítsa Japánból az amerikai imperializmust, helyreállítsa állami szuverenitásunkat és a nép kezébe adja a hatalmat. Ez a hatalom, amelynek jellege a nép demokratikus koalíciós diktatúrája, s magva a munkásság és a parasztság, megvalósítja majd a nemzeti függetlenséget és a demokráciát, s a béke, a demokrácia és a szocializmus nemzetközi erőivel szolidárisan meghiúsítja a monopóliumok politikai és gazdasági hatalmának újjáéledését, felszámolja a monarchiát, gyökeresen átalakítja a reakciós államgépezetet, népköztársaságot hoz létre és megteremti a nép demokratikus államrendszerét, amelyben a parlament nevében és ténylegesen is az ország legfőbb hatalmi szerve lesz.

... A monopolkapitalizmus szakaszában országunk eljövendő forradalmának az a rendeltetése, hogy lerakja a szocialista átalakulás felé vezető átmenet alapjait, gyorsan és szakadatlanul át kell nőnie a szocialista átalakulásba, amelynek célja a tőkés rendszer teljes felszámolása. Elkerülhetetlen ugyanis, hogy a demokráciáért és a függetlenségért indított forradalom fokozatosan szocialista forradalommá fejlődjék.

A japán nép igazi szabadságát és jólétét csakis a szocializmus felépítése hozhatja meg. A munkásosztály hatalmának megteremtése, azaz a proletárdiktatúra, a termelési eszközök államosítása és a szocialista tervgazdálkodás előmozdítja a termelőerők nagyarányú fejlődését, s biztosítja majd, hogy megszabaduljunk a tőkés rendszeren alapuló mindenfajta kizsákmányolástól, hogy véglegesen megszabaduljunk a nyomortól. A párt együttműködik majd minden olyan párttal, csoporttal és személlyel, aki támogatja a szocializmus építését."

Eddig a program.

A JKP hivatalosan elfogadta ugyan a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom álláspontját a szocialista forradalom békés útjának lehetőségeiről, ebben a békés útban azonban nem nagyon hitt. Nem hitt már csak azért sem, mert görcsösen ragaszkodott a két ellenség elméletéhez, amely szerint az első és fő ellenség az amerikai imperializmus. Ha pedig ez igaz, akkor aligha remélhető, hogy az amerikaiak ellenére békés úton létre lehet hozni egy népi rendszert Japánban. Tehát nem marad más hátra, mint a *fegyveres* forradalom, és *csakis* az. A tévedéseknek is megvan a maguk logikája . . .

Nem nehéz fölfedezni a hibás nézetek gyökerét sem. 1961-re már kibontakozóban volt a vita a Kínai KP balos nézeteivel, s ebben a vitában a JKP sokáig egyértelműen a kínai oldalon állt.

Ennek történelmi gyökerei is voltak. A két párt között hosszú időn át igen szoros kapcsolat állt fenn, a JKP nem egy vezetője Kína japán megszállása idején a kínai párt soraiban harcolt, mint például Tokuda Kjuicsi, a párt felszabadulás utáni főtitkára, aki egyébként egy kínai utazása során halt meg 1953-ban.

A kínai párt ideológiai befolyását erősítette a már említett gazdasági kapcsolat is, amely tulajdonképpen a JKP legfőbb bevételi forrása volt.

Nem csekély szerepet játszott a JKP hibás állásfoglalásában a várt sikerek elmaradása miatt érzett türelmetlenség. (Ahogy ez más pártoknál is tapasztalható.)

A JKP sajtója előbb csak kommentárok nélkül közölte mind a szovjet, mind a kínai dokumentumokat, majd fokozatosan átállt a kínai hangnemre, és a szovjet párt vezetőit egyértelműen revizionistáknak, a szovjet párt politikáját pedig jobboldali elhajlásnak minősítette.

A helyzetet még csak elmérgesítette az a körülmény, hogy időközben az SZKP jó kapcsolatokat létesített a Japán Szo-

cialista Párttal, s így a JKP vezetősége attól tartott, hogy a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom döntő többségét képviselő pártok elkötelezik magukat a JSZP politikájának és kizárólagos vezetési igényének támogatására.

A JKP fokozatosan mind szektásabb álláspontra csúszott, és már-már egységbontó szerepet kezdett játszani a japán munkásmozgalomban. Különösen a szocialista vezetés alatt álló szakszervezetek igazságtalan bírálgatása volt ártalmas, annál is inkább, mert ez a bírálat nem maradt meg a szavaknál, hanem a közös akciók meghiúsításáig vezetett. Odáig fajult a dolog, hogy a kommunista párt az 1963 áprilisi nagy sztrájk ellen nyilatkozott, s ezzel jelentős károkat okozott a közös ügynek – de önmagának is. A hibás irányvonalat betetőzte a moszkvai atomcsendegyezmény elleni fellépés 1964-ben. Ez volt egyébként a JKP politikájának – de népszerűségének is – a mélypontja.

1964 őszére már a JKP vezetése is kezdte fölismerni, hogy addigi politikai iránya zsákutcába vezet. Az 1964. november 28-án megnyílt IX. pártkongresszus tette meg az első *kísérletet* arra, hogy *kivezesse a pártot e zsákutcából.*

A KB beszámolója négy pontban foglalta össze a kongresszus feladatát: 1. szélesebb körben megalapozni a nemzeti demokratikus egységfront politikáját, azaz felülvizsgálni az egységfront, a szövetségesek ügyében elkövetett hibákat; 2. hozzájárulni a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom egységének helyreállításához; 3. minél hamarább javítani a párt ideológiai és szervezeti munkáján; 4. erős vezetéssel helyreállítani a pártnak a kizárt és kilépett vezetők kiválásával megrendült egységét.

Az első feladat jegyében a kongresszus a párt nevében önkritikát gyakorolt az 1963 áprilisi sztrájk megtorpedózásáért, és ezzel közvetve jelezte további közeledési szándékát a szocialistákhoz.

A második feladat kitűzése merőben formai jellegű volt,

hiszen a kongresszusi beszámoló és a határozat megismételte az SZKP és a Szovjetunió elleni vádakat, s ezeket még azzal is tetézte, hogy a moszkvai atomcsendszerződés révén a szovjet kormány – úgymond – kiszolgáltatta nukleáris erejét az imperialistáknak.

A harmadik feladat megoldásáért a kongresszust követő időszakban valóban sokat tett a párt, s ennek eredményei viszonylag rövid időn belül megmutatkoztak.

A negyedik feladat teljesítése tulajdonképpen a kongresszust követő év során sikerült. Ezzel azonban már egy új politika körvonalai kezdtek kirajzolódni.

Bár a beszámoló elég ellentmondásosan foglalkozott a japán politikai helyzet főbb problémáival, és fő irányként a KB korábbi, 3. és 4. plénumán kidolgozott „négy zászló" jelszavát hirdette meg („az első zászló az imperializmus és a monopóliumok ellen irányuló demokratikus forradalom zászlaja, a második a nemzeti demokratikus egységfront zászlaja, a harmadik egy politikailag, ideológiailag és szervezetileg szilárd és erős JKP építésének zászlaja, a negyedik a nemzeti felszabadítás és a béke erőinek egységes, az amerikai imperializmus vezette világimperializmus ellen irányuló nemzetközi frontjának zászlaja"), a konkrét feladatokat már a japán társadalom valóságos problémáinak figyelembevételével próbálta megszabni, s kezdett *új módon* közeledni a problémákhoz.

A határozat hat feladatot tűz ki a párt elé.

Az első: kivívni Japán függetlenségét, biztonságát és semlegességét. Itt a párt megismétli követeléseit Okinava és Ogaszavara visszacsatolására, az amerikai támaszpontok megszüntetésére és a japán–amerikai biztonsági egyezmény felmondására. Az indokolásban az a figyelemreméltóan új gondolat jelenik meg, hogy a szerződés meghosszabbítása ellen nem 1970-ben, hanem azonnal meg kell kezdeni a küz-

delmet. Ezt a gondolatot hamarosan a JSZP is magáévá tette.

A második: védelmezni az ázsiai békét és biztosítani a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élését. A részletes kifejtés olyan kérdésekre tér ki, mint a Dél-Koreával folytatott kormányszintű tárgyalások elítélése, a kínai–japán diplomáciai kapcsolatok felvételének, a szovjet–japán békeszerződés megkötésének követelése. A határozatnak ez a pontja új módon szól a Kurili-szigetek kérdéséről: „Pártunknak meggyőződése, hogy Japán függetlenségének és semlegességének megvalósítása reális lehetőséget teremt a déli Kurili-szigetek kérdésének az ázsiai béke, a japán és a szovjet nép barátsága alapján történő megközelítéséhez."

A harmadik: a néppel és a világ elnyomott nemzeteivel együtt küzdeni az imperializmus ellen, az emberi haladásért. E pont alapvetően a vietnami nép szabadságharcának támogatását és a laoszi haladó erők segítését írja elő. A vietnami szabadságharc támogatása egyben a japán monopóliumok vietnami hadiszállításainak megszüntetéséért vívott harcot is jelenti.

A negyedik: keresztezni az amerikai és a japán vezető köröknek a militarizmust újjáélesztő reakciós politikáját, védeni és kiterjeszteni a japán népnek a háború után szerzett demokratikus jogait. Ez elsősorban az alkotmány felülvizsgálatának megakadályozására vonatkozik.

Az ötödik: ellenszegülni az amerikai és a japán monopóliumok kizsákmányolásának, védelmezni a japán nép életszínvonalát, megvalósítani a japán gazdaság független és békés fejlődését, jobb és szilárd életszínvonalat biztosítani. Ennek a pontnak a részletes indokolása ezúttal konkrétan utal az 1964-es önfinanszírozási válság következményeire, például a kormány úgynevezett „liberalizálási" politikájára, amely megnyitotta az utat a közvetlen amerikai tőkeberu-

házások előtt. Leleplezi a tőkés racionalizálás veszélyeit, konkrétan fölveti az infrastruktúra elmaradottságát, és végül helyesen kapcsolja egybe a napi követelésekért vívott tömegharcot az imperialistaellenes, monopóliumellenes demokratikus forradalomért vívott harccal.

A hatodik: ellenállni az amerikai imperializmus ideológiai, kulturális behatolásának, harcolni a japán ideológia, kultúra és nevelésügy militarizálása és visszafejlesztése ellen, küzdeni a japán kultúra fejlődéséért és demokratizálásáért, a nevelésügy demokratikus átalakításáért, a marxizmus–leninizmus terjesztéséért. Itt ismét a legaktuálisabb problémák közepébe talál a határozat. A 60-as évek egyik korántsem örvendetes fejleménye az ország gyorsuló amerikanizálódása lett. Az olcsó amerikai tömegízlés termékei elöntötték Japánt, a konfekcionált kultúra és művészet kezdi kiszorítani a legértékesebb japán kulturális hagyományokat, az oktatás az amerikai szemlélethez igazodik. (Tömérdek a főiskola és az egyetem, ezek többségének színvonala azonban minden kritikán aluli. A fiatalok tízezrei már nem a tudásért, inkább a magasabb kezdőfizetést biztosító diplomáért végzik el a főiskolákat, s ez később üt vissza rájuk, amikor kiderül, hogy nem ismerik eléggé saját szakmájukat. Ez a magyarázata a tömeges értelmiségi munkanélküliségnek, miközben Japánnak a jól képzett fiatal értelmiségiek millióira volna szüksége.)

Amikor a JKP IX. kongresszusa ezeket a célkitűzéseket a japán néptömegek legégetőbb kívánalmaival szembesítette, még tovább konkretizálta és időszerűsítette a párt politikáját. Utalt például a katonai megszállás elleni harc legaktuálisabb kérdésére, amerikai atommeghajtású tengeralattjárók japán kikötőkbe való befutásának a japán kormány részéről történt engedélyezésére és az ellene kibontakozott tömegakciókra. Pontosan elemezte a gazdaság kettős struktúrájának kihatásait az ország lakosságának helyzetére, és köve-

telte a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 87. konvenciójának azonnali törvénybe iktatását, azaz a bér nélkül végeztetett munka betiltását.

Igaz, a IX. kongresszus – mint említettük – még megismételte a moszkvai atomcsendegyezmény elleni támadást, és éles szavakkal fordult az állítólagos revizionizmus ellen (revizionizmuson a kínaiakkal szemben álló irányvonalat értve), de az elemzésben alkalmazott módszerek, a feladatok konkrét megközelítése már *fordulat közeledését jelezték.*

Ez a fordulat nem következett be villámcsapás módjára, hanem az addigi politika elemeinek fokozatos és nem egyszer kínos átértékelési folyamatában ment végbe.

Időközben a JKP sajtójának hangja fokozatosan vesztett élességéből az SZKP-ról és más testvérpártokról szólva, s 1965-ben helyreállt az a gyakorlat, hogy a japán kommunista lapok mindkét fél dokumentumait közölték – egyelőre megjegyzések nélkül.

Bár a párt mindmáig nem mondta ki hivatalosan a „két ellenség" elméletének revízióját, gyakorlatilag mind több közös akcióban vesz részt a szocialistákkal és a szocialista vezetésű szakszervezetekkel; figyelmét fokozottabban a belpolitika sürgető kérdéseire fordítja. A szocialistákkal és más ellenzéki erőkkel való együttműködés helyenként szép sikerekkel járt. Az 1965-ös tokiói törvényhatósági választásokon a JKP 12 mandátumot szerzett az előző 9 helyett, és ezzel tevékeny részese lett az ellenzéki többség kialakulásának: JSZP 45 (32), JKP 12 (9), Komeito 19 (–), DSZP 6 (10) – összesen tehát 120-ból 82 – mandátum (zárójelben az előző választás adatai). Így sikerült Tokióban szocialista kormányzót választani.

1966 tavaszán Mijamoto Kendzi, a JKP főtitkára, Pekingben tárgyalt. A kínaiak erősen bírálták a JKP újonnan ki-

alakuló irányvonalát, és azt követelték, hogy a japán párt egyértelműen a fegyveres felkelést tűzze ki célul. A JKP visszautasította a belügyeibe való beavatkozást, s kifejtette, hogy a japán társadalmi helyzet az ilyesfajta kalandor kísérleteket lehetetlenné teszi, és utalt az indonéziai tragédia tapasztalataira. A kínaiak roppant hevesen reagáltak a japán párt „árulására", és azonnal megszakították a kapcsolatokat a JKP külkereskedelmi vállalatával, majd a pekingi rádió japán nyelvű adásaiban arra szólították fel hallgatóikat, hogy döntsék meg a japán párt „revizionista" Központi Bizottságát. A szakítás véglegessé vált.

Bár a párt szervezeti egységét nem volt könnyű helyreállítani – a Siga-csoport kiválása után kénytelenek voltak kizárni egy szektás, Kína-barát frakció tagjait is –, a pártépítést határozottan föllendítette a dolgozók napi követeléseit jobban figyelembe vevő, minden szempontból kiegyensúlyozottabb, új politikai irányvonal. A JKP most már jó érzékkel tapintott a társadalom fájó pontjaira, és lényegében helyes válaszokat adott a fölmerülő kérdésekre. Ennek köszönhető, hogy az 1966 októberében összeült X. kongresszus 300 000 párttag nevében tanácskozhatott. Ezzel a JKP taglétszámát tekintve *Japán legnagyobb pártja,* a fejlett tőkésországokban harcoló kommunista pártok közül pedig az Olasz KP és a Francia Kommunista Párt után a *harmadik legnagyobb* párt lett.

Az 1967 januárjában lezajlott alsóházi választások is a párt népszerűségének fokozódásáról tanúskodtak. A JKP 2 190 569 szavazatot kapott (a leadott érvényes szavazatok 4,8 százalékát), és csak a már ismert választási trükkök miatt szerzett csupán 5 mandátumot. Az öt kommunista képviselő közül kettőt Tokióban választottak meg. Folytatódott a kommunista választási előretörés az 1968. évi részleges felsőházi választásokon (a 250 tagú felsőház tagjainak felét választják egyszerre). Itt a párt 3 újabb mandátumot

szerzett, és jelenleg már 7 mandátum van a birtokában. Az 1969 decemberi alsóházi választásokon a JKP egyszerre több mint 1 millióval növelte szavazóinak számát, és képviselete 14 főre nőtt. Az már a japán választási rendszer „demokratizmusának" számlájára írható, hogy a szavazatok 6,8 százaléka a mandátumok 2,9 százalékának a megszerzésére volt elég.

A nemzetközi kommunista és munkásmozgalom vitáiban a JKP jelenleg amolyan középutas álláspontot foglal el. Ez fejeződött ki a kommunista pártok moszkvai tanácskozásán való részvételt illető állásfoglalásában is. A JKP kijelentette, hogy a tanácskozást a jelen helyzetben „nem tartja időszerűnek". (Ez más indokolás, mint az előző, mármint hogy „nem ülünk le egy asztalhoz a revizionista árulókkal").

A Japán Kommunista Párt elmozdult a holtpontról. A jövő mutatja majd meg, milyen mértékben.

VIII. Harmadik évezred vagy nyolcadik évtized?

VERSENYFUTÁS A 2000. ÉVVEL

A JAPÁN MODELL A TŐKÉS ÚT REKLÁMJAKÉNT

MI DŐL EL 1970. JÚNIUS 23-ÁN?

HIÁNYCIKK: A SZÜRKEÁLLOMÁNY

LICENC VAGY ÖNÁLLÓ KUTATÁS?

TŐKÉS ELŐRELÁTÁS, TŐKÉS RÖVIDLÁTÁS

MEGSZŰNIK A MUNKABÉR-MONOPÓLIUM

AZ OSZTÁLYHARC ELHALÁSA ÁBRÁNDNAK BIZONYUL

„Japán harminc atomerőművet épít 1976 előtt" – olvasom a „Le Monde" 1968. évi utolsó számában.

P. B. Stone angol szerző „Japán Surges Ahead" (Japán az élre tör) című könyvében japán hivatalos források alapján közli, hogy 1975-re évi 200 milliárd dollár értékű bruttó nemzeti terméket terveznek a japán közgazdászok.

Robert Guillain könyvében kiemeli, hogy a japán statisztikusok előzetes számítása szerint 1985-ben a Csendes-óceán partján elterülő, mintegy 650 kilométer hosszúságú összefüggő városi település – amelynek előzetesen a Tokaido nevet adják –, hozzávetőlegesen 70 millió ember lakóhelye lesz. Ezen belül a három centrum – Tokio, Oszaka és Nagoja – 33, 18, illetve 10 millió lakossal szerepel az előzetes számításokban. Szato miniszterelnök 1969 legvégén kijelentette, hogy a huszonegyedik század Japán százada lesz, és a mai nemzedéknek az a megtisztelő feladata, hogy ezt előkészítse.

Valóban ilyen egyszerű és egyértelmű a dolog? A Felkelő Nap országa csakugyan a kapitalista világ felkelő napja?

Ez a kérdés nem csupán Japán helyét keresi a tőkés világban, hanem tulajdonképpen a kapitalizmusét korunk történelmében. Az Egyesült Államokkal vívott gazdasági harcban egyre hátrányosabb helyzetbe került nyugati tőkésországok sajtója nem véletlenül figyelt fel az utóbbi évtizedben Japánra.

A fiatal és kicsit barbár japán kapitalizmus viharos életereje és kétségtelen sikerei mintha némi vigaszt nyújtanának az egyébként a kapitalizmus hanyatlásán kesergő nyugati cikk- és szakíróknak – ők az Amerikai Egyesült Államok mellett Japánban vélik fölfedezni a kapitalizmus jövőjének letéteményesét.

„Kövessük a japán példát!" – ez a tőkés rend mai (főként francia és angol) apologétáinak jelszava. E jelszó persze inkább csak arra hivatott, hogy jól-rosszul pótolja a szívük szerinti, de jelenleg egyszerűen megvalósíthatatlan feladatot, mármint hogy „érjük utol Amerikát!". Az a bizonyos „technológiai szakadék" Nyugat-Európa és az Egyesült Államok között – amelynek szélesedéséről és mélyüléséről annyit siránkoznak a francia és az angol polgári közgazdászok – pillanatnyilag túlságosan tátongó, semhogy azonnali áthidalására tehetnének javaslatot. Japán azonban a szemük láttára tört előre valahonnan egészen hátulról, és vette üldözőbe az Egyesült Államokat. Ezért a japán út mintha kilátásokkal kecsegtetne a harmadik évezred irányában megindult kegyetlen versenyfutásban. Az úgynevezett japán út azonban – mint láttuk – merőben *kivételes,* és ezért más fejlett tőkésország számára járhatatlan.

Van itt még egy figyelemre méltó mozzanat. Az említett két ország – Anglia és Franciaország – nem is olyan nagyon régen még a világ két legnagyobb gyarmati hatalmassága volt. A gyarmati rendszer széthullásának folyamata őket érintette a legközelebbről és a legérzékenyebben. Az is köz-

tudomású, hogy bár a függetlenségüket elnyert egykori angol és francia gyarmatok ma a legerősebb imperialista hatalom, az Egyesült Államok vadászterületévé válnak, a hagyományos gyarmatosítók mindmáig igen erős gazdasági pozíciókat őriztek meg ezekben az országokban. A gazdasági pozíciók mellett és azokkal közvetlen összefüggésben az angolok és a franciák jelentős befolyást őriztek meg volt gyarmataik társadalmi, politikai és kulturális életében is, nemegyszer ők adják ma is a fejlődő országok vezető közigazgatási, gazdasági, katonai és közoktatási kádereinek jelentős részét, a helyi vezetők többsége pedig az angol, illetve a francia egyetemek, főiskolák, szakiskolák neveltje. A Franciaországban és Angliában kialakított Japán-kultusz egyik nem is titkolt célja: a volt francia és angol gyarmatok vezetőinek befolyásolása. A fejlődő országok korunkban nagy elhatározás előtt állnak: most kell eldönteniük, hogy a fejlődés tőkés vagy szocialista, illetve nem kapitalista útját választják-e. A japán modell gátlástalan reklámozása azt a célt is szolgálja, hogy követendő példát mutassanak a fejlődő államoknak. „Válasszátok a japán utat!" – ez a jelszó egyenértékű e felszólítással: „válasszátok a kapitalista utat!". Ám ha a japán út kivételes út, akkor az úgynevezett fejlődő államok nem követhetik, hisz hiányoznak hozzá az adottságaik, s tulajdonképpen nem is vonzó ez a cél!

Valóban igaz volna, hogy a XXI. század Japán százada lesz? Csakugyan semmi nem állíthatja meg Japán előretörését? Igazán indokolt a japán tőkések határtalan optimizmusa?

(Ezek a kérdések Anglián és Franciaországon kívül egy harmadik kapitalista országnak a tőkéseit is fölöttébb érdeklik; azét az országét, amelyet éppen napjainkban ért utol és haladott túl Japán: a Német Szövetségi Köztársaság tő-

késeit. Ez a háttere a Japánról – e sikeres konkurrensről – az NSZK-ban is megjelenő sok könyvnek.)

Két évtizeden át a józanság volt a japán tőkések legnagyobb benyomást keltő erénye. Nem állíthatjuk, hogy ez a józanság hirtelen cserbenhagyta a távol-keleti tőkéseket. Vannak közöttük olyanok, akik reálisan már ma számolnak azzal a perspektívával, hogy előbb-utóbb a Kínai Népköztársaság gazdasági fejlődése meggyorsul, és akkor már csupán idő kérdése lesz, hogy Kína mikor szerzi meg a gazdasági vezető szerepet Ázsiában.

Itt már alapvető szemléleti kérdésről van szó. Akik Nyugaton és Japánban vakon esküsznek a tőkés rendszerre, azok olyan álmokat dédelgetnek, hogy Japán gazdasági erejét tekintve a nem is távoli jövőben már akár a Szovjetunió elé tör. (Jó példa erre *Jean Jacques Servan-Schreiber* „Le défi americain" [Az amerikai kihívás] című könyve, amely századunk végére az Egyesült Államok után Japánt is a „posztindusztriális" – azaz ipari fejlettség és általános színvonal szempontjából a legmagasabb – kategóriába sorolja, miközben Nyugat-Európát és a Szovjetuniót – ebben a sorrendben! – csupán az „indusztriális", tehát közepesen fejlett társadalmak közé.) Akik viszont – még ha nem örülnek is ennek – reálisan számolnak a szocialista rendszer növekvő erejével és a szocialista gazdaság fejlődésének gyorsaságával, azok kénytelenek elismerni, hogy a tőkés Japán a körülmények egyszeri és megismételhetetlen szerencsés összejátszásának – és természetesen a japánok céltudatosságának, szorgalmának – következtében ugrott így meg századunk derekán, s ezek mind olyan időleges előnyök, amelyek más körülmények között aránylag hamar elenyészhetnek.

Eddigi vizsgálódásaink során már találkoztunk olyan tényezőkkel, amelyek átmenetileg, de jellemzően törést idéztek elő a háború utáni Japán gazdasági fejlődésében. Anél-

kül, hogy a jósolgatás fölöttébb kockázatos kalandjára vállalkoznánk, pusztán az ismert tények és adatok alapján utalunk néhány olyan negatív tendenciára, amely már most is érzékletesen rajzolódik ki a japán társadalomban. Ezek a tendenciák arra mutatnak, hogy Japán mai és későbbi vezetőinek figyelmüket nem annyira a harmadik évezred első évszázadára, hanem századunk most kezdődő nyolcadik évtizedére kell összpontosítaniuk.

Egy pillanatra álljunk még meg Japán mai helyzeténél. Ahogy ezt tisztáztuk, a társadalmi-politikai élet legfontosabb problémája az Amerikai Egyesült Államokhoz való viszony, s ennek keretében kiváltképp a japán–amerikai kölcsönös védelmi szerződés sorsa. Legalább egy évtizedre előre determinálhatja a japán fejlődést az az alternatíva, hogy e szerződést 1970. június 23-a utánra is meghosszabbítják, vagy pedig elvetik. Amennyiben a szerződést 1970. június 23-a utánra is meghosszabbítanák, vagy valamilyen pótlékkal helyettesítenék, Japán politikai és ebből következő gazdasági függése az Egyesült Államoktól elmélyülne. Ez a japán gazdaságot értelemszerűen az amerikai gazdaság függvényévé alacsonyítaná. Amennyiben a japán népnek sikerülne megszabadulnia ettől a szerződéstől, ez az első – és nem kis – lépést jelentené az ország teljes függetlenségének visszanyerése felé, egyben súlyos veresége lenne azoknak a monopoltőkés japán köröknek, amelyek az egyoldalú amerikai orientációnak kötelezték el magukat. A külpolitikai jellegű változás tehát mélyreható belpolitikai átalakulások feltételeit is megteremtené. A japán–amerikai kölcsönös biztonsági szerződés ellen nagy arányokban kibontakozó népi mozgalom esetleges sikere a dolog természeténél fogva egy új, monopóliumellenes, széles népi alapokon nyugvó kormányképes többség kialakulásához vezetne.

Ennek fényében kell megvizsgálnunk és értékelnünk az

1969. december 27-én nagy sietve lebonyolított japán alsóházi választásokat.

A Szato-kormány vállalta – és az első körben meg is nyerte – a versenyfutást az idővel. Ehhez természetesen külső segítségre is szüksége volt. A segítséget megkapta Nixontól.

A közvetlen előzmények közismertek. Az amerikai–japán viszonyt 1945 (és különösen 1951) óta súlyos tehertételként nyomasztó okinavai kérdésről 1969 november végén új tárgyalások kezdődtek Washingtonban Nixon és Szato között. Az amerikai fél maga is rájött arra, hogy Okinava jelenlegi státusa nem tartható fenn sokáig, mert ennek az ára könnyen az lehet, hogy a japán társadalom egységes fellépése a kormányt az 1970 júniusában lejáró kölcsönös biztonsági egyezmény felmondására kényszeríti. Ki kellett fogni tehát a szelet a tömegmozgalom vitorláiból, egyben azonban azt is biztosítani kellett, hogy a szigetek *későbbi* visszacsatolására vonatkozó *ígéretek* fejében Japán további *kötelezettséget* vállaljon az amerikai katonai célok támogatására.

Az angolna simaságú japán bankár és a körmönfont amerikai ügyvéd alkudozásának eredményeként jött létre a megegyezés, amelynek értelmében az Egyesült Államok ígéretet tett, hogy 1972-ig bezárólag visszaadja Okinavát Japánnak – amennyiben Japán gondoskodik róla, hogy az okinavai támaszpontok továbbra is eredeti céljukat szolgálják.

Ez a megfogalmazás tág manőverezési lehetőségeket biztosít mindkét félnek, mert lényegében azt jelenti, hogy Japán nem mondhatja fel a kölcsönös biztonsági egyezményt, viszont a támaszpontok rendeltetésszerű használatának biztosításához tovább fejlesztheti haderejét.

Itt mutatkozik meg az alku legingatagabb pontja.

Az egyezmény megkötésével mindkét fél azt akarta biztosítani, hogy a biztonsági egyezmény sorsát már 1970 nyara előtt – és a japán tömegek háta mögött – eldöntse. A szige-

tek visszaszolgáltatásával az Egyesült Államok látszólag jelentős engedményt tett a japán nemzeti érzelmeknek, és ezzel nagy támogatást nyújtott a Szato-kormánynak. Ezt a sikert Szatóéknak sürgősen ki kellett használniuk, amíg a közvélemény rá nem döbben, hogy a számlát megint a japán népnek kell majd megfizetnie. Az egyezmény ugyanis lényegében ellentétes a japán alkotmány 9. pontjával, s a japán kormány jogászai ugyancsak törhetik majd a fejüket, amíg olyan törvényes kibúvót találnak, amely az alkotmány megváltoztatása nélkül is lehetővé teszi az amerikaiakkal szemben vállalt kötelezettségek teljesítését.

Okinava visszaszerzése azonban kétségkívül mégiscsak jelentős siker. Ezt a lélektani pillanatot használta fel a japán kormány az alsóház feloszlatására és az új választások kiírására, hogy biztos többség birtokában vághasson neki az új évtizednek.

A választási kampány szinte példátlanul rövid ideig tartott: alig több mint három hétig. Ez is azt a célt szolgálta, hogy a liberális demokratáknak legyen idejük a külpolitikai siker megfelelő tálalására, az ellenzéknek azonban ne maradjon ideje a következmények részletes elemzésére.

Különösen kedvezett az alkalom a JSZP addigi befolyásának megtörésére. A szocialisták belső ellentétei éppen 1969 második felére éleződtek ki, a párt tömegkapcsolatai meginogtak. Különösen a Komeito demagóg agitációja érintette erősen a szocialisták hagyományos tömegeinek egy részét. Ugyanekkor a JSZP legöntudatosabb támogatóinak többsége, a nagyvárosi nagyüzemi munkásság tömegével fordult el a kapkodó pártvezetőségtől, és csatlakozott a kommunistákhoz.

A liberális demokraták a fő tüzet a JSZP ellen összpontosították (nem feledkezve meg – természetesen – a hagyományos kommunistaellenes kirohanásokról sem), s még különböző hátmögötti machinációikat is úgy időzítették, hogy

ezzel alapvetően a szocialistákat sújtsák. Így például a szokásos év végi bonuszokat (fizetéskiegészítéseket) ezúttal december 20-a és 25-e között fizették ki a nagyüzemekben – méghozzá a gazdasági év eredményeit messze meghaladó nagyságban (4–6 hónapi keresetnek megfelelő összegben). Ezzel elérték, hogy a városi lakosok jelentős része a választás helyett a vásárlással törődött, s így a választási részvétel Japán háború utáni történetében a legalacsonyabb lett: 70 millió szavazásra jogosultból mindössze 47 millió, azaz csupán a jogosultak *kétharmada* szavazott. Ezen belül is a városi szavazatok aránya esett vissza a legerősebben; Tokióban például a szavazásra jogosultak 51 százaléka távol maradt az urnáktól. A nagyarányú tartózkodás természetesen nemcsak a tőkések trükkjének következménye volt, hanem erősen belejátszott a szocialista szavazók bizonytalansága is.

Ilyen körülmények között a liberális demokraták látványos sikert arattak – legalábbis a megszerzett mandátumok számát tekintve. Mindjárt más persze a kép, ha a választási számadatokat némi elemzésnek vetjük alá. Az LDP 22,5 millió szavazattal (a leadott szavazatok 47,6 százaléka) 288 mandátumot szerzett (a mandátumok 59,25 százaléka), a JSZP 10 millió szavazattal (21,4%) 90 mandátumot (18,5%), a Komeito 5 millió szavazattal (10,7%) 47 mandátumot (9,9%), a DSZP 3,5 millió szavazattal (7,7%) 31 mandátumot (6,6%), a JKP 3,2 millió szavazattal (6,8%) 14 mandátumot (2,9%), az úgynevezett függetlenek (javarészt az LDP „nem hivatalos" jelöltjei) 2,5 millió szavazattal (5,5%) 16 mandátumot (3%).

Ezekből a számadatokból is világosan kitűnik a választások antidemokratizmusa, hiszen a kormánypártnak 1 mandátumhoz 78 ezer, a kommunistáknak viszont 220 ezer szavazatra volt szükségük.

De az is világosan látszik, hogy a látványos konzervatív győzelem korántsem bizonyítja a kormánypárt befolyásának

növekedését a tömegekre, hiszen a liberális demokratáknak – a számukra legkedvezőbb időpontban – még a szavazatok 50 százalékát sem sikerült megszerezniük. Ha a szavazástól távolmaradókat is figyelembe vesszük, az LDP tulajdonképpen a szavazásra jogosultak voksainak mindössze 31,3 százalékával kapta meg a megbízást a további kormányzásra.

Annál figyelemre méltóbb *a kommunisták befolyásának növekedése.* Az 1 milliós szavazatnövekedés nem akárhonnan eredt. Tokióban, a szocialisták egyik fellegvárában (ne felejtsük el: a városnak szocialista kormányzója van!) a JSZP mindössze 2 mandátumot szerzett, a kommunisták hatot!

Ha ehhez figyelembe vesszük a Komeitónak ugyancsak a szocialisták rovására történt jelentős előretörését – a DSZP nem nyert és nem vesztett a választásokon –, kialakul előttünk az ellenzéki erők új polarizációjának tendenciája. Nem állíthatjuk, hogy ez a fejlődés minden részletében pozitív (erre utal a JKP választás utáni értékelése is), mert a Komeito későbbi magatartása eléggé kiszámíthatatlan, de a kommunisták nagy előretörése elméletileg és gyakorlatilag is *a japán ellenzéki mozgalom megújulásának reményét kelti.*

A Szato-kormány választási sikere így korántsem döntötte el a következő évtized politikai fejlődésének sorsát, csupán haladékot adott a tőkéseknek.

De térjünk vissza a jelenlegi helyzethez és a belőle logikusan levonható következtetésekhez.

Mint tudjuk, Japán a világon *első* helyen áll a hajóépítésben, továbbá a motorkerékpárok (évi 2 400 000), a varrógépek (évi 4 millió), a fényképezőgépek (évi 4 millió), a tranzisztoros rádiók, az elektronmikroszkópok és a zongorák gyártásában.

A japán külkereskedelmi és iparügyi minisztérium kimu-

tatása szerint az ország világviszonylatban a *második* helyet foglalja el a következő cikkek gyártásában: műszál, gyapotszövet, selyem, újságpapír, műgumi, kénsav, finomított réz, alumínium, ón, autó, tv-készülékek (évi 5,5 millió), rádiókészülékek, félvezetők, integrált áramkörök, elektronikus alkatrészek, elektromos háztartási készülékek, kerékpár, játékáru, karóra és sör. A Japánban működő telefonállomások száma 13 millió, ez is a második helyet jelenti a világon.

Az említett minisztérium kimutatása szerint Japán áll a második helyen az Egyesült Államok után a *cement* és az *acél* gyártásában is. Ez azonban föltétlenül téves adat, a valóságban mindkét cikk gyártásában elmarad a Szovjetunió mögött. Erre az „apróságra" még a nyugati burzsoá szakemberek is felhívják a figyelmet.

A japán acélgyártás volumene azonban még így is figyelemre méltó, és különösen feltűnő a gyors felfutás. 1943-ban, a második világháború derekán, amikor az acélra föltétlen szüksége volt a hadiiparnak, Japán teljes nyersacéltermelése 8 millió tonna volt. A háború utáni időszakban ezt a mennyiséget csak 1953-ra érték el ismét. 1956-ban jutottak el a 10 millió tonnáig, ezt 1960-ra megduplázták, további három évvel később már 30 millió tonnánál tartottak, és 1965-ben lépték át a 40 millió tonnás határt. A beruházási hajsza, amely valósággal falta a szerszámgépek előállításához szükséges acélt, tovább gyorsította ezt a folyamatot, így a japán acéltermelés 1967-ben 62 164 000, 1968-ban 66 890 000 tonna volt, és 1969-ben előreláthatólag túljut a 70 millió tonnán is. Ezzel Japán egymaga több acélt állít elő évente, mint a Közös Piac két legnagyobb acéltermelője, az NSZK és Franciaország. Ma már a japán acélból exportra is jut, méghozzá nem kevesebb, mint évi 10 millió tonna. A japán nyersacél főbb piacai Ázsia országai és Ausztrália, de még az USA is belépett a japán acél vásárlói közé.

Nem véletlen, hogy ilyen részletesen foglalkozom ennek

az iparágnak az adataival: az acél ereje – és gyengéje is a japán iparnak. Japán acélt exportál, de a hozzá szükséges nyersanyag 85–90 százalékát importálni kénytelen. Így aztán a japán hajóipar nemcsak a hatalmas olajszállító tankhajók építésére specializálta magát (és ez is kényszerűség volt, mert Japán évi kőolajimportja meghaladja a 150 millió tonnát!), hanem kénytelen volt az egész világon addig ismeretlen méretű *ércszállító* hajókat is konstruálni, 30–70 000 tonnás nagyságrendben. A vasércet azonban meg kell vásárolni, s megszerezni hozzá a különféle nemes acélfajtákhoz szükséges adalékanyagokat. A mai világban ez korántsem egyszerű dolog.

Claude Julien, az ismert francia közgazdász mutat rá „The American Empire" (Az amerikai birodalom) című cikkében (International Affairs, 1969. 6. szám), hogy a legfejlettebb tőkésország, az Egyesült Államok a világ nyersanyagkincseiből aránytalanul nagy részt vesz igénybe. Lakossága a világ összes lakosságának csupán 6 százaléka, de miközben például alumíniumból a világtermelés 45 százalékát állítja elő, a szükséges bauxit 85 százalékát importból kénytelen fedezni. Ezek az arányok a nikkel, a króm és sok egyéb fontos nyersanyag esetében még ennél is lényegesen nagyobbak. Ebből viszont logikusan két következtetést vonhatunk le. Amennyit az amerikaiak kihasítanak a világ nyersanyagkincséből, annyival kevesebb jut a többi államnak. A jelenlegi fejlődés azonban abba az irányba mutat, hogy az ipari országok száma nem csökkenni, hanem növekedni fog, és azok az országok, amelyek a szükséges nyersanyagokat importból lesznek kénytelenek beszerezni, mind hátrányosabb helyzetbe kerülnek. Világos persze, hogy ennek a fejlődésnek mások a tendenciái a kapitalista konkurrenciaharc, mint a szocialista együttműködés feltételei között. Japánt – a kapitalista rendszer részeként – aránylag rövid időn belül a *nyersanyaghiány* fogja térdre kényszeríteni.

A japán nyersanyagmérleg különösen korunk legfontosabb „nyersanyagának" viszonylatában deficites; ezt úgy hívják, hogy *szürkeállomány*.

A tudományos-műszaki forradalom körülményei között egyre nagyobb szerep jut az emberi agy szürkeállományában elraktározott ismereteknek, készségeknek, a tudományos kutatómunka eredményeinek. Első pillanatban különösnek látszik, hogy éppen a hagyományosan magas műveltségű Japánban merül fel ez a probléma, különösen ha tekintetbe vesszük a japán főiskolák, egyetemek és ennek megfelelően a főiskolai, egyetemi hallgatók hatalmas számát. A dolog azonban korántsem ilyen egyszerű. A nagy számok nem föltétlenül jelentenek kiváló minőséget.

Előzetes vizsgálódásaink során többször találkoztunk már a külföldről vásárolt *licencek* problémáival. Amikor a japán műanyagipar tekintélyt parancsoló fejlettségéről beszélünk, nem feledkezhetünk meg róla, hogy például a nylon gyártásának licencét az amerikai Dupont de Nemours cégtől, a poliészter gyártásáét az angol Imperial Chemical Industries cégtől, a polipropilénét az amerikai érdekeltségű olasz Montecatini cégtől vásárolták meg a japánok. 1950 és 1966 között Japán csupán a vegyiparban 801 külföldi licencet vett meg. Az elektromos gépek és felszerelések gyártását 805, más gépekét 1437 külföldi licenc segíti elő. A gazdasági felfutás éveiben összesen mintegy 4000 külföldi licencet és know howt vásároltak meg a japánok; ezek közül 2141 amerikai, 381 nyugatnémet, 268 svájci, 194 angol, 118 francia stb. eredetű. Jelenleg évi átlagban 140–150 millió dollárt ad ki Japán külföldi licencek vásárlására.

Szóltunk már róla, hogy ez a licencvásárlási irányzat miben és mennyire előnyös a japán gazdaságra nézve. Csakhogy a kiéleződött tőkés konkurrencia erőteljesen érvényesül a licencek frontján is. Ma már a legfejlettebb tudományos és technikai felkészültségű ipari államok óvakodnak

attól a könnyelműségtől, hogy a termelési konkurrenciában előnyös helyzetet biztosító licenceket a kelleténél hamarább adják el a túlságosan fürge és ügyes japán versenytársnak. Márpedig a tudományos-műszaki forradalom rendkívüli mértékben lerövidítette a jelentős tudományos felismerések megszületése és az ipari méretű felhasználásuk közötti időt. Így a licencek erkölcsileg nagyon gyorsan elavulnak, s kiváltképp hátrányos ez arra nézve, aki másodkézből jut hozzájuk. Egy olyan gazdasági óriás számára, mint amilyen a mai Japán, csak az biztosíthatja a kivívott hely megtartását, ha „uraságoktól levetett" licencek helyett már a közeljövőben saját gyártási módszereivel és eljárásaival jelentkezhet.

Ez a műszaki-kutatási struktúra teljes átszervezését követeli meg; Japánnak egészen rövid idő alatt meg kell teremtenie saját alapkutatási bázisát. Ez viszont korántsem könnyű feladat. Egyrészt a nemzeti jövedelem jelentős átcsoportosítására van szükség, hiszen az utóbbi tíz év átlagában Japán a tudományos kutatásokra nemzeti jövedelmének mindössze 1,68 százalékát költötte, és ezzel természetesen csupán az alkalmazott kutatások költségeit fedezhette. Az alapkutatások még azokban az országokban is ennek az aránynak a többszörösét igénylik, amelyekben az alapkutatási kapacitást már évekkel megelőzően biztosították. Japánnak tehát a közeljövőben először igen rövid idő alatt hatalmas összegű alapberuházásokat kell eszközölnie az alapkutatásokhoz szükséges tudományos kapacitás megteremtésére, majd utána tartósan a jelenleginél lényegesen magasabb szinten (minimálisan a nemzeti jövedelem 6–8 százalékával) kell finanszíroznia a tudományos kutatómunkát.

Ismerve a japán gazdaság egyik Achilles-sarkát, a *viszonylagos tőkehiányt,* ez önmagában véve is súlyos probléma. Pedig a megoldását nem lehet sokáig halogatni, kü-

lönben Japán nem a kétezredik év, hanem már az 1980-as év küszöbén menthetetlenül lemarad a tőkés versenyben. Amennyire kiszolgáltatja a japán ipart az Egyesült Államoknak a jelenlegi, licencvásárlásra épített rendszer, legalább ugyanannyira kiszolgáltathatja az a megoldás is, ha az alapkutatási kapacitás megteremtéséhez szükséges tőkét az Egyesült Államoktól próbálja megszerezni.

A tudományos kapacitás biztosítása azonban nem pusztán és kizárólag pénzkérdés. A képlet nem ilyen egyszerű: „ennyi és ennyi pénz = ennyi és ennyi kiművelt emberfő". A tudományos színvonal alapvetően az oktatási rendszer kérdése. Márpedig, nagyon finoman fogalmazva is, Japánban e téren nincs minden rendben.

A második világháború után minden vonatkozásban kibontakozott amerikanizálódás a japán közoktatásra is rányomta bélyegét. Különösen a felsőfokú oktatásra.

Japánban a kötelező oktatási idő kilenc év. Az alapfokú iskolát a tizenöt éves japán fiatalok 99 százaléka elvégzi. Az érettségi megszerzéséhez további három évi tanulás szükséges. Idáig a tizennyolc éves japán fiatalok 75 százaléka jut el, ezen belül azonban a tokiói tizennyolc évesek 89,6, az oszakaiak 82,3 százaléka. 1968-ban a japán középiskolások száma 10 millió volt.

Az érettségizett japán fiatalok 18 százaléka folytatja tanulmányait főiskolán, egyetemen. Ez igen tiszteletreméltó szám – 1968-ban összesen 800 000 egyetemi hallgatót jelentett. Csakhogy itt a mennyiség egyáltalán nem párosul a magas színvonallal.

A probléma már a középiskolában kezdődik. A tömeges oktatás az állami iskolákban amolyan konfekcionált tudást nyújt, s ez korántsem elegendő a tanulmányok magasabb szinten való folytatásához. A főiskolákra, egyetemekre törekvő fiataloknak tehát vagy külön tanfolyamokat kell vé-

gezniük az állami középiskola egyidejű elvégzése mellett, vagy már eleve magas tandíjú magániskolába kell járniuk az ingyenes állami középiskola helyett. Többek között ez is magyarázza a japán családok világviszonylatban példátlan méretű és arányú takarékoskodását, mert minden család arra törekszik, hogy gyermekeit legalább a középiskola elvégzéséhez és az ezzel járó magasabb kezdőfizetéshez segítse. Ez pedig sokba kerül.

A bajok a középiskola után kezdenek sokasodni. Japánban jelenleg 686 (!) egyetem működik. Ezek közül 369-en kétéves, 317-en pedig négyéves az oktatási idő. A valóságban azoknak az egyetemeknek a száma, amelyek idézőjel nélkül szolgálnak rá erre az elnevezésre, a 60-at sem éri el. A többiek színvonala nagyjából az Egyesült Államok gombaként burjánzó, obskurus magánegyetemeinek nívóján áll.

A valóban egyetemi rangú 60 egyetem között is igen nagyok a különbségek az oktatás színvonalát és ennek következtében a tekintélyt illetően. A rangosabb egyetemek diplomája eleve biztosítja a felvételt bizonyos állásokba, s ezzel együtt a magasabb kezdőfizetést is. A kevésbé tekintélyes egyetemek színvonalát maguk a vállalatok minősítik, amikor az ilyen helyekről kikerült fiatal dolgozóikat a vállalatnál rendszeresített szakmai tanfolyamok elvégzésére kötelezik. Ez az oka annak, hogy míg általában az egyetemek felvételi vizsgáira mintegy háromszor annyi a jelentkező, mint amennyi a felvehető hallgatók száma, a tekintélyesebb egyetemeken ez az arány egy az öthöz. (A felvételi vizsgákon elutasított japán fiatalok közül minden évben több ezren követnek el öngyilkosságot!)

Az is tudni való, hogy a japán egyetemisták túlnyomó többségének a körülményei olyanok, hogy ha akarják, akkor sem tudják teljes energiájukat a tanulásra fordítani.

Akadályozza ezt az egyetemek gyönge felszereltsége, ellátottsága. A japán állam, amely bőkezűen költi a közpén-

zeket a monopóliumok közvetlen támogatására, azonnal szűkmarkúvá válik, mihelyt közoktatási beruházásról vagy fejlesztésről van szó. Ennek következtében a tekintélyes egyetemek előadótermei és laboratóriumai túlzsúfoltak. Továbbá: az egyetemi oktatás mérhetetlenül drága. Ennek terheit az állam a hallgatókra hárítja át. A magánegyetemek és a különböző intézmények (köztük például a jezsuita rend) által fenntartott egyetemeken a legmagasabb a tandíj, de hadd álljon itt néhány tájékoztató adat az állami egyetemek elvégzésének költségeiről.

A tokiói Meidzsi Egyetem beiratási díja 30 000 jen (2400 forint). Az évi tandíj a humán szakokon 50 000 jen (4000 forint), a technikai szakokon 70 000 jen (5600 forint). Ennek az összegnek a megfizetése alól senki sem kaphat felmentést. Így aztán az egyetemisták többsége kénytelen úgy végezni tanulmányait, hogy közben valami kereső munkát is folytat, különben a megélhetési költségek mellett nem tudná előteremteni még a tandíjat sem, hogy az ugyancsak drága könyvek és jegyzetek megvásárlásáról ne is szóljunk.

Túlzás nélkül elmondható, hogy a sok szempontból példásan előrelátó és célszerűen működő japán tőkés rendszer, miközben terveiben és vágyaiban már a 2000. év perspektíváit szemlélgeti, a tudományos kapacitás alapfeltételeinek megteremtésében az orra hegyénél sem lát messzebb. A tudományos kapacitás megteremtésének alapfeltétele – közismerten – a kiművelt emberfők sokasága. A japán állam viszont – a legkorlátoltabban felfogott szűk osztályérdekekből kiindulva – még csak tovább akarja csökkenteni a dolgozó osztályok gyermekeinek egyetemi tanulási lehetőségeit. Az egyetemi hallgatók évek óta súlyos harcokat kénytelenek vívni a már most is elviselhetetlenül magas tandíjak *további* emelése ellen. Az előbb említett Meidzsi Egyetemen 1966-ban a hallgatók több hetes sztrájkba léptek, mert a beiratási díjat 40 000 jenre (3200 forint), a tandíjakat

pedig 80 000 (6400 forint), illetve 115 000 jenre (9200 forint) akarták fölemelni.

A tények ismeretében arra a következtetésre juthatunk, hogy *a tőkés rendszer keretei között Japán nem oldhatja meg a tudományos-műszaki forradalom megkövetelte tudományos fejlesztés problémáit.*

Erre vonatkozólag már gyakorlati bizonyítékok vannak. Így a japán *űrprogram* sorsa.

A legfejlettebb ipari országok komplex technikai felkészültségének egyik próbaköve az űrkutatás. Japán számára nem egyszerűen hiúsági kérdés az önálló űrprogram (mint ahogy – minden ellenkező híreszteléssel szemben – a de Gaulle képviselte francia monopoltőkések számára sem csupán az volt az önálló nukleáris program), hanem annak fokmérője, hogy elég fejlett-e ipari és tudományos kapacitása a legközelebbi jövő feladatainak teljesítéséhez. Ami ugyanis ma az űrkutatásban laboratóriumi méretekben megoldandó tudományos probléma, holnap már nyilvánvalóan nagyipari méretű technikai feladat lesz. Csak az maradhat holnap is az élen az iparban, aki már ma az élen jár a laboratóriumi kísérletekben.

Nagyrészt ezeknek a felismeréseknek a jegyében – de bizonyos mértékig az újrafelfegyverzés előkészítésének hátsó gondolatával is – kezdődött meg 1960-ban a japán űrprogram. Az irányítást a második világháború legsikeresebb japán vadászbombázóinak tervezőjére, Itogava Hideóra bízták (és már eleve előlegezték neki a „japán Wernher von Braun" nevet). Hamarosan két, egymással párhuzamos kutatási irány és kutatási csoport alakult ki: az egyik a tokiói egyetem űrkutatási intézetében, a másik az Állami Tudományos és Technológiai Intézetben.

Minthogy azonban alapkutatásról volt szó, és az időközben lezajlott politikai események sem kedveztek az újra-

felfegyverzésnek, a japán állam igencsak szűrmarkúan bánt az anyagiakkal, s mindössze 38 millió dollárnyi, ebben a viszonylatban nevetségesen csekély összeget irányzott elő a kutatásokra.

Ennek megfelelően csak nagyon szerény méretekben bontakozott ki a rakétaprogram. Az első japán rakéták teljes joggal viselték a „Ceruza", majd a „Bébi" nevet. A 60-as évek derekán azután nagyobb rakéták építésére került sor, az úgynevezett Kappa sorozatban. A nagyságrendi változás azonban minőségi változást is megkövetelt, és ezúttal már visszaütött az alapkutatások elhanyagoltsága. A japán kutatók nagyrészt az amerikaiak kész eredményeit próbálták alkalmazni, a hajtóanyagra vonatkozó szovjet kutatások eredményeit teljesen figyelmen kívül hagyták. Az amerikai eredmények azonban természetesen csak részlegesen juthattak a japánok birtokába, és főként az irányító rendszerek vonatkozásában a japán program teljesen önmagára volt utalva. Amíg csak meteorológiai szondákat bocsátanak fel, sikeresen folyt a munka, amikor azonban szputnyikok fellövésére került sor, a program csődöt mondott. 1966. szeptember 24-én zajlott le az első sikertelen kísérlet, 1966. december 20-án a második. A szputnyik mindkét esetben letért előre kijelölt pályájáról, és hamarosan felrobbant. A két fájdalmas fiaskó nyomán Itogava kénytelen volt beismerni: „profik vagyunk kutatórakéták dolgában, amatőrök a szputnyikok ügyében".

Nem sokkal később a program körül súlyos botrány robbant ki. A japán közéletben az ilyesfajta botrányoknak se szeri, se száma. Mint már annyiszor, ezúttal is korrupciós ügyről volt szó: a programban részt vevő tőkés vállalatok megvesztegették a gyártmányokat ellenőrző állami tisztviselőket, s azok olyan alkatrészeket is átvettek, amelyeknek technikai paraméterei eleve nem feleltek meg az előírásoknak. A botrány nyomán Itogava 1967. március 20-án lemon-

dott, de 1967. április 13-án még sor került az ő irányítása alatt épített harmadik rakéta, a „Lambda–3" fellövésére. Ez a kísérlet ugyanúgy kudarcba fulladt, mint az előző kettő.

A sorozatos balsikerek okát kutatva, a japán kormány felülvizsgálta az anyagi támogatás rendszerét, és 1968-ban kidolgoztatta az úgynevezett N-programot. Ennek keretében öt év alatt most már 416 millió dollárt kíván költeni az űrkutatásokra. Az új japán rakéták szilárd hajtóanyaggal működnének, nagyságuk pedig hozzávetőleg megfelelne az amerikai „Minuteman"-rakétákénak. 1969 szeptemberében lőtték fel az új program elsőszülöttjét, a „Lambda–4" jelzésű szputnyikot. Ez már tökéletesebb volt elődeinél, mert igaz ugyan, hogy az első fokozat leválása után ez is letért a pályájáról és zuhanni kezdett, de legalább már földi parancsra, távirányítással, tudatosan robbanthatták fel, s nem kellett megvárni, amíg magától felrobban. A legutóbbi rakétakísérlet *viszonylagos* sikere (a szputnyik a kijelölt pályára állt – de 5 óra múlva megszakadt vele a kapcsolat) is azt bizonyítja, hogy ebben a viszonylatban Japánnak még mindig nem sikerült felzárkóznia.

Félreértés ne essék: a hiba nem a japán tudósok, konstruktőrök és mérnökök tehetségében van. Egyszerűen az bosszulja meg magát, hogy a japán szakembereknek semmi néven nevezendő gyakorlatuk sincs nagyarányú alapkutatások szervezésében, tehát fel sem tudják például mérni egy-egy ilyen program várható költségkihatásait. Másrészt pedig az oktatási rendszer egyoldalúsága miatt nagy a hiány a kutatásokhoz szükséges második és harmadik vonalbeli szakemberekben. Mind az egyetemek, mind pedig a vállalatok magas fokú technikai tanfolyamai ugyanis csupán alkalmazott kutatásokra képeznek szakembereket – igaz, ezt sokszor igen eredményesen. Az idegen licencek tömeges alkalmazása azonban a kezdeményező készség fokozatos el-

sorvadásához vezetett, és ez a körülmény már a nem is olyan távoli jövőben súlyosan éreztetheti hatását Japán világgazdasági helyzetében.

Újabb problémákat vet fel a tudományos-technikai forradalom *a munkabérek* viszonylatában is.

Jóllehet az ország gyors technikai és gazdasági fejlődése – legalábbis a magasan fejlett nagyiparban – a munkabérek fokozatos emelkedéséhez vezetett, hiányzott egy olyan tényező, amely a nyugati fejlett tőkésországokban közvetve, de sokszor közvetlenül is kedvező föltételeket teremt a munkásosztály bérharcához. A nyugati tőkésországok ugyanis egymás szomszédai, és így bérszínvonaluk is ösztönző-kiegyenlítő hatást gyakorol egymásra. Különösen érvényes ez a Közös Piac országaira: közöttük nemcsak a tőke, hanem a munkaerő szabad vándorlása is lehetséges. Ennek következtében a munkaerő jelentős része csoportosul át a nagyobb munkaerő-kínálat következtében alacsonyabb bérszínvonalú országokból a magasabb bérszínvonalú országok irányába (olasz vendégmunkások az NSZK-ban és Franciaországban!), de ez a körülmény rendszerint az eredetileg alacsonyabb béreket fizető ország munkaerőpiacára is visszahat.

Japán mindmáig az egyetlen fejlett tőkésország a Csendes-óceán keleti medencéjében – ha nem számítjuk ide Ausztráliát –, amelyik bevándorlási törvénnyel védekezik az idegen munkaerő beáramlása ellen. Jelenleg tehát nincs olyan külső tényező, amely választást engedne a japán munkaerőnek a hazai és a külföldi bérek között.

Ez az állapot azonban nem örökös. Tudjuk, hogy éppen amerikai ösztönzésre munkálkodik a japán nagytőke a Csendes-óceán partján fekvő államok gazdasági integrációjának előmozdításán (gondoljunk csak a már említett ASPAC-ra), s ebben az integrációban – ha létrejön – jelentős szerep fog jutni Kanadának is. Egy ilyen övezet létrejötte eleve kihat

majd a japán munkaerőpiacra, még akkor is, ha az ide tartozó országok többsége egyelőre gazdaságilag fejletlenebb Japánnál.

S arra sem számíthat Japán, hogy századunk hátralevő három évtizedében Ázsia egyetlen országának sem sikerül átlépnie a fejlődő és a már fejlett országok közötti választóvonalat. A példa elég közel van: a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság az egy főre jutó ipari termelés tekintetében már most is a második helyen áll Japán után az ázsiai országok között. Igaz, a KNDK nem tőkésállam, de ez vajmi csekély vigaszt nyújthat a japán tőkéseknek. Vannak Ázsiában olyan nem szocialista országok, amelyek iparosítása figyelemreméltó mértékben halad előre. Elég talán ha Indiára utalunk, amely egyébként Kína után a világ második legnagyobb népességű országa. Iparosítási tendenciák megfigyelhetők a Japánhoz lényegesen közelebb fekvő Fülöp-szigeteken is, s itt nem árt emlékezetünkbe idéznünk, hogy ennek az iparosításnak mind a tárgyi, mind a személyi feltételeit éppen Japán teremtette meg a San Franciscó-i békekötést követő időszakban.

A japán tőkések kivételesen kedvező helyzetben voltak a munkaerőpiacon, de monopolhelyzetük az ázsiai munkaerőpiacon egyáltalán nem végleges.

A japán tőkések tudatában vannak a fejlődés várható következményeinek, és ez magyarázza, hogy olyan makacs ellenállást tanúsítanak a bérek folyamatos emeléséért harcoló tömegakciókkal szemben. Szeretnék minél messzebb kitolni azt az időt, amikor már – nyugati tőkés partnereikhez hasonlóan – ők is kénytelenek lesznek a béreket, legalábbis a termelékenység növekedésével együttjáróan, többé-kevésbé rendszeresen emelni. Jelenleg az a helyzet, hogy a dolgozók minden év tavaszán milliós tömegsztrájkokkal és egyéb megmozdulásokkal tudják csak a bérek emelésére kényszeríteni a japán tőkéseket. A „tavaszi hadjáratok"

eredménye eddig minden esetben a bérek emelkedése volt, a japán monopolisták mégis újra meg újra megmakacsolják magukat, és kivárják, amíg a dolgozók kényszerítik őket a jogos követelések teljesítésére. Pedig ez a taktika egyáltalán nem előnyös a tőkére nézve. Nem csupán a sztrájkok miatt bekövetkező termeléskiesés gyöngíti a monopoltőke pozícióját, hanem az a körülmény is, hogy a dolgozó tömegek egyre inkább erejük tudatára ébrednek.

A japán szakszervezeti mozgalom szinte példátlan megosztottsága (50 000 szakszervezet van!) a tőkés rend rajongóit már-már arra a felelőtlen következtetésre indította, hogy Japánban gyakorlatilag megszűnt az osztályharc. A burzsoá szakértők ezt az állításukat elsősorban arra alapozták, hogy – mint tudjuk – a japán nagyüzemek döntő többségében helyi, egymással sem országos, sem szakmai szinten szervezeti kapcsolatban nem álló szakszervezetek működnek, és ezeket a szakszervezeteket a tőkések jelentős kedvezményekkel magukhoz tudták édesgetni.

A tőkések makacs ellenállása a munkásosztály bérköveteléseivel szemben azonban oda vezetett, hogy ma már ezeknek a „sárga" szakszervezeteknek a többsége is keresi az összefogás útját, s ez mutatkozik meg abban, hogy a nagy sztrájkakciókban részt vevő dolgozók száma jelentősen meghaladja az osztályharcos szakszervezetek taglétszámát, nemegyszer annak kétszeresét is eléri. Így az osztály-együttműködés politikájának megvalósítására létrehozott és ennek jegyében ajnározott üzemi szakszervezetek is mindinkább kicsúsznak a tőkések ellenőrzése alól.

Viszonylag új jelenségként figyelhetjük meg a kifejezetten gazdasági jellegű tömegmozgalmak és a különböző társadalmi kérdések megoldatlansága miatt kirobbanó politikai jellegű mozgalmak fokozatos összehangolódását. Így a politikai sztrájkok sok esetben már nem korlátozódnak bizonyos egyszeri politikai követelésekre (amerikai atom-

meghajtású tengeralattjárók látogatása elleni tiltakozás, amerikai támaszpontok megszüntetéséért vívott harc, küzdelem Okinava visszacsatolásáért stb.), hanem az egész tőkés establishmentet teszik vitássá. Ebben találkoznak egymással a munkás- és a diákmozgalmak, kölcsönösen támogatják egymás céljait és jelszavait, közös erővel gyengítik a tőkés rend alapjait Japánban. Nemegyszer lehetünk tanúi, hogy a munkások a diákok helyzetének javításáért indulnak harcba, és viszont.

A tőkés rendet mélyreható ellentmondások gyengítik Japánban. Ezek az ellentmondások a legközelebbi jövőben még inkább ki fognak éleződni. Azt senki sem tudja megmondani, hogy mikor vezetnek el a tőkés rend bukásához. Annyi azonban bizonyos, hogy a XXI. század nem a tőkések évszázada lesz Japánban.

Forrásmunkák

A kommunista világmozgalom fejlődése. Kossuth Könyvkiadó 1967. 247–255. old.

Sz. A. Arutyunov: Szovremennij bit japoncev (A mai japánok mindennapi élete). Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1968.

Sz. A. Arutyunov–G. J. Szvetlov: Sztarije i novije bogi Japonyii (Japán régi és új istenei). Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1968.

Dr. Bíró Klára: Korunk kapitalizmusa. II. köt. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1961. 383–448. old.

Dr. Bíró Klára: Korunk világgazdasága. II. köt. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1965. 551–631. old.

Dr. Bíró Klára: Japán a második világháború után. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1967.

Dr. Bíró Klára–Fábián Ferenc: Japán. Kossuth Könyvkiadó 1964.

Dr. Bíró Klára–Gregorovicz Anikó: Japán tudománypolitikája és ötéves kutatási terve. Tudományszervezési Tájékoztató, Budapest 1968. 2. sz.

I. J. Bednyak: Japonyija v period perehoda k imperializmu (Japán az imperializmusba való átmenet időszakában). Izdatyelsztvo Vosztocsnoj Lityeraturi, Moszkva 1962.

Alain Bouc: Le syndicalisme japonais est à la recherche des transformations qui guériraient ses faiblesses (A japán szakszervezeti mozgalom keresi a gyengéinek gyógyítására alkalmas átalakulást). Le Monde, 1968. VIII. 20.

Alain Bouc: S'inspirant de l'exemple américain, le Japon construira trente centrales nucléaires avant 1976 (Az amerikai példán felbelkesülve, Japán harminc atomerőművet épít 1976 előtt). Le Monde, 1968. XII. 31.

Alain Bouc: Okinawa, clef de voute du Pacifique (Okinava, a csendes-óceáni bolthajtás zárókõve). Le Monde, 1969. VI. 8–12.

Alain Bouc: L'inquiétude grandit à Tokio après l'accident d'Okinawa (Növekszik Tokióban a nyugtalanság az okinavai baleset nyomán). Le Monde, 1969. VII. 22.

B. I. Buharov: Obrazovanyije amerikano–japonszkovo vojennovo szojuza (Az amerikai–japán katonai szövetség keletkezése). Izdatyelsztvo Vosztocsnoj Lityeraturi, Moszkva 1963.

Bulletin Information for Abroad Central Committee: Communist Party of Japan (Bulletin: a Japán Kommunista Párt Központi Bizottságának tájékoztatója a külföld számára). Tokió 1963–67. 1–60. sz.

The VIII. Congress of the Communist Party of Japan (A Japán Kommunista Párt VIII. kongresszusa). Bulletin Special Issue Central Committee Communist Party of Japan, Tokio 1961.

The IX. Congress of the Communist Party of Japan (A Japán Kommunista Párt IX. kongresszusa). Bulletin Special Issue Information for Abroad, Tokio 1964.

Christman Ehrström: Bambulyktan en Bok om japanernas Japan (Bambuszlámpás, könyv a japánok Japánjáról). Stockholm 1961.

Ekonomicseszkije i polityicseszkije problemi szovremennoj Japonyii (A mai Japán gazdasági és politikai problémái). Izdatyelsztvo Vosztocsnoj Lityeraturi, Moszkva 1963.

J. V. Georgijev: Japonyija nakanunye 1970 goda (Japán az 1970. év küszöbén). Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1969.

Robert Guillain: Japon troisième grand (Japán, a harmadik nagy). Editions du Seuil, Párizs 1969.

A. I. Gyinkevics: Ekonomicseszkaja i vojennaja „pomoscs" SZSA Japonyii (Az USA gazdasági és katonai „segítsége" Japánnak). Izdatyelsztvo Vosztocsnoj Lityeraturi, Moszkva 1962.

L. M. Gyomin: Japonszkaja okkupacija Indonyezii (Indonézia japán megszállása). Izdatyelsztvo Vosztocsnoj Lityeraturi, Moszkva 1963.

Hani Goro: A japán nép története. Gondolat Kiadó, Budapest 1967.

Horie Maszanori: Rabocsij klassz Japonyii (Japán munkásosztálya). Izdatyelsztvo VCSZPSZ Profizdat, Moszkva 1963.

Sz K. Ignatuscsenko: Ekonomicseszkaja ekszpanszija japonszkih mono-

polij (A japán monopóliumok gazdasági terjeszkedése). Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1966.

I. A. Iljina: Japonszkij kapital na aziatszkih rinkah (Japán tőke az ázsiai piacokon). Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1966.

N. N. Jakovlev: Zagadka Perl Harbora (Pearl Harbor rejtélye). Izdatyelsztvo Akagyemii Nauk SZSZSZR, Moszkva 1963.

Janagida Kendzjuro: 10 let po putyi matyerializma (10 év a materializmus útján). Izdatyelsztvo Szocialno–Ekonomicseszkoj Lityeraturi, Moszkva 1961.

Japan Press News 1970. II. 10–18.

Japonyija, Voproszi isztorii (Japán, Történelmi kérdések). Izdatyelsztvo Vosztocsnoj Lityeraturi, Moszkva 1959.

Claude Julien: The American Empire (Az amerikai birodalom). International Affairs, 1969. 6. sz.

Jean Kanapa: Le défi japonais (A japán kihívás). L'Humanité, 1968. III. 5–13.

Klasszovaja borba v razvitih kapitalisztyicseszkih sztranah (Osztályharc a fejlett tőkésországokban). Izdatyelsztvo „Miszl", Moszkva 1966. 187–213. old.

N. I. Konrad: Zapad i Vosztok (Nyugat és Kelet). Glavnaja Redakcija Vosztocsnoj Lityeraturi, Moszkva 1966.

A. B. Kozovickaja: Borba za jegyinsztvo rabocsevo klassza Japonyii (Harc Japán munkásosztályának egységéért). Izdatyelsztvo Vosztocsnoj Lityeraturi, Moszkva 1962.

P. A. Krajnov: Rabocseje i professzionalnoje dvizsenyije v Japonyii poszle vtoroj mirovoj vojni (Munkás- és szakszervezeti mozgalom Japánban a második világháború után). Izdatyelsztvo VCSZPSZ Profizdat, Moszkva 1949.

P. A. Krajnov: Amerikanszkij imperializm v Japonyii (Az amerikai imperializmus Japánban). Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo Polityicseszkoj Lityeraturi, Moszkva 1951.

L. Kudasev: Vnyesnyaja polityika Japonyii (Japán külpolitikája). Izdatyelsztvo Insztyituta Mezsdunarodnih Otnosenyij, Moszkva 1961.

I. A. Latisev: Vnutrennyaja polityika japonszkovo imperializma nakanunye vojni na Tyihom Okeanye (A japán imperializmus belpolitikája

a csendes-óceáni háború küszöbén). Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo Polityicseszkoj Lityeraturi, Moszkva 1955.

I. A. Latisev: Japonyija v dnyi polityicseszkih burj (Japán a politikai viharok napjaiban). Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo Polityicseszkoj Lityeraturi, Moszkva 1962.

I. A. Latisev: Pravjascsaja Liberalno-gyemokratyicseszkaja partyija Japonyii i jejo polityika (Japán uralkodó pártja, a Liberális Demokrata Párt és annak politikája). Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1967.

M. I. Lukjanova: Japonszkije monopolii vo vremja vtoroj mirovoj vojni (A japán monopóliumok a második világháború idején). Izdatyelsztvo Akagyemii Nauk SZSZSZR, Moszkva 1953.

Nemzetközi Almanach. Kossuth Könyvkiadó 1967. 398–411. old.

Novaja isztorija sztran zarubezsnovo Vosztoka (A keleti idegen országok újkori története). Izdatyelsztvo Moszkovszkovo Unyiverszityeta, Moszkva 1952.

Julius Mader–Gerhard Stuchlik–Horst Pebnert: Dr. Sorge jelenti Tokióból. Kossuth Könyvkiadó 1968.

Ming Ko: Japanese Economy Going Downhill (Japán gazdasága visszaesőben) Peking Review, 1966. III. 18., 25.

Monopolisztyicseszkij kapital szovremennoj Japonyii (Monopoltőke a mai Japánban). Izdatyelsztvo Inosztrannoj Lityeraturi, Moszkva 1961.

Ocserki po isztorii rabocsevo dvizsenyija v Japonyii (Tanulmányok a japán munkásmozgalom történetéről). Izdatyelsztvo Inosztrannoj Lityeraturi, Moszkva 1955.

Okoti Kadzuo–Szumija Mikio: Rabocsij klassz Japonyii (Japán munkásosztálya). Izdatyelsztvo Inosztrannoj Lityeraturi, Moszkva 1959.

Oktyabr i Japonyija (Október és Japán). Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1968.

Valentino Parlato: Il Giappone dopo il boom (Japán a fellendülés után). Rinascita, 1967. I. 27.

D. V. Petrov: Rabocseje i gyemokratyicseszkoje dvizsenyije v Japonyii (Munkás- és demokratikus mozgalom Japánban). Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo Polityicseszkoj Lityeraturi, Moszkva 1961.

D. V. Petrov: Vnyesnyaja polityika Japonyii poszle vtoroj mirovoj vojni

(Japán külpolitikája a második világháború után). Izdatyelsztvo Mezsdunarodnije Otnosenyija, Moszkva 1965.

J. A. Pevznyer: Monopolisztyicseszkij kapital Japonyii (Japán monopoltőkéje). Izdatyelsztvo Akagyemii Nauk SZSZSZR, Moszkva–Leningrád 1950.

J. A. Pevznyer: Goszudarsztvenno-monopolisztyicseszkij kapitalizm v Japonyii (Állammonopolista kapitalizmus Japánban). Izdatyelsztvo Akagyemii Nauk SZSZSZR, Moszkva 1961.

J. A. Pigulevszkaja: Obnovlenyije osznovnovo kapitala japonszkoj promislennosztyi i razvityije poszlevojennovo cikla (A japán ipari állótőke felújítása és a háború utáni ciklus fejlődése). Izdatyelsztvo Akagyemii Nauk SZSZSZR, Moszkva 1960.

Polityika SZSA v sztranah Dalnyevo Vosztoka (Az USA politikája a Távol-Kelet országaiban). Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1964.

Konsztantyin Popov: Japonyija (Japán). Izdatyelsztvo Szocialno-Ekonomicseszkoj Lityeraturi „Miszl", Moszkva 1964.

Radó Sándor: A világ gazdaságföldrajza. Gondolat Kiadó, Budapest 1969.

P. B. Stone: Japan Surges Ahead – Japan's Economic Rebirth (Japán az élre tör – Japán gazdasági újjászületése). Weidenfeld & Nicolson, London 1969.

G. N. Szevosztyjanov: Polityika velikih gyerzsav na Dalnyem Vosztoke nakanunye vtoroj mirovoj vojni (A nagyhatalmak távol-keleti politikája a második világháború küszöbén). Izdatyelsztvo Szocialno-Ekonomicseszkoj Lityeraturi, Moszkva 1961.

Szovremennaja Japonyija (A mai Japán). Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1964.

Szovremennaja Japonyija (A mai Japán). Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1968.

Sztrani Dalnyevo Vosztoka i Jugo-Vosztocsnoj Azii (A Távol-Kelet és Délkelet-Ázsia országai). Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1967.

Teherán, Jalta, Potsdam. Kossuth Könyvkiadó 1969.

P. P. Topeha: Antyinarodnaja polityika pravih ligyerov Japonszkoj szocialisztyicseszkoj partyii (Japán Szocialista Pártja jobboldali vezetőinek népellenes politikája). Izdatyelsztvo Akagyemii Nauk SZSZSZR, Moszkva 1954.

P. P. Topeba: Voproszi jegyinsztva profszojuznovo dvizsenyija v szovremennoj Japonyii (A szakszervezeti mozgalom egységének kérdései a mai Japánban). Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1964.

Verhandlungen zwischen den Kommunistischen Parteien der Sowjetunion und Japans (Tárgyalások az SZKP és a Japán Kommunista Párt között). Aus der Internationalen Arbeiterbewegung, Berlin 1968. III. 11.

M. V. Zaharov: Final (Befejezés). Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1969.

O. A. Zsidkov: Zakonodatyelsztvo o kapitalisztyicseszkih monopolijah (A kapitalista monopóliumokkal kapcsolatos törvényhozás). Jurigyicseszkaja Lityeratura, Moszkva 1968.

© Szekeres József

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Kis Tamás
A borító Nagy Béla munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő Erdélyi Judit
Képszerkesztő Fábri Magda
A szedést 1970. január 2-án kezdték meg
Megjelent 1970. VII. 15-én, 7000 példányban
Terjedelme 13,6 (A/5) ív + 1/2 ív képmelléklet
PL – 87 – K – 7072

70.0131 Athenaeum Nyomda, Budapest – Íves magasnyomás
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató

16,— Ft

A japán „csoda". Japán rendkívül gyors és nagyarányú gazdasági fejlődése napjaink egyik legvitatottabb kérdése. Az érdemi vitához és megalapozott állásfoglaláshoz megbízható ismeretek kellenek Japánról – s nálunk ezek nagyreszt hiányoznak vagy legalábbis hézagosak.

Mi a magyarázata Japán gazdasági előretörésének az elmúlt másfél évtizedben? Milyen tényezők határozzák meg Japán arculatát? Milyenek a japán gazdaságban és politikában a közeli és távoli jövő kilátásai? Ezekre a kérdésekre keres választ könyvében Szekeres József. S a keresés itt szó szerint értendő. A szerzőnek nincsenek kész válaszai az általa feltett kérdésekre, hanem a problémák kifejtése során, mintegy az olvasóval együtt keresi rájuk a helyes feleletet.

Következtetései a tények széles körű és alapos ismeretére épülnek. S a tényeket – legyen szó akár a gazdasági fejlődést bemutató statisztikákról, akár a politikai pártok programjáról – fejlett elemzőkészséggel teszi „beszédessé". Fejtegetéseinek megalapozására visszanyúl egészen a múlt század második feléig – amikor a modern Japán kialakulása megkezdődött –, s onnan kíséri végig a gazdasági és politikai fejlődést napjainkig.

A japán fejlődés sajátosságainak részletes kifejtése után könyve befejező részében Szekeres József meggyőzően vitatkozik egyes nyugati szerzőkkel, bizonyítva, hogy a japán út egyedi, s nem válhat „modellé" sem a fejlett tőkés országok, sem az ún. fejlődő országok számára.

A jövő kilátásait fürkészve pedig a szerző arra a következtetésre jut, hogy a tőkés Japán gazdasági fejlődésének eddigi üteme sem tartható fenn sokáig. Napjainkban már egyre határozottabban rajzolódnak ki azok a korlátok, amelyeknek átlépésére alapvető társadalmi és gazdasági változásokra lenne szükség.